

ORPHEUS NOSTER

Journal of Károli Gáspár University
of The Reformed Church in Hungary, Faculty
of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,
kultúr- és vallástörténeti folyóirata

SZABADSÁG ÉS IDENTITÁS – FREEDOM AND IDENTITY

XI. ÉVFOLYAM (2019), 2. SZÁM

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

25nka
Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: SEPSI ENIKŐ, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FRAZER-IMREGH MONIKA

Szerkesztők: FÜLÖP JÓZSEF
NAGY ANDREA
PÉTI MIKLÓS

Szerkesztőbizottság: FABINY TIBOR
HEGYI DOLORES
HORVÁTH EMŐKE
KURUCZ GYÖRGY
TÜSKÉS ANNA
VASSÁNYI MIKLÓS

Angol anyanyelvű lektor: JACK CLIFT (SOAS University of London)

Francia lektor: TÜSKÉS ANNA

Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA

*A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket
a következő címre kérjük küldeni: orpheusnoster@googlegroups.com
Authors should submit manuscripts to the email address
<orpheusnoster@googlegroups.com>*

ISSN 2061-456X

Az első borítón:

Ráb Gusztáv (1901 Sárospatak – 1963 Dreux) író

A hátsó borítón:

A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13.

KÁLVIN *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján.

Kiadó: Antonius Rebulius, Genf, 1561.

A nyomdai munkákat a Prime Rate Kft. végezte,
felelős vezető Tomcsányi Péter

A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: orpheusnoster.kre.hu

Facebook: facebook.com/orpheusnoster

MTMT: mtmt.hu/orpheus-noster

MATARKA: matarka.hu/szam_list.php?fsz=1940

LinkedIn: linkedin.com/in/orpheusnoster/

TARTALOM

ŽELJKO HOLJEVAC

Croatia-Slavonia in the Year 1914 from a Cultural Perspective 7

POKORNI ANNA ALIZ

*A szabadság elvesztése a szocializmusban – a három kísértés problematikája
Bergyajevnél* 34

HAISER ANNA KLÁRA

*Divat és hazafiasság találkozása a táncparketten – a két világháború közötti
pécsi báli élet jellemzőiről* 47

VESZPRÉMY MÁRTON

20. századi magyar asztrológusok 62

MŰHELY

TÜSKÉS ANNA

Rab Gusztáv *Patak rózsája* című regényéről 97

RAB GUSZTÁV

Patak rózsája (részlet) 99

RECENZÍÓ

KÖŐ ARTÚR

*A multietnikus Muraköz Trianon után – egy kettős kötődésű ügyvéd
emlékiratában Dr. Sebestyén Mátyás: *Abogy én láttam...*, szerk.: Rokolya Zoltán,
záró tanulmány: Makkai Béla, Közjegyzői Akadémia Kiadó,
Budapest, 2016, 86 p.* 105

MÁTÉ BARBARA – STELLI GRÉTA – KRETZER RÉKA – KOVÁCS BOGLÁRKA

*Bagdy Emőke: *Pszichológiai rejtelmek a művészetekben és életünkben*,
Athenaeum Kiadó, Budapest, 2016. 282 p.* 109

BAKOS ÁRON

Gereben Ferenc: „Most minden valamirevaló férfinak itt a helye!”

Egy első világháborús családi dokumentumegyüttes vallomásai (1914–1918).

Gondolat, Budapest, 2017. 212 p. II4

STRÓBL ERZSÉBET

Reuss Gabriella: *Shakespeare Londonban és Pest-Budán: Színházi előadások emlékezete,*

L'Harmattan, Budapest, 2017. 219 p. II6

CONTENTS

ŽELJKO HOLJEVAC

Croatia-Slavonia in the Year 1914 from a Cultural Perspective 7

ANNA ALIZ POKORNI

*The Loss of Freedom in Socialism – the Problem of the Three Temptations
in Berdyaev’s Writings* 34

ANNA KLÁRA HAISER

*Fashion and Patriotism at the Dance floor. Characteristics of the Dancing Habits
in Pécs Between the two World Wars* 47

MÁRTON VESZPRÉMY

Astrologers in 20th Century Hungary up to 1989 62

MŰHELY

ANNA TÜSKÉS

On Gusztáv Rab’s Novel: Patak’s Rose 97

SZÁMUNK SZERZŐI

HAISER ANNA KLÁRA MA (1991), történész, PhD-hallgató, KRE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, haisera@gmail.com

ŽELJKO HOLJEVAC PhD (1973), University of Zagreb to the Ivo Pilar Institute of Social Sciences in Zagreb, Croatia, Zeljko.Holjevac@pilar.hr

POKORNI ANNA ALIZ (1989), PhD-hallgató, ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori Iskola, annapokorni@gmail.com

TÜSKÉS ANNA PhD (1981), irodalomtörténész, művészettörténész, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, tusk.es.anna@btk.mta.hu

VESZPRÉMY MÁRTON MA (1989), történész, ELTE BTK Középkori és kora újkori egyetemes történelem Doktori Program, veszpremym@gmail.com

ŽELJKO HOLJEVAC

Croatia-Slavonia in the Year 1914 from a Cultural Perspective

Introduction

In the year 1914, when the Austro-Hungarian Monarchy entered World War I, Croatia-Slavonia was an autonomous province within the Lands of the Hungarian Crown, or the Hungarian part of the Habsburg Empire. This province was the political core of the 'Triune Kingdom.' However, the Kingdom of Croatia-Slavonia-Dalmatia (this was the official name of the country) was not united. The provinces of Istria and Dalmatia with the city of Dubrovnik and the islands of the Eastern Adriatic were parts of the Austrian half of the Dual Monarchy. Međimurje and Southern Baranja, two parts of the present-day Republic of Croatia, belonged directly to Hungary, and the city and port of Rijeka or Fiume was organized as a special area (*corpus separatum*) under the Hungarian crown. In this vast Empire with more than fifty million people between the Alps and the Carpathian range, the small Kingdom of Croatia-Slavonia, without the provinces of Istria and Dalmatia, had a population of 2.6 million. The capital city of Zagreb with its 74,703 inhabitants (according to the 1910 census¹) was a peripheral town in comparison to Vienna, the imperial centre which, at that time, had more than two million inhabitants. Birth rates were much higher than death rates, yet nearly 80 percent of the Croatian-Slavonian population lived in rural areas, with agricultural work as their primary or sole activity. While rural houses were usually wooden and single-storey, brick houses and low buildings existed only in a few small cities.

Although the development processes instigated by the Austro-Hungarian Monarchy at the beginning of the 20th century influenced the peripheral Croatian economy and society favourably, and the length of Croatian-Slavonian railroads reached nearly 2,000 kilometres, the average Croatian entrepreneur in the years before World War I was either a small artisan or a small industrialist who employed fewer than five workers. In contrast to the significant increase in the number of commercial and savings banks, many Croats left their home country for good in search of better living conditions, moving permanently to the United States and other overseas countries. While the news from Europe (for example, about movies and sports) arrived in waves into Croatia, not only jobs, but also leisure time became an integral part of people's lives. At the same time, new (economic) activities such as tourism in the maritime city of Opatija in Istria and elsewhere

¹ *Statistički atlas kraljevina Hrvatske i Slavonije 1875.–1915.* [Statistical Atlas of the Kingdoms of Croatia-Slavonia] (Zagreb: Kr. zemaljska tiskara, 1915), p. 2.

were leading the Croatian province slowly towards modernisation. Due to the fact that the official language in the autonomous province was Croatian and that education and culture in the period of dualism belonged under Croatian-Slavonian provincial autonomy, the Croatian national idea was spreading beyond the borders of the 'Triune Kingdom' (despite Hungary's supervision). Nevertheless, all the attempts concerning political unification of the Croatian lands within the Austro-Hungarian Empire were fruitless. During the Belle Époque, when the rate of literacy in the adult population of Croatia-Slavonia was scarcely more than that of illiteracy, the most important national institutions were established or moved into modern buildings in the capital city of Zagreb; for example, the Academy of Sciences and Arts (1867), Provincial Archives (1870), the Royal University of Franz Joseph I in Zagreb (1874), the National Theatre (1895), the Institute of Music (1895), the University Library (1913), and so on.

Before World War I, Austria-Hungary was a civilised and highly organised state, but Habsburg dualism represented a serious obstacle to Croatian national integration, especially to the unification of the Croatian lands. At the same time, the political and economic supremacy of the Hungarian elite over the Croatian one within the Lands of the Hungarian Crown created a favourable climate for frequent disagreements and the occasional eruption of political tensions, namely in anti-Hungarian riots in 1883 and 1903. This led to the rise in the number of those Croats who thought that the Croatian question could not be resolved within the Dual Monarchy and that Croatia should seek its future outside the Habsburg domination. In the context of the crisis of dualism at the beginning of the 20th century, there were some changes in Croatian politics: the appearance of the peasant movement led by the brothers Antun and Stjepan Radić, and the creation of the Croatian-Serbian Coalition as a form of cooperation between Croatian and Serbian politicians in Croatia-Slavonia.² Whereas the traditional loyalty of Croats to the Habsburg house was still alive, the policy of Archduke Franz Ferdinand raised in some people a hope in the reorganisation of the Empire into a triple Austro-Hungarian-Croatian state. Croatian oscillations became even more complex on the eve of the First World War. On one side, the bloody dynastic upheaval in the Kingdom of Serbia in 1903 and the Austro-Hungarian annexation of the former Ottoman province of Bosnia and Herzegovina in 1908 aggravated relations between Vienna and Belgrade. On the other hand, due to the influence of the military successes of the Serbs and Montenegrins in the Balkan Wars in 1912 and 1913, an idea significantly gained popularity in the Croatian public, especially among the young people. It was the idea of the unification of all South Slavs and the creation of the new Yugoslav state, which was first imagined by Croatian intellectuals and politicians during the second half of the 19th century.

² See Jaroslav ŠIDAK – Mirjana GROSS – Igor KARAMAN – Dragovan ŽEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914*. [A History of the Croatian Nation 1860–1914] (Zagreb: Školska knjiga, 1968), 211–234.

Until the present day, the First World War has not been a subject of close attention in Croatian historiography, although this war is a key factor for understanding Croatian history in the so-called ‘short’ 20th century.³ In fact, the Croatian-Serbian political relations, the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy and the creation of the Yugoslav state are relatively well researched.⁴ However, the fate of ordinary Croatian soldiers and officers in the Austro-Hungarian armed forces on the battlefields as well as economic, social and cultural life in Croatian lands at that time are fairly unknown today, despite the fact that there are significant archives in Zagreb, Vienna, Budapest, and elsewhere. In recent years, the situation has become somewhat better: a few books were printed about taking care of hungry children in the Croatian area during World War I, and about how the Great War was reflected in Croatian autobiography.⁵ Studies that have researched the reverberations of the assassination in Sarajevo in 1914, articles that reflected on the reactions of Croats and Serbs in Croatia on the eve of the war,⁶ publications on politician Stjepan Radić and field marshal Svetozar Borojević finally saw daylight,⁷ conference proceedings about the year 1918 as a turning point were edited,⁸ a few PhD theses were devoted to some aspects of life during the war,⁹ and museum exhibitions issued instructive catalogues.¹⁰ Recently, due to the initiative of a group of domestic historians of the

³ See Eric HOBBSBAWN, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*, New York: Vintage Books, 1994.

⁴ See Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi* [Croatia in the First World War: Croatian-Serbian Political Relations] (Zagreb: Globus, 1989).

⁵ Mira KOLAR, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata* [A Care of Hungry Children in Croatia During World War I] (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008); Filip Hameršak, *Tamna strana Marsa: Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat* [The Dark Side of Mars: Croatian Autobiography and World War I] (Zagreb: Ljevak, 2013).

⁶ Damir AGIČIĆ, ‘Civil Croatia on the Eve of the First World War (The Echo of the Assassination and Ultimatum)’, *Povijesni prilozi*, 14 (1995): 301–317; Željko Karaula, ‘Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji’ [The Assassination at Sarajevo – Reactions of Croats and Serbs in the Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia], *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 43 (2011): 255–292.

⁷ Branka BOBAN, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata* [Stjepan Radić at the Time of the First World War] (Zagreb: Alinea, 2006); Marino MANIN (ed.), *Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856.–1920.). Zbornik radova* [Field Marshal Svetozar Baron Borojević of Bojna (1856–1920): Proceedings] (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011).

⁸ Željko HOLJEVAČ (ed.), *1918. u hrvatskoj povijesti* [The Year 1918 in Croatian History] (Zagreb: Matica hrvatska, 2012); Zlatko Matijević (ed.), *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice* [The Year 1918: Predecessors, Events, Consequences] (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010).

⁹ Vijoleta Herman KAURIĆ, *Za naše junake...: rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914.–1918.* [For our Heroes...: Activities of the Charitable Humanitarian Associations in the City of Zagreb 1914–1918]. PhD Dissertation, Manuscript, Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Zagreb, 2007.

¹⁰ Jelena Borošak MARIJANOVIĆ (ed.), *Dadob zlato za željezo. Prvi svjetski rat u zbirkama Hrvatskog povijesnog muzeja* [I Gave Gold for Iron: The First World War in the Collections of the Croatian History Museum] (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2011).

younger generation, the Croatian Committee for Celebrating the Centenary of the First World War has been founded. Based on archival sources and newspapers, particularly on unpublished documents of the Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government (henceforth: provincial government) from the Croatian State Archives in Zagreb and on the remarkable observations about social and cultural life written down on the pages of the Zagreb newspaper *Ilustrovani list* (Illustrated Journal), this article is an attempt to present some findings about the history of Croatia-Slavonia in the fatal year 1914, predominantly from a cultural perspective.

The Last Waltz of the Beautiful Era

While huge parts of the Croatian lands were covered in snow and ice at the beginning of 1914, the students of the Zagreb painting school built a sphinx of snow in front of the Art Pavilion in the spirit of winter sports.¹¹ A school teacher and a sports writer Franjo Bučar had a prominent role in the popularisation of modern sport in the Croatian lands during the *Fin de Siècle*. He was awarded the French decoration 'Palme d'Officier d'Académie' in the first half of 1914.¹² At the same time, bilingual public signs in Zagreb, written in Hungarian and Croatian were replaced by those written only in Croatian. This was a result of the Croatian Parliament (*Sabor*) elections in December 1913 won by the Croatian-Serbian Coalition, although after heavy pressure at the time of the Austro-Hungarian annexation of Bosnia and Herzegovina it had adjusted its behaviour to the demands of the official policy of Vienna and Budapest. Moreover, at the same time, the city council of Zagreb proposed, at one of its sessions, to warn all cinemas in the Croatian-Slavonian capital city that instead of showing movies in foreign languages they should show only movies with Croatian subtitles. In early 1914, a few notable works were performed in the National Theatre in Zagreb, such as the comic opera in three acts *Postolar od Delfta* (*The Shoemaker from Delft*) composed by Blagoje Bersa,¹³ while in the Croatian-Slavonian capital city an international graphic exhibition and traditional carnival parties were organised.

In January 1914, due to a travel scholarship given by the Literary Society in Belgrade (led by Serbian writer Branislav Nušić), a Croatian writer Ivo Vojnović from Dubrovnik was arrested by the 13th Corps Command of the Austro-Hungarian army in Zagreb. He was suspected of coming to Croatia-Slavonia with the intent

¹¹ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. I, no. 6 (Zagreb, 7 February 1914).

¹² Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Kraljevski ministar hrvatsko-slavonsko-dalmatinski u Budimpešti: Predsjednički spisi [The Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Ministry in Budapest: Presidential Records], box 46, no. 23.

¹³ A. M. WILLNER – J. WILHELM (i.e. Blagoje Bersa), *Postolar od Delfta* [The Shoemaker From Delft] (Zagreb: Nakladom akademske knjižare Gjure Trpica, 1914).

of giving a lecture on his work *Lazarevo vaskresenje* (*The Resurrection of Lazarus*), which was dedicated to the ‘Serbian mothers,’¹⁴ to spread Serbian propaganda. No measures were taken against him, however, since a police agent from Karlovac reported that Ivo had stayed there and read his dramas a month ago, without showing any tendentious political views. His younger brother Lujo, who was then in the diplomatic service of the Kingdom of Montenegro, had a somewhat different fate: he was expelled from the Austro-Hungarian Monarchy in early 1914.¹⁵ During this time, several Orthodox priests and professors of theology from Srijemski Karlovci and Bosanska Gradiška travelled without having any problems across the border crossing in Zemun to the city of Niš in Serbia to attend a celebration of the 1600th anniversary of the Edict of Milan. Moreover, in the border region of Sylvania (*Srijem*), which was then one of eight counties in Croatia-Slavonia, Serbian books and calendars were regularly disseminated.

On March 1, 1914, there was a celebration in Zagreb to commemorate the 100th anniversary of the birth of Petar Petrović Njegoš, a famous Montenegrin statesman and a poet from the first half of the 19th century. The celebration was successfully organised by the Serbian Academic Society ‘Njegoš,’ thus marking the 10th anniversary of their activity in the Croatian capital city.¹⁶ Nevertheless, only two weeks later, in contrast to these events, around 40 Italian students from the Revoltella Institute in Trieste ambushed their Croatian colleagues for having used the Croatian language publicly. The incident provoked anti-Italian protests in Croatia-Slavonia, including the one organised by the city council of Zagreb. Consequently, the young people who had been attacked were presented in the Croatian press as ‘the victims of Italian culture.’¹⁷ At the same time, the National Theatre in Zagreb successfully presented the work *Kletva* (*A Curse*), a historical drama in five acts, which was based on the novel of Croatian writers August Šenoa and Josip Eugen Tomić and adapted for the theatre by a journalist and a writer Marija Jurić Zagorka. She was an author of a series of novels, popular among a wider readership, in which she intertwines motifs such as the pursuit for happiness, the struggle of the oppressed against evil, and even romantic incidents. The theatre program became more high-brow, and more professional actors performed in the plays. Among them was Marija Ružička-Strozzi, one of the most prominent actresses and opera singers of the National Theatre at that time. In the first half of 1914, she was awarded the Golden Cross of Merit with Crown.¹⁸

¹⁴ Ivo VOJNOVIĆ, *Lazarevo vaskresenje* [The Lazarus Resurrection] (Dubrovnik: Izdanje knjižare J. Tošovića, 1914).

¹⁵ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 831, vol. 2, no. 157, 335.

¹⁶ *Ibid.*, no. 1289.

¹⁷ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. 1, no. 13 (Zagreb, 28 March 1914); *Novosti* [News], vol. 8, no. 83 (Zagreb, 24 March 1914).

¹⁸ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Kraljevski ministar hrvatsko-slavons-

A famous writer, Antun Gustav Matoš died on 17 March 1914 in the Hospital of Sisters of Mercy in Zagreb from tuberculosis. He was the central figure of modernism in Croatian literature. He wrote poems, short stories, feuilletons, essays, and travelogues, as well as literary criticism. Under the influence of French symbolism, which he had met during his stay in Paris, Matoš successfully tied his pronounced patriotic themes with high aesthetic horizons from the European literatures, nurturing the cult of the regular form, the virtuosity of linguistic expressions and the union of sensations in his portrayal of landscapes. 'The sense of language and rhythm are refined, verse and stanza are becoming more regular, and completely new areas are conquered for the poetry'; this is how Croatian writer Ljubo Wiesner portrayed the current trend in poetry in the preface of the *Hrvatska mlada lirika* (*The Young Croatian Lyric*), a poetic anthology of Croatian modernism, which was published by the Croatian Writers' Association in Zagreb in June 1914.¹⁹ In the anthology which is shown in Figure 1 the following poets were represented: Ivo Andrić, Vladimir Čerina, Vilko Gabarić, Fran Galović, Karlo Häusler, Zvonko Milković, Stjepan Parmačević, Janko Polić Kamov, Nikola Polić, Augustin (Tin) Ujević, Milan Vrbanić and Ljubo Wiesner. The anthology is the last significant manifestation of Croatian modern literature, because in the same year, a young writer Miroslav Krleža started his work through the publication of two dramatic texts *Legenda* (*The Legend*) and *Maskerata* (*The Masquerade*). He was a representative of a new generation and the most influential Croatian writer of the 20th century. He wrote poems, dramas, stories, novels, short stories, essays, diaries, records and memoirs. In his almost endless opus, everything passed through the extraordinary power of imagination and suggestive credibility of the authentic art of words and sentences. As a very engaged intellectual of a highly creative scope and a 'volcanic personality' in dealing with the challenges of the modern world,²⁰ Krleža established a harmonious relationship of nuanced insights into general human problems with the dominant social preoccupations of his time and space.

With the arrival of spring in 1914, demonstrations were organised around Croatia-Slavonia against the Hungarian law on the expropriation of lands of private owners on the Croatian coast between Rijeka (Fiume) and Karlobag in favour of the Hungarian government. In this highly sensitive atmosphere, there was a student protest during the live performance of the drama *Petar Zrinjski* written by Eugen Kumičić in the National Theatre in Zagreb on 30 April 1914.²¹ It happened because on the same day in 1671 the Croatian noblemen Petar Zrinski and Fran Krsto Frankopan, leaders of

ko-dalmatinski u Budimpešti: Predsjednički spisi [The Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Ministry in Budapest: Presidential Records], box 46, no. 63.

¹⁹ *Hrvatska mlada lirika* [The Croatian Young Lyric] (Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1914).

²⁰ Slobodan Prosperov NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti: između Pešte, Beča i Beograda* [A History of Croatian Literature: Between Pest, Vienna and Belgrade], vol. 2 (Split: Marjan tisak, 2004), 231.

²¹ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 853, vol. 6-14, no. 1986.

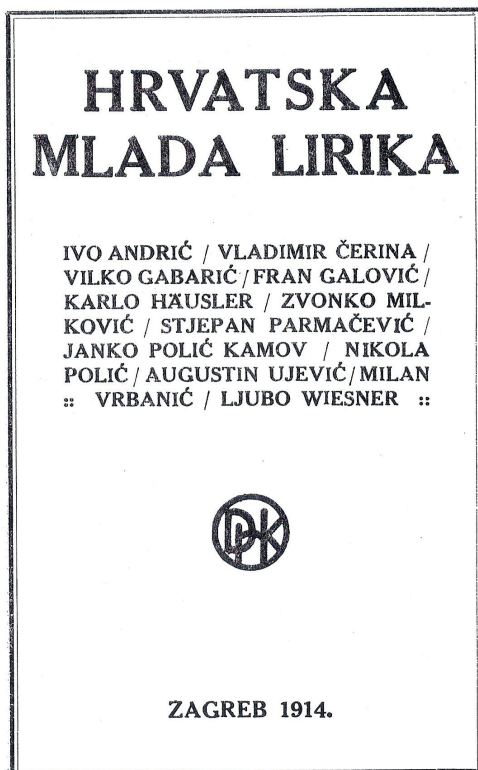

Figure 1: *The Young Croatian Lyric*

Slavonian provincial government in mid-May 1914 for the permission to photograph a manuscript of epic poems written by Count Nikola Zrinski (older brother of Count Petar Zrinski). Nevertheless, an evident patriotic mood, which influenced the behaviour of individuals, still had various impacts on the culture and social life of the Croatian territories. It was also experienced by the Croatian viceroy Ivan Skerlec when, around this time, he visited the city of Brod na Savi (today Slavonski Brod), where he was greeted at the train platform by the city representatives who were singing the Croatian national anthem. Moreover, he received some anonymous threats from the countryside and successfully managed to evade a secretly planned attempt of Jacob Schäffer to assassinate him in the National Theatre in Zagreb on 20 May 1914.²³

the Croatian aristocratic resistance to the absolutism and centralism of the Viennese court, were both executed at Wiener Neustadt. Requiems and commemoration anniversaries in memory of Count Petar Zrinski and marquess Fran Krsto Frankopan, whose cult had for decades been promoted by political radicals called *pravaši* (members of the Croatian Party of Rights), were held in these days in Zemun, Sušak, near Rijeka, Osijek and elsewhere. Furthermore, at the beginning of May 1914 the city council of Zagreb supported the idea of the exhumation and transfer of the bones of these great Croatian historical figures from their grave in Wiener Neustadt so that they could receive a proper funeral in Zagreb.²² (The idea was ultimately realised in 1919.) Indeed, these circumstances did not prevent the Hungarian Academy of Sciences in Budapest from asking the Croatian-

²² *Izveštaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za godine 1913–1918*. [The Report of the City Authorities of the Free and Royal Capital City of Zagreb About General Administration in the Years 1913–1918] (Zagreb: Knjigotiskara braća Kralj, 1927), 18–19.

²³ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 854, vol. 6–14, no. 2941.

Different events and changes that came at that time were also reflected in religious communities in Croatia-Slavonia. Thus, in the few months after the Orthodox bishop Mihajlo Grujić, the administrator of the Upper Karlovac Eparchy, had died on 6 March 1914, the Hungarian Prime Minister István Tisza warned the provincial government in Zagreb about a planned trip of the Orthodox priest and a supposed Serbian agitator M. S. Božičković from the United States to Croatia-Slavonia, since Božičković was a nephew of the deceased bishop Grujić.²⁴ After the Catholic Archbishop Juraj Posilović, the head of the Croatian-Slavonian ecclesiastical province, had died in Zagreb on 26 April 1914, he was immediately succeeded by the present Archbishop Coadjutor Antun Bauer, and before a solemn requiem in the Zagreb cathedral, the vicar general Dominik Premuž held a speech in memory of the dead Archbishop. Two months later, the new Archbishop took the oath of allegiance to Archduke Joseph as the Palatine of Hungary in Budapest and had to pay for this act a fee of six ducats. In February 1914, the head of the Catholic bishopric of Senj, bishop Roko Vučić, gave a suggestion to replenish two positions in the local cathedral chapter with the professors of theology at the Episcopal Seminary in Senj, Ivan Starčević and Josip Frančičković, and they were appointed as new canons, the former as older and the latter as the younger one.²⁵

In early April 1914, a monument dedicated to the Croatian writer August Šenoa was erected at the Academic Square (today the Strossmayer Square) in Zagreb, in front of the Yugoslav (now Croatian) Academy of Sciences and Arts. The newspapers wrote that the monument had been erected without any ceremony and knowledge of the public.²⁶ In spring 1914, a few interesting exhibitions were opened in Zagreb: the anti-alcoholic exhibition, an international poster exhibition, the exhibition of paintings of the Croatian painter Joso Bužan in the Ullrich Salon, and others. The Association of the Croatian innkeepers pleaded against Sunday as a day for rest at a congress in Zagreb on 28 April 1914, regardless of the fact that only a few days later better working conditions were promoted at the workers' meetings during the May 1 celebration. During this time, while the domestic public were in awe of the skills of Croatian conductor Friderik Rukavina and Polish actress Stanisława Wysocka (guests of the National Theatre in Zagreb), young Croatian violinist Zlatko Baloković performed in Cairo and Italy with great success.²⁷

On June 8, 1914, a respected historian and retired university professor Tadija (Tade) Smičiklas died in Zagreb. He was the author of the first scientific synthesis of the Croatian history, titled *Poviest hrvatska* (History of Croatia), published in

²⁴ Ibid., box 798, vol. 1–3, no. 1344, box 854, vol. 6–14, no. 3726.

²⁵ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Kraljevski ministar hrvatsko-slavonsko-dalmatinski u Budimpešti: Predsjednički spisi [The Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Ministry in Budapest: Presidential Records], box 46, no. 79. Cfr. Zeljko Holjevac, 'Lika i Senj 1914. između mira i rata' [Lika and Senj in 1914 Between Peace and War], *Senjski zbornik*, vol. 41, Senj, 2014, 331–332.

²⁶ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. 1, no. 16 (Zagreb, 18 April 1914).

²⁷ Ibid., no. 14 (Zagreb, 14 April 1914), no. 17 (Zagreb, 25 April 1914).

two volumes in Zagreb in 1879 and 1882. As a holder of prominent positions, first as the head of *Matica hrvatska* (Matrix Croatica) and a long-time president of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in Zagreb, he was awarded an honorary decoration 'for art and science' for his merits.²⁸ In memory of him, Petar Karlić wrote the book *Tade Smičiklas* and it was published in Zadar, the capital city of the province of Dalmatia. At the same time, other significant individuals received noble and other titles as well in recognition of their faithful services or special merits. Thus, in May 1914, the emperor Franz Joseph I awarded Ivan Bojničić, the director of the Provincial Archives in Zagreb, the title of the Hungarian court counsellor remitting the obligation to pay the corresponding fee.²⁹ Other people were awarded various Austro-Hungarian decorations or they were granted permits to carry foreign decorations, among which in Croatia-Slavonia the Serbian Order of St. Sava, the Montenegrin Danilo's Medal and the papal cross 'Pro Ecclesia et Pontifice' were particularly frequent.

While in mid-June 1914 churches held processions on the Feast of Corpus Christi and people celebrated children's day, the daily life of peasants in rural areas was only slightly better than that of their ancestors in the previous centuries. At the same time, the citizens from Zagreb as well as from a small number of other Croatian-Slavonian cities followed the fashion and read newspapers, went to cafés and on trips, went to theatre performances and concerts, showed interest in visiting circuses and playing raffles as well as appreciated occasional events organised by trade and sports associations, particularly by local associations of the Croatian Falcon that promoted the cult of power and the patriotic courage. According to a special permission, officers of the 13th Corps command of the Austro-Hungarian army in Zagreb could become members of the Croatian Mountaineering Association, whose head was Count Miroslav Kulmer at that time.³⁰ The Croatian Academic Support Society at the Royal University of Franz Joseph I in Zagreb, which was the official name of this university at that time, celebrated its 40th anniversary. The main ceremony was held in the hall of the university on 14 June 1914, and they also printed the memorial booklet for this purpose as shown in Figure 2. On the cosmopolitan wave of growing European environmentalism, the Society for the Beautification and Landscaping of the Plitvice Lakes with its headquarters in Zagreb sent a request to the Croatian Parliament on 17 June 1914 asking to prevent the construction of a hydro-electric plant powered by the water from the lakes (the request was accepted by the Parliament, and the idea of the construction of

²⁸ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Kraljevski ministar hrvatsko-slavonsko-dalmatinski u Budimpešti: Predsjednički spisi [The Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Ministry in Budapest: Presidential Records], box 49, no. 365.

²⁹ *Ibid.*, box 47, no. 123.

³⁰ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 853, vol. 6–14, no. 763.

the power plant was rejected).³¹ Serious social and cultural life, in addition to the daily journals and political newspapers like *Jutarnji list* (*Morning Journal*) or *Novosti* (*News*), were covered by certain specialised magazines such as *Dom i svijet* (*Home and World*) or *Hrvatska prosvjeta* (*Croatian Education*), but jokes and humour were not left out either, especially on the pages of the popular satirical weekly *Koprive* (*Nettles*).

Figure 2: Memorial booklet printed for the celebration of the 40th anniversary of the Croatian Academic Support Society at the Royal University of Franz Joseph I in Zagreb

At the Crossroads of Peace and War

The assassination of the heir to the Austro-Hungarian throne, Archduke Franz Ferdinand, together with his wife Sophie Hohenberg by Gavrilo Princip, a Bosnian youth of Serbian nationality, in Sarajevo on 28 June 1914, strongly echoed in the Croatian press and provoked diverse reactions in the public.³² Political authorities and many associations sent their telegrams and condolences to the emperor Franz Joseph

³¹ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 854, vol. 6–14, no. 3556.

³² AGIČIĆ, 'Civil Croatia on the Eve of the First World War', 301–317; KARAULA, 'Sarajevski atentat' [The Assassination at Sarajevo], 255–292.

I, Catholic and Orthodox churches organised requiems and funeral masses, and a Stjepan Kokan from Hrastovica near Petrinja compiled a poetic lament on the tragic death of the Archduke. During the mourning period, all official documents were written on black-edged papers and all envelopes were sealed with wax and black labels. Anti-Serbian demonstrations (supporting the Habsburg house) erupted in some Croatian cities. In some areas, these even turned into attacks on Serbian private houses and property. After the assassination, local Croatian inhabitants of Dragačić near Karlovac thought that the Serbs – who then in Croatia-Slavonia made up a quarter of the total population – should have accepted that they were no more Serbs but Orthodox Croats.³³ Anti-Serbian hysteria, as shown in Figure 3, was particularly encouraged by the political radicals called *Frankovci*, i.e. the followers of the deceased leader of the Croatian Pure Party of Rights, Josip Frank, who also roused a storm at the first session of the Croatian Parliament after the Sarajevo assassination. The increased tensions in some areas, for example in Zemun and Osijek, soon led to the banning of any public events, due to the possibility of public attacks on Serbs and the fear of possible Serbian counter-demonstrations which would have, allegedly, included individuals and groups from Serbia. In early July 1914, a travelling actor, Rudolf Heister-Habeduš, was examined at the headquarters of the district of Krapina. He said that he had heard from a certain Ivan Endlicher, a Yugoslav nationalist youth leader in Sušak near Rijeka, about the preparation of the assassination of the Austro-Hungarian heir to the throne or another member of the ruling house, months ago. The head of the aforementioned district concluded that Heister-Habeduš, who had begged the provincial government for any job in the public sector two months ago, was nothing but an idle ‘Hochstapler’

Figure 3: A satirical comment on the Serbian loyalty to the Monarchy as seen by the *Frankovci*: ‘Vlach villain, are you not going to be a traitor!’

³³ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 854, vol. 6–14, no. 3810.

(an impostor) looking for attention, but – having been convinced that his testimony could be interesting – dispatched him urgently to Zagreb.³⁴ There was a clear enough sense of suspicion at the time that even ‘imposters’ were treated seriously.

Changing approaches to nationalities of others created a sense of anxiety among the people of Croatia-Slavonia in these days. Thus, a Serbian agent Dimitrije J. Olbin from Skopje disseminated Serbian Cyrillic leaflets among the Serbs in the Croatian regions even before the Sarajevo assassination, inviting them to emigrate to the areas that Serbia had conquered in the Balkan wars.³⁵ After the Sarajevo assassination, due to the wakening of the Serbian national thought and the Austro-Hungarian Empire’s growing distrust in their loyalty, the Serbs in the Croatian regions were put under scrutiny. A sandal-maker, Milivoj Popović from Zemun, was denounced to the police that he had removed the black flag raised in the city during the mourning period to commemorate the assassinated Archduke, and the administrative board of the district of Grubišno Polje reported that a local teacher Petar Stojanić from Veliki Grđevac had approved of the Sarajevo assassination.³⁶ When Đorđe Grujić, the manager of the bookstore Napredak (Progress) in Zemun was on the way to return the book *Historijska geografija kraljevine Bosne iz god. 1737* (The Historical Geography of the Kingdom of Bosnia from the Year 1737), which the Croatian historian and university professor Ferdo Šišić from Zagreb had lent to his Serbian colleague Stanoje Stanojević in Belgrade, he said at the border crossing that the Serbs had wished to rewrite this historical work because it was related to Bosnia, and Bosnia was important to Serbia.³⁷ But, at that time, there were Serbs and Croats as well – equally from the ranks of the ideologically divided Croatian intelligentsia or even from the broader strata of the population – individuals and groups who in the spirit of the idea of the imagined South Slavic unity or because of their particular sympathies for Serbia were either indifferent to the assassination of the heir to the Austro-Hungarian throne, or approved it. Thus, in the second half of July 1914, a small innkeeper and a saleswoman, Mica Kranjčević, from the municipality of Brlog near Otočac, was brought to the gendarmerie station in Otočac on suspicion of firing a gun in approval of the Sarajevo assassination.³⁸

The Exceptional Measures and the Impact of the Beginning of the War

The Austro-Hungarian declaration of war on Serbia on July 28, 1914, led to a series of exceptional measures, implemented by orders of the Croatian viceroy or decrees

³⁴ Ibid., box 797, vol. 1–1, no. 3579.

³⁵ Ibid., box 853, vol. 6–14, no. 124, 1806, 3543, 3628, 3894, 3998, 4019, 4448, 4526, 5414.

³⁶ Ibid., box 854, vol. 6–14, no. 3863, 3899.

³⁷ Ibid., no. 4125.

³⁸ Ibid., box 867, vol. 6–22, no. 4212. Cfr. HOLJEVAC, ‘Lika i Senj 1914. između mira i rata’ [Lika and Senj in 1914 Between Peace and War], 337.

of the Hungarian government: the appointment of governmental commissioners for all the counties and the capital city of Zagreb, the limitation of working hours for pubs and stores, the termination of issuing passports to military conscripts, the limitation of crossing the provincial borders, the surrendering of all private weapons and ammunition to the legal authorities, the control of post and telegraphic traffic, the ban of the establishment and activity of all the civil associations, the suspension of law on the right to assembly, putting a ban on certain newspapers and magazines and placing under police surveillance those that were not banned, the prohibition or revision of media coming from foreign countries, the establishment of the court martial in case of rebellion or robbery as shown in Figure 4, the abolition of the jury system and the extension of the jurisdiction of military courts over civilians in criminal cases, amongst others.³⁹ Zagreb citizens could read about the exceptional measures because they were posted in public places and they fought for the newspapers. Soon Zagreb journalists and actors, daily visitors to the city's cafes, became bored because in a few days they were left without the latest local or foreign newspapers.

The general mobilisation of the Austro-Hungarian armed forces was received well among the considerable number of Croats. Thus Zagreb citizens enthusiastically greeted with warm ovations the first mobilised soldiers, decorating them with flowers and Croatian symbols, and these went to the battlefield with a large Croatian red-white-blue flag at the head of the line.⁴⁰ A completely different mood was noted, for example, in the Lika-Krbava County, where the governmental commissioner Gjuro Horvat immediately after the declaration of the war demanded an urgent reinforcement of the local gendarmerie stations, having in mind that more than a half of the total population in that county was of Serbian nationality. He was

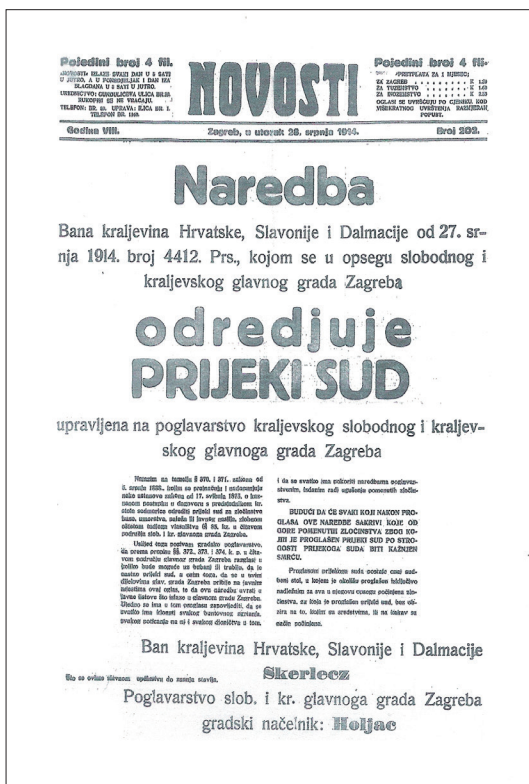

Figure 4: Viceroy's order of the establishment of the court martial in Zagreb

³⁹ *Jutarnji list* [Morning Journal], vol. 3, no. 728 (Zagreb, 27 July 1914); *Novosti* [News], vol. 8, no. 201 (Zagreb, 27 July 1914).

⁴⁰ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. 1, no. 33 (Zagreb, 15 August 1914).

seriously concerned about the possible deterioration of public safety after the departure of the army units from Gospić and Otočac because of the apparent ‘grim displeasure’ of the local inhabitants and mobilised soldiers of the Serbian nationality who had torn down the Croatian flag in Otočac.⁴¹ Such incidents became evident elsewhere. The local Serbs from the village of Veliko Nabrđe near Đakovo attempted to prevent the departure of the military conscripts, and the local head of Serbian nationality in the village of Đulovac near Daruvar encouraged mobilised soldiers to disobey and to shoot at their officers who had sent them to war against the Serbs.⁴² About that time, Đuro Ćuruvija, a telegraphic superintendent in Koprivnica, said: ‘Our emperor is an idiot because he is now at war for those two that have been killed; it would be better if he had remained silent and then he would not be fighting.’⁴³ Shepherds from Petrinja sang a mocking song: ‘Serbian King Peter coffee takes, and Austrian Franz in soil down breaks.’⁴⁴

Convinced that they could expect an uprising of the irritated Serbian population in Croatia-Slavonia, the police authorities took a lot of preventative measures. Alleged or real disruptions of public order, displaying Serbian flags and other symbols, shouting slogans such as ‘Long live King Peter!’ or ‘Down with Germans, down with Austria!’,⁴⁵ searching for hidden private weapons and ammunition, coded light signals at night or denunciations for offences against the emperor were sufficient for the police to raid houses and flats and to arrest a few prominent Serbs. These and other repressive measures were perceived by the Serbian population as persecution. In October 1914, it was forbidden to hang the ‘Midsummer wreaths’ on the houses of the Orthodox population in the Požega County; Serbian signs in form of four Cyrillic letters ‘S’ on the towers of Orthodox churches had to be removed and Serbian flags had to be taken from individuals and local institutions in order to be destroyed. Moreover, the grand prefect and the governmental commissioner for the Požega County, Dragan Trnski, a month before he became mentally ill, proposed to the provincial government in Zagreb to close down the Serbian reading room in Pakrac explaining that this ‘reading room was a hotbed of the Great Serbian propaganda.’⁴⁶ In November 1914, in the house of Ilija Kukić from the village of Čaglić the police found a gramophone with songs of anti-dynastic content, and in Mitrovica they launched an investigation against individuals because they had made rebellious statements and spread Serbian

⁴¹ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 855, vol. 6–14, no. 4656, box 872, vol. 6–22, no. 4351. Cfr. Holjevac, ‘Lika i Senj 1914. između mira i rata’ [Lika and Senj in 1914 Between Peace and War], 337–338.

⁴² Ibid., box 871, vol. 6–22, no. 4272; box 872, vol. 6–22, no. 4351.

⁴³ Ibid., box 872, vol. 6–22, no. 4351.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid., box 876, vol. 6–22, no. 5381.

⁴⁶ Ibid., box 855, vol. 6–14, no. 7036.

calendars, whose subscribers were both local judges and students.⁴⁷ Although the purpose of all these measures was to try to prevent the expected rebellion among the Serbian population in Croatia-Slavonia, the behaviour of some individuals and groups of Serbian nationality coincided with specific charges against them. A woman from Brod na Savi, Milka Čučković, soon after the Sarajevo assassination said: 'It is righteous that the assassination was committed, if it were me, I would cut all Croats and Hungarians into pieces for the stew.'⁴⁸ After such a statement it was no wonder that in August 1914 the members of the Hungarian minority from the city of Daruvar and its surroundings submitted a memorandum to the provincial government in Zagreb seeking protection from the local Serbs, and that in December 1914 the villagers from Babina Gora near Daruvar even requested military assistance to protect them from the Serbs.⁴⁹

After the war in Croatia-Slavonia had begun, politically suspicious people and some foreigners, especially citizens from Serbia and other countries who were at war with Austria-Hungary, were imprisoned, forced to move to temporary places of residence across the Croatian-Slavonian territory or abroad. For example, they were escorted to Nezsider in Hungary (today Neusiedl am See in Austria), where they had to live and work under police surveillance. Thus, in early August 1914, a Serbian citizen and a military deserter Milan Stanković, who, at the outbreak of the war was receiving treatment in a sanatorium in Brestovac near Zagreb, was immediately arrested and detained in the Croatian capital city.⁵⁰ After the arrest of a Mitrovica teacher, Stevan Janošević from the village of Bolfan, to whom the district authorities in Koprivnica had issued a travel certificate, the border police begged the local authorities in Croatia-Slavonia to issue such certificates only to approved and reliable persons. At the same time, a series of disciplinary proceedings were launched against local leaders and their clerks for various professional errors and omissions, for example against Vaso Pavlica, a head of the district of Bjelovar, who in autumn of 1914 was accused of hiring unreliable and suspicious persons as clerks in the district office and of arbitrarily issuing the provisions that were not in accordance with the existing regulations.⁵¹

Various dignitaries in Croatia-Slavonia, holders of Serbian and Montenegrin decorations, rejected and returned these decorations to the provincial government in Zagreb after the outbreak of the war with Serbia and Montenegro, for example the Zagreb Mayor Janko Holjac, the president of the Chamber of Trades and Crafts in Zagreb Vjekoslav Heinzl, the court counsellor and the director of the Provincial

⁴⁷ Ibid., box 880, vol. 6–22, no. 7911, box 881, vol. 6–22, no. 8429.

⁴⁸ Ibid., box. 876, vol. 6–22, no. 5381. Cfr. Agičić, 'Civil Croatia on the Eve of the First World War', 309.

⁴⁹ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 871, vol. 6–22, no. 4272, box 881, vol. 6–22, no. 9396.

⁵⁰ Ibid., box 866, vol. 6–22, no. 4104.

⁵¹ Ibid., box 815, vol. 1–6, no. 8330, box 876, vol. 6–22, no. 5185.

Archives Ivan Bojničić, court counsellor and university professor Dragutin Gorjanović-Kramberger, and others. Interestingly, after the war had ended, some of them sought and got back previously rejected and returned decorations without any explanation or with an appropriate justification. Thus, for example, Ivan Bojničić, the director of the Provincial Archives in Zagreb, wrote in his letter to the Mayor of Zagreb on 12 September 1914 that he waived the Commander's Cross of the Order of St. Sava, which he had received from the Serbian King Aleksandar Obrenović for his scientific work 14 years ago, citing as a reason for such a decision explicitly only 'my loyal emotion' toward the Austria-Hungary. Four and a half years later, in the new Yugoslav state, Bojničić confirmed at the headquarters of the provincial government in Zagreb the readmission of the respective decoration explaining that 'at the beginning of the war, following a special order of the Viceroy, he had to return it.'⁵²

After the outbreak of the war some newspapers in Croatia-Slavonia ceased to exist, while some others were launched, for example *Ilustrovana ratna kronika* (*Illustrated War Chronicle*), but the military authorities censored the reports of the war correspondents. Thus, in August 1914, the Croatian press was not allowed to write almost anything about the German battle-cruisers Göben and Breslau in the Mediterranean Sea. In September 1914, the *Agramer Tagblatt* in Zagreb wrote about the advances of the German army in France and Belgium in a way that was considered disloyal. In the same month, the authorities intervened when the *Hrvatska obrana* (*Croatian Defence*) in Osijek reported on the involuntary evacuation of the Orthodox population who were forced out of the vacant settlements in south Sylvania and relocated to the Požega County.⁵³ The State Attorney in the service of the military censorship persecuted political suspects working for the media so that some journalists and editors were arrested and detained, for example, Krešimir Kovačić from the satirical weekly *Koprive*, or even mobilised and sent to the battlefield. At the same time, the authorities in Vienna and Budapest were interested in being in constant contact with at least one newspaper in Croatia-Slavonia for the purpose of dissemination of favourable news and views to the local public.⁵⁴ In autumn 1914, the imperial and royal authorities attempted to stop the news about the proclamation of the Russian Grand Duke Nikolay Nikolayevich Romanov with an invitation to the Austro-Hungarian Slavs to make revolt against the Monarchy. They also tried to prevent the news from neutral countries to spread, since they could have brought unfavourable views like the ones in the Italian magazine *Corriere della Sera* about the Austro-Hungarian army or similar. Moreover, the Commission for War Supervision in Budapest requested the suppression of news about the benefits

⁵² Ibid., box 837, vol. 5–3, no. 6268.

⁵³ Ibid., box 877, vol. 6–22, no. 6260, 6538.

⁵⁴ Ibid., no. 5429, box 871, vol. 6–22, no. 4289.

that the German and Austro-Hungarian railways had provided for transporting goods that were exported over German, Dutch, Italian and Romanian ports.⁵⁵

After the news about the destruction of railway bridges at Jasenovac and Dubica had proved to be untrue, measures were taken against the dissemination of false news which was consequently banned. The use of telephone and telegraph was limited, suspicious postmen were replaced by reliable persons and a permanent night-shift service was introduced in all post and telegraph offices, especially after finding an open postcard with a picture of a bomb at the post office in Virovitica.⁵⁶ The Sarajevo assassination and the outbreak of the First World War influenced changes in the names of streets and squares in some Croatian-Slavonian cities. Thus, the local municipal authorities in Virovitica and Bjelovar in July and September 1914 proposed that a street in each of these cities should bear the name of the Archduke Franz Ferdinand.⁵⁷ In November 1914, the grand prefect of the Strymian County, Mirko Hideghety, supported the initiative of the governmental commissioner for the city of Mitrovica to change the name of the square from 'Ćiro pl. Milekić' into 'Franz Joseph I Square', and the square 'Sv. Stevan' into 'Archduke Franz Ferdinand Square' in this city. At the same time, the city council in Osijek proposed that 'Zmaj Jovan Jovanović Street' in that city should be renamed the 'Archduke Franz Ferdinand Street'.⁵⁸

The outbreak of the war caused a lot of other changes in everyday life. Although some university professors, teachers, doctors, clerks and other public servants were exempt from conscription, many holders of intellectual and other occupations were regularly sent to the battlefields. Whereas during the war many civil associations were strictly monitored and their operation became extremely difficult due to the viceroy's ban, a certain number of such associations, despite this ban, requested and were granted the permission of the viceroy himself or local authorities to continue operating. According to recent studies, in Zagreb only during the war, at least 80 or possibly more civil associations were active, mainly those that were engaged in humanitarian and charitable activities.⁵⁹ In the fall of 1914, unreliable and suspicious innkeepers were not allowed to sell beverages and the political authorities were, for safety or other important reasons, authorised to close down the taprooms in question and inform the responsible financial directorate, which, in that case, initiated the procedure for the revocation of the licence to serve beverages.⁶⁰

⁵⁵ Ibid., box 834, vol. 3–3, no. 7162, box. 878, vol. 6–22, no. 6879, box 879, vol. 6–22, no. 7828.

⁵⁶ Ibid., box 867, vol. 6–22, no. 4212, box 871, vol. 6–22, no. 4268, box 872, vol. 6–22, no. 4421.

⁵⁷ Ibid., box 844, vol. 6–13, no. 6530, box 855, vol. 6–14, no. 4863.

⁵⁸ Ibid., box. 844, vol. 6–13, no. 8656, 8894.

⁵⁹ Vijoleta Herman Kaurić, 'Koliko je društava djelovalo u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata?' [The Number of Societies Operating in Zagreb During World War One], *Historijski zbornik*, 42/2 (2009): 427–463, especially 434–443.

⁶⁰ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavoni-

Growing Humanitarian Activities and Modified Religious Experiences

The arrival of the first wounded soldiers in Zagreb on 18 August 1914, i.e. on the day when the Croatian-Slavonian capital city was decorated and solemnly lightened up on the occasion of the emperor's birthday,⁶¹ stimulated the growth of humanitarian and charitable activities to help the wounded soldiers in hospitals and the families of the dead soldiers. At the invitation of the War Assistance Office on 15 August 1914 to provide aid to the families of the soldiers, the collection of alms and contributions for the women and children of soldiers was initiated. An important initiator of humanitarian activities, especially for the care and the protection of wounded and sick persons, was the Red Cross Society in the Kingdom of Croatia-Slavonia, which was a part of the Red Cross Society in the Lands of the Hungarian Crown. It is also worth mentioning the action for feeding the soldiers' children: The Croatian Association of Innkeepers in Zagreb provided the children with free lunch every day.⁶²

The Croatian aristocrats, citizens, workers and members of other social classes also got involved in humanitarian and charitable activities. For this reason, at the outbreak of the war, Count Miroslav Kulmer was appointed the lead organiser of the entire voluntary humanitarian activity in Croatia-Slavonia,⁶³ and Countess Valeria Oršić filed for a permit to collect alms for the families of the soldiers in the district of Stubica. In October 1914, the Archduke Franz Salvator, accompanied by viceroy Skerlec, visited the Society for the Nutrition of Families of Warriors in front of the Art Pavilion in Zagreb, where their headquarters were situated at that time. Even some ladies from the Zagreb middle class became nurses; for example, an opera singer Anka Horvat.⁶⁴ Children from the Children's Home, supervised by the Zagreb ladies, were knitting winter socks for soldiers on the battlefields and sorting hand-picked blackberry leaves for tea, while the youngest among them were entertained by preparing cotton-wool for war supplies. Even the workers in the engine room of the Hungarian State Railways in Zagreb were involved, during their free time from work, in the production of slippers, sticks, and crutches for the wounded soldiers.⁶⁵

The first wounded soldiers were welcomed at the railway stations by the members of the Red Cross with food and drinks, and citizens visited hospitals and other shelters offering them everything they had at hand. The recovering patients in the Red Cross hospital and other Zagreb hospitals regularly went for a walk, some

.....
an-Dalmatian Provincial Government: General Records], box. 855, vol. 6–14, no. 6896.

⁶¹ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. 1, no. 34 (Zagreb, 22 August 1914), 35 (Zagreb, 29 August 1914).

⁶² *Ibid.*, no. 36 (Zagreb, 5 September 1914).

⁶³ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 875, vol. 6–22, no. 4641.

⁶⁴ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. 1, no. 46 (Zagreb 14 November 1914).

⁶⁵ *Ibid.*, no. 44 (Zagreb, 31 October 1914), no. 48 (Zagreb, 28 November 1914).

of them even got married there, and the Zagreb military hospital also treated the Serbian prisoners. The graves of the soldiers, who had died on the battlefields or in the hospitals, were on 1 November 1914 at the Zagreb cemetery of Mirogoj lavishly lit by numerous candles placed there by the mourning citizens.⁶⁶ Moreover, the Zagreb crew soldiers erected in that part of the cemetery a large memorial cross with military symbols and big torches and decorated the graves of their deceased colleagues with flowers and greenery. Soon, a commission to organize voluntary military nursing services was established, together with the rules for collection, handling, and use of gifts in the form of objects, money and other valuables under the slogan 'gold for iron.'⁶⁷ A citizen who brought gold objects got an iron ring inscribed with the year of donation.

Due to the shortage of hospital space, many schools were transformed into hospitals, for example, the secondary and the vocational school in Zagreb as shown in Figure 5. Similar hospitals were opened as well in the school buildings in Sušak and Karlovac under the supervision of a Red Cross branch. Some female teachers were hired as volunteer nurses. Following the example of their peers in Zagreb, high school youth in Karlovac established in October 1914 a scout service that voluntarily performed auxiliary medical service at the local Red Cross.⁶⁸ In a hospital established in the building of the Zagreb school for the education of teachers in primary schools, nuns erected an altar, where they read mass to the wounded patients every Sunday. Until the end of 1914, military and other hospitals for taking care of the wounded patients in Karlovac were extended, and since the number of wounded soldiers was rapidly growing, they were placed in primary schools as well.

The Catholic Church in Croatia-Slavonia was the leading institution that represented the dominant religion; it had an important role in social integration and societal control. However, in the summer and autumn of 1914, it had to face changes due to the outbreak of the Great War. In July 1914, bishop Roko Vučić died in Senj, and the Holy See appointed Dionysus Nyaradi, the head of the Greek Catholic Seminary in Zagreb, the apostolic administrator of the Diocese of Križevci, to be the right hand of bishop Julius Drohobeczky there.⁶⁹ Thereafter, at the proposal of the Zagreb Archbishop Anton Bauer, canon Dominik Premuž became titular bishop of Belgrade and Smederevo, while priest Joseph Lang was ordained a bishop. After a solemn mass *alfresco*, in his speech at the procession

⁶⁶ Ibid., no. 45 (Zagreb, 7 November 1914).

⁶⁷ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box. 872, vol. 6–22, no. 4495, box 873, vol. 6–22, no. 4495.

⁶⁸ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. 1, no. 44 (Zagreb 31 October 1914).

⁶⁹ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 798, vol. 1–3, no. 2253, 3170, 3679.

Figure 5: Nurses in front of the Zagreb secondary and the vocational schools that had been transformed into hospitals for the wounded soldiers

held 'for the happy and imminent end of the war'⁷⁰ at the Shrine of Our Lady in Remete on 27 August 1914, that is, after the death of the Pope Pius X and before the election of the new Pope Benedict XV, the Archbishop Bauer talked about the war describing it as righteous because of the assassination in Sarajevo and explained it was God's punishment for human sins. At the same time, the Catholic clergy in Croatia-Slavonia was not only engaged in blessing the mobilised conscripts,

⁷⁰ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. I, no. 36 (Zagreb 5 September 1914).

but they also provided spiritual care to the soldiers on the battlefields and offered comfort to the wounded in the hinterland. In the fall of 1914, these clerics were also involved in collecting alms for the poor widows and for the children of the dead soldiers: thus, the canons of the Zagreb Archdiocese gathered 25,000 crowns, and the Archbishop Bauer himself gave 20,000 crowns for that purpose.⁷¹

The Orthodox parish community in Petrinja was certainly not the only one in Croatia-Slavonia, which had expressed its loyalty to the ruler at the beginning of the war, but the authorities didn't think much of such expressions. Thus, in September 1914, the head of the district of Petrinja belittled the loyalty of the Orthodox priest Nikola Sedlar (from the village of Drljača), illustrating it with the fact that the priest had sent his children to school in Serbia and that it was not difficult to predict in what spirit these children as Austro-Hungarian citizens would be brought up.⁷² The war between Austria-Hungary and Serbia meant that any public display of the Orthodox Church flag, which was identical to the Serbian national one, was considered Serbian propaganda. Even the announcement of the death of Milan Mrkšić, the head of the district of Nova Gradiška, printed in early October 1914 on a leaflet in Cyrillic script, was met with hostility since it was perceived as a form of Serbian propaganda.⁷³ Being accused of not reporting military conscripts and of encouraging resistance among their parishioners, some Orthodox priests were arrested and detained at the beginning of the war and even later. Already in August 1914, the Orthodox bishop Miron Nikolić from Pakrac asked the provincial government in Zagreb to give him information about the arrested Orthodox priests so that he could decide on the appointment of their deputies. Two months later, he urged them again to speed up the procedures against the arrested Orthodox priests and to liberate the innocent ones.⁷⁴ Even the Catholic Military Vicariate from Zagreb intervened requesting information about the political behaviour of Orthodox priests explaining that some of them, if they had been found politically reliable, had to carry out pastoral service in the army, so that the initial pressure finally slackened. Finally, in the fall of 1914, the Orthodox clergy also collected alms for the poor widows and children of fallen soldiers. Thus, for example, the Pakrac Eparchy sent for this purpose 3100 crowns and 21 forints, which was collected from the believers in 45 parishes.⁷⁵

After the declaration of the war, anti-Semitic leaflets appeared in Grubišno Polje in the Bjelovar-Križevci County. These leaflets recommended the citizens where to buy and warned the traders that anyone who went hand in hand with the Jews was

⁷¹ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 876, vol. 6–22, no. 5429.

⁷² Ibid., box 867, vol. 6–22, no. 4212.

⁷³ Ibid., box 855, vol. 6–14, no. 7063.

⁷⁴ Ibid., box 867, vol. 6–22, no. 4212.

⁷⁵ Ibid., box 876, vol. 6–22, no. 5429.

considered a political suspect.⁷⁶ Despite the spread of these disturbing rumours, the authorities found Jewish fairness and loyalty beyond any doubt, but as different war ordeals left their stamp on all ethnic-confessional communities, this one was no exception. Soon the Jewish religious community in Križevci submitted a complaint to the provincial government in Zagreb against Šandor Mraović, the head of the district of Križevci, because the police violated the sanctity of the service and the dignity of the Jewish Day of Reconciliation on September 30, 1914. On that day 'armed city guards put the temple of God in Križevci under siege'; they were trying to catch Rudolf Neumann, a trader, landowner and a city councillor. Being able to defend himself with the help of his lawyer Alexander Horvat from Zagreb, Neumann submitted a complaint to the provincial government against the 'arbitrary and unfair' procedure of the head of the district of Križevci, asking that he should be held accountable for his actions.⁷⁷

Storm on the Front Line and Troubles at Home

At that time, the first engagements in the Balkans in August 1914 ended with a retreat of the Austro-Hungarian army from Serbia. At the beginning of September, the Serbian army penetrated Eastern Syrmia. People who were fleeing to Vukovar reported that the Serbs had captured Zemun and introduced their administration there, and this city welcomed them with speeches and girls in white at the formal ceremony.⁷⁸ Grippled by the war enthusiasm, a significant number of the Serbian inhabitants from Syrmia supported the Serbian army. Therefore, the command of the Austro-Hungarian Fifth Army requested the removal of all disloyal elements from their positions in the local communities, the suspension of municipal and Serbian religious autonomies, a rigorous monitoring of the officials of important public services, and the closure of all Orthodox monasteries. The municipalities in Syrmia were held responsible for all the damage made to the communications infrastructure and depots with army supplies and war material, and for the organisation of a protective division like the one in the neighbouring Bosnia and Herzegovina.⁷⁹ When the Austro-Hungarian troops forced the Serbian army to retreat from Syrmia, some local Orthodox inhabitants were taken hostages, arrested or executed by being shot or hanged as traitors, and the others had to move to the Virovitica and Požega Counties in the Slavonian hinterland. As such, in Slatina alone (today Podravska Slatina) arrived more than 2,000 detained persons from Syrmia in November 1914.⁸⁰

⁷⁶ Ibid., box 867, vol. 6–22, no. 4212.

⁷⁷ Ibid., box 815, vol. 1–6, no. 9500.

⁷⁸ Ibid., box 867, vol. 6–22, no. 4212.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid., box 870, vol. 6–22, no. 4212.

The Serbian army started to penetrate Sylvania by shelling Zemun and the Austro-Hungarian army responded by beginning their invasion of Serbia and bombing the Serbian capital city of Belgrade. During this time, the inhabitants of Zagreb enjoyed the last part of the swimming season at the river Sava following pre-war fashion trends, while people from the surrounding area were reading newspapers in order to know something about the troubles on the distant battlefields.⁸¹ After the strengthened Austro-Hungarian forces had begun to attack the Serbian defensive positions with guns and quick-firing rifles, the 25th Regiment of the 42nd Division of the Croatian Home Guard crossed the Drina river at Batar, which was painted three years later by Croatian painter Oton Iveković as shown in Figure 6. In the meantime, the Serbian civilian prisoners from the border villages in Serbia and the captured Serbian officers were taken to the military prison in Zagreb, and the first confiscated Serbian gun was exposed to the public in the Croatian capital city as a war trophy, imitating the expositions of Russian guns in Vienna and Budapest.⁸² The families of the fallen soldiers received notices of ‘the heroic deaths’ of their fathers and sons, even though they had certainly died a horrible death in close combat, face to face with the enemy. The newspapers were reporting about the most important war events, updating the lists of the dead, wounded and captured members of the Austro-Hungarian army. In this way, the public was notified that on 26 October 1914 the mobilised Croatian writer Fran Galović, whose poems had made their way into the modernist anthology *Hrvatska mlada lirika* (*The Young Croatian Lyric*) only for months before, was killed on the battlefield in Serbia.⁸³

While the Croatian soldiers in the Austro-Hungarian regiments fought heavily not only at the Drina river with the Serbs but also in the Carpathians with the Russians, the first news about the decline of the Russian offensive in Galicia and the Austro-Hungarian crossing of the Drina river was accompanied in Croatia-Slavonia by occasional demonstrations. Thus, in September 1914, the municipal council in Ilok prepared an evening procession through the town, and in Koprivnica, the captain of the town guard invited his fellow-citizens to decorate their houses with Croatian flags and put out the lights in their windows.⁸⁴ But, it was not the case elsewhere. After the gendarmerie unit from Sušak had to intervene in Trsat to interrupt unknown night-signalling by a lamp, in mid-October 1914, the city police in Rijeka intercepted recruits and conscripts of Croatian nationality decorated with Croatian signs because the city and the port of Rijeka did not officially belong to Croatia-Slavonia.

⁸¹ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. 1, no. 38 (Zagreb, 19 September 1914), 39 (Zagreb, 26 September 1914).

⁸² *Ibid.*, no. 41 (Zagreb, 10 October 1914), 48 (Zagreb, 28 November 1914).

⁸³ *Ibid.*, no. 45 (Zagreb, 7 November 1914).

⁸⁴ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 877, vol. 6–22, no. 5751.

Figure 6: Oton Iveković: Crossing the Drina River at Batar

Although the battles fought during the autumn, except for those short ones in Syrmia, were far from Croatian-Slavonian territory, the storm in the front line provoked more and more troubles at home. Since the social and cultural life in the country had become very limited, it was possible to maintain only those entertainments that previously had received permission from the authorities and these were usually dedicated to the collection of offerings for the wounded in hospitals and the soldiers on the battlefields. The food was bought from peasants at low prices, but the population in the cities like Zagreb, where the first snow fell in the second half of November 1914,⁸⁵ was seriously affected by the shortage of food because the battlefields had to be supplied first. Despite the order of viceroy Skerlec in November 1914 on the regulation of production and transport of wheat and rye flour used for bread baking, the food prices increased, for example in Osijek and Sušak. Therefore, at the end of November 1914, the viceroy had to issue a new order, in which he established maximum prices for wheat and flour.⁸⁶

In the meantime, war propaganda became an everyday weapon in mobilisation. During the first months of the war, a series of poems was published, not only in newspapers and journals but also in separate booklets and posters, (see, for example, the poem 'Kralj Petar cvili,' 'King Peter whines,' as shown in Figure 7). It was the time of many poems written about the courage of the 'Croatian heroes' in combat 'for king and homeland' at the southern (Balkan) and northern (Galician) fronts. The real war

⁸⁵ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. I, no. 48 (Zagreb, 28 November 1914).

⁸⁶ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 856, vol. 6–14, no. 9149, box. 874, vol. 6–22, no. 4516.

sounds in some poems about the bloody battlefields like the sighs of the wounded and the tears pouring over the graves of the fallen soldiers were overshadowed by wartime propaganda. Thus, everything written in the poem 'Pad Beograda' ('The Fall of Belgrade'), was in the service of celebrating the Austro-Hungarian seizing of the Serbian capital city on 2 December 1914, on the 66th anniversary of the accession of the emperor Franz Joseph I to the throne. The occupation of Belgrade was presented as God's punishment to the Serbian nation, because Serbia had relied on their allies and became belligerent, ignoring all Croatian attempts to help Serbs in the previous Balkan wars. The result was such that the Croatian soldiers from Karlovac were the first who entered the Serbian capital city and raised the Croatian flag on top of the royal palace.⁸⁷ On this occasion, public protests were organised in Zagreb, but the tide of war turned again and the Austro-Hungarian forces were expelled from Serbia.

Until the end of 1914, the governmental commissioner in Zagreb and the viceroy's advisor Zvonimir Žepić supported the proposal of the district authorities in Topusko to make a Serbian fiddle from the village of Bović an exhibit in the museum because of its artistic value. At the same time, the provincial government in Zagreb refused the request of the Criminal Museum of the Hungarian State Police in Budapest, who still at the beginning of the year had asked for some police items from Zemun.⁸⁸ On December 16, 1914, a prominent composer Ivan Zajc died in Zagreb. He was a founder of the Croatian

Figure 7: An example of war propaganda: the poem King Peter whines

⁸⁷ *Pad Beograda* [The Fall of Belgrade] (Osijek: Tisak i naklada Frankove tiskare, 1914.), 11–27.

⁸⁸ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 831, vol. 2, no. 8383, box 856, vol. 6–14, no. 8768.

opera and a pioneer in orchestral music in Croatian territories. At this time, a Josip Prašnikar from Zagreb made an allegorical composition in memory of the 1914 war. According to the press, the original painting was made in vibrant colours, depicting the armed nations of the Monarchy under the emperor Franz Joseph.⁸⁹ In the meantime, historian Ferdo Šišić published his book *Priručnik izvora hrvatske historije* (Sources Guide for the Croatian History), and a prominent philosopher Franjo Marković died. The Christmas of 1914 was marked by the efforts in Galicia and the retreat in Serbia, on one hand, and on the other, by sharing humanitarian aid as well as by announcing the call for paying the first war loan in Croatia-Slavonia. Since ordinary people had predominantly been sent to war, a peasant from Croatian-Slavonian countryside was furious enough to send an anonymous letter of complaint to the presidency of the provincial government in Zagreb: 'Let the gentlemen fight from their offices, and newspapers write about the victories, so that they don't feel this war on their skin.'⁹⁰

Conclusion

In conclusion, we can underline that the outbreak of World War I in 1914 had a serious impact on life in Croatia-Slavonia as an autonomous province within the Hungarian part of the Habsburg Empire. During the last months of the Beautiful Era, the main plays were performed in the capital city of Zagreb: the Croatian writer Antun Gustav Matoš died there in March 1914, and the *Hrvatska mlada lirika* (*The Young Croatian Lyric*), a poetic anthology of Croatian modernism, was published in the same city. In the same year, the Croatian writer of the new generation, Miroslav Krleža, started his work. Although Austria-Hungary was a civilised and highly organised state, Habsburg dualism represented a serious obstacle to Croatian national integration, especially to the unification of the politically divided Croatian lands. Therefore, the assassination in Sarajevo on 28 June 1914 caused a split reaction in the Croatian public: some people were sad and indignant, and others, not only the Serbs in Croatia-Slavonia but also some Croats, were indifferent or even joyful. The declaration of war against Serbia in July 1914 led to the implementation of the exceptional measures, persecution of the Serbs and other political suspects, the rejection of Serbian and Montenegrin decorations by their Croatian holders, the limited use of telegrams and telephone and other changes in everyday life and leisure, including growing humanitarian activities and modified religious practices. Some newspapers and journals ceased to exist, while some others were launched, but the military authorities censored the reports of the war correspondents. On the other hand, a series of Croatian poems was printed, acting as war propaganda 'for

⁸⁹ *Ilustrovani list* [Illustrated Journal], vol. 1, no. 51 (Zagreb, 19 December 1914).

⁹⁰ Zagreb, Hrvatski državni arhiv [The Croatian State Archives], Predsjedništvo Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade: Opći spisi [The Presidency of the Royal Croatian-Slavonian-Dalmatian Provincial Government: General Records], box 881, vol. 6–22, no. 9448.

king and homeland,' for example, a poem that celebrated the Austro-Hungarian occupation of Belgrade on 2 December 1914 on the occasion of the 66th anniversary of the accession of the emperor Franz Joseph I to the throne. At the same time, public activities of civil associations in Croatia-Slavonia were held in harsh conditions, many schools were transformed into hospitals, war loans were introduced, and inhabitants participated in the collection of aid for the wounded in hospitals and for the soldiers on the battlefields.

Abstract

During the late 19th and the early 20th centuries, the modern world was created, and new tendencies left their traces on almost all areas of human creativity as well as in Croatia-Slavonia within the Austro-Hungarian Monarchy. This period of peace and prosperity known as La Belle Époque danced its last waltz in the Spring of 1914. Only a month after the assassination in Sarajevo on 28 June 1914, the First World War broke out. In Croatia-Slavonia exceptional measures were immediately put into effect, which prompted many changes in society, culture, everyday life, and leisure. The arrival of the first wounded soldiers launched growing humanitarian activities, and the new challenges had an effect on some religious experiences. In the Autumn of 1914, the stormy situation at the frontline influenced the growing troubles at home in various ways: while social and cultural life was limited, military authorities censored news and reports about the real situation on the battlefields and in the hinterland.

Keywords

Croatia, 1914, modernism, mobilisation, war, propaganda

Resümé

Az első világháború kitörésének súlyos következményei voltak Horvát-Szlavónország kulturális életére. Voltak újságok és folyóiratok, amelyek megszűntek, mások épp ekkor indultak útjukra. Horvát költemények sora jelent meg háborús propaganda céllal, hogy az uralkodót és a hazát éltessék, amint azt a Belgrád elfoglalását Ferenc József trónralépésének 66. évfordulója alkalmából íródott dicsőítő vers is tette. A civil egyesületek nyilvános tevékenységét korlátozták, sok iskolában kórházakat rendeztek be, háborús kölcsönöket bocsátottak ki, a lakosság pedig segélyeket gyűjtött a kórházakban fekvő sebesültek és a csatamezőkön küzdők számára.

Kulcsszavak

Horvátország, 1914, modernizmus, mozgósítás, háború, propaganda

POKORNI ANNA ALIZ

A szabadság elvesztése a szocializmusban – a három kísértés problematikája Bergyajevnél

Dosztojevszkij az orosz irodalomtörténetnek azon alakja, aki regényeivel kiemelkedő hatást gyakorolt az egyetemes filozófiatörténetre. Kevés olyan huszadik századi gondolkodót ismerünk, akit ne ihlettek volna meg szenvedélyes útkeresői. Különösen jellemző ez az orosz „Ezüstkor” gondolkodóra, ők ugyanis nemcsak elemezték, hanem saját filozófiai gondolataik igazolását is megtalálni vélték regényeiben.

1907-ben jelenik meg Nyikolaj Bergyajev *Аз új vallási tudat és a társadalmiság*¹ című műve, amelyben a szerző először szán egy teljes fejezetet Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* című regényének egyik legismertebb része, *A nagy inkvizítor* elemzésére. Ebben a fejezetben, amely szintén a *Nagy inkvizítor* címet kapja, a szerző kifejezetten az inkvizítor alakjára, az általa körvonalazott jelenségre fókuszál, s e jelenség történelmi és filozófiai hatástörténetét vizsgálja.

A nagy inkvizítor történetének számos megközelítése létezik, mind közül talán a legáltalánosabb az az elgondolás, hogy Dosztojevszkij Iván Karamazov gondolatain keresztül mond ítéletet a történelemben megvalósuló keresztény egyház felett, rámutatva évszázadokon át újra és újra elkövetett hibáira, bűneire úgy, hogy eközben megalapításának eredeti céljával teljes mértékben ellentétben álló antikrisztusi vonásaira hívja fel a figyelmet. Bár kétségkívül a katolikus egyház vádirataként is olvasható a történet, a felszín alatt a legfontosabb filozófiai, antropológiai kérdésfelvetésekre bukkanunk: „a nevezetes legenda témája sokkalta nagyobb – univerzális, megtalálható benne a történelemfilozófia egésze, és az emberiség sorsáról adott legmélyebb jóslat rejtőzik benne.”² A nagy inkvizítor szelleme ugyanis nem csak a katolikus egyházban kísért, megjelenhet mind a történelmi egyházakban általában, mind az orosz önkényuralomban, a pozitívizmusban és a szocializmusban és minden államformában, ahol a hatalom célja a vallás valamiféle helyettesítése. Bergyajev gyakran él a bábeli torony metaforájával. Úgy gondolja, hogy a Babel tornya a legérzékletesebb kifejeződése mindannak, amire a hit nélküli társadalmak törnek: a mennyei királyság megteremtése a földön. Ennek legfőbb veszélye már nem a nyelvek összezavarodásában és a népek elkülönülésében rejlik, hiszen e hatalmi formák univerzális igényre, univerzális hatalomra vágyva próbálják akár a világ összes népét egy zászló alá gyűjteni. A veszélyt a hatalom letéteményesei jelen-

¹ Новое религиозное сознание и общественность. (A dolgozatban szereplő orosz nyelvű idézetek *Аз új vallási tudat és a társadalmiság* II. fejezetéből valók. Fordította Pokorni A.)

² Бердяев. 1907. I. „Но тема знаменитой легенды гораздо шире, она универсальна, в ней дана целая философия истории и сокрыты глубочайшие пророчества о судьбе человечества.”

tik, akik nemcsak vezetni akarják a népeket, hanem gyámkodni akarnak felettük. Akik úgy hiszik, hogy kizárólagosan ők az emberi boldogság receptjének tudói. A nép feletti gyámkodás igénye a gyengékre, tudatlanokra irányul, mivel a hatalom letéteményesein kívül – akik nyilvánvalóan a boldogság egyedüli ismerői – mindenki a gyámolítandók csoportjába kerül. Bergyajev szerint az effajta gyámkodás következménye lesz a hatalom birtokosainak felsőbbrendűség-érzete, ami sajnálattal, az emberek lenézésével jár együtt. „Ahol az emberek felett gyámság ül, ahol látszólagos a boldogságukról és a jólétükről való gondoskodás, amely az emberek iránti megvetéssel, magasabb rendű eredetükkel és legfőbb rendeltetésük iránti hitetlenséggel párosul – ott a nagy inkvizítor szelleme él.”³ A gyámság a választástól, a szabadságtól való megfosztást jelenti: szabadságukért kapják cserébe a boldogságot, mintha a kettő nem működhetne együtt. És miért éri ez meg az embereknek, miért jelent többet lemondani az isten-képmás voltokra emlékeztető szabadságról, amelyben az élet értelme rejlik, a földi boldogságért cserébe? Bergyajev szerint a válasz Jézus megkísértésének történetében található.

A három kísértés történetében jelenik meg először az a mélyben gyökerező, eleven gonosz, amely majd az egész történelem során megkörnyékezi nemcsak a hatalom birtokosait, hanem a társadalom minden tagját. Megjelenik az egyének szabadságát tagadó egyházban éppúgy, mint az önmaga szükségszerűségét hangoztató, bálványozott állam formáiban, valamint mindenütt, ahol az egyének számára fontosabbá válik nyájba tömörült tömegük jóllakottsága, mint egyéni szabadságuk. Ahogyan Iván poémájában a nagy inkvizítor Krisztushoz intézett első szavai felháborodást és elutasítást tükröznek: „Ne válaszolj, hallgass! ...Túlságosan is jól tudom, mit mondanál. Aztán meg jogod sincs, hogy bármit is hozzátégy ahhoz, amit már régebben mondtál. Miért jöttél hát, hogy zavarj bennünket?”⁴, úgy utasítja el Bergyajev szerint a krisztusi tanítást a pápaság és az államiság intézménye is, hiszen ezen elgondolás szerint Jézus távozásával a hatalom és a tudás átkerült a földi hatalmat birtoklók csoportjához, akik pusztán Jézus távozásának ténye alapján váltak jogosulttá arra anélkül, hogy bárki felé el kellett volna számolniuk. A jóllakott nyájként idejüket töltő emberek pedig nem szívesen hallanak arról a szabadságról, amelynek megélésére önként váltak képtelenné.

Az emberek mindenekelőtt a földi királyság felépítésén fáradoznak, mivel ha lemondanak a szabadságról, ami Bergyajev szerint isteni eredetük legfőbb bizonyítéka, akkor az öröklét, a mennyei királyság is elveszíti minden értelmét. Öröklét nélkül pedig semmi sem lesz fontosabb, mint a földi boldogság haszonelvű maximalizálása: „csak a haszon kell nekik, azokat a törvényeket szükséges csak ismerniük, amelyek által a kövek kenyérré változnak, amelyek által a technika csodái megvalósulnak; nincs szükségük a szabadságra sem, csak a boldogságra és az elégedettségre, és a szeretet se

³ Уо. „Где есть опека над людьми, кажущаяся забота о их счастье и довольстве, соединённая с презрением к людям, с неверием в их высшее происхождение и высшее предназначение,— там жив дух Великого Инквизитора.”

⁴ Dosztojevszkij, F. M.: A Karamazov testvérek. Első kötet. Ford: Makai I. Budapest: Európa, 1975, 328.

kell, ha úgyis lehetséges az embereket erővel egyesíteni, kényszerítve őket a társadalmiságra.⁵ Bergyajev gondolatai ezen a ponton anarchikus színezetet öltenek: nem számít, mi történik az empirikus világ egészével, ha az igazság és a szabadság szavai kimondatnak, hiszen azokat mindenáron ismerni kell. Azon az áron is, ha az egész világ darabjaira hullik, mert ekkor nem történik más, csak a földi királyság egészét szimbolizáló bábeli torony omlik össze, és csak ezek után létezhet az ember az érdemei, képességei szerint mind a világban, mind a társadalomban.

A nagy inkvizítor történetének kulcsa Bergyajev szerint a szabadság elvételében rejlik. Az inkvizítor arra kényszeríti az embereket, hogy önként vessék le a szabadság terhét, ezáltal éppen azt veszítik el, amit Krisztus a legdrágábbnak gondol. A filozófus későbbi műveiben definiálja a szabadság fogalmát: az ember létének lényegét, önmegvalósításának alapját eredezteti belőle. A szabadságra – mint hogy a semmiből ered – nem alkalmazható a jó kategóriája. Bergyajev szerint a szabadság azért sem azonosítható a jóval, sem a tökéletességgel, mert akkor ezzel a kizárólagossággal a szabadság lényegét szüntetnénk meg: a jó kötelező érvényűsége kényszerhez vezet: „A kikényszerített jó már nem jó, hanem gonosszá fajul.”⁶ A szabadság se pozitív, se negatív, nem alkalmazható rá semmiféle szükségszerűség. A szabad embert elsősorban egyfajta tudás birtoklása különbözteti meg társaitól: a szükségszerűségtől való függetlenség tudata, hogy mindenki önmagáért létezik anélkül, hogy bármivel (a társadalommal, az állammal) vagy bárkivel függőségi viszonyba kerülne.⁷

Krisztus a nagy inkvizítorral szemben nemcsak szereti az emberiséget – hiszen ez voltaképp az inkvizítortól sem vitatható el –, hanem tiszteli is, amit azonban egy gyámoltó sohasem érezhet a rábízottakkal szemben, mivel a felek nem egyenrangú viszonyban állnak egymással. Krisztus egyenrangúként ismeri el az ember képességét a szabadság terhének viselésére, hiszen az magasabb rendű természetéből fakadóan a sajátja, ebből kifolyólag pedig érdemes a hozzá valójában méltó boldogságra, nem csak a kielégítő földi kenyér boldogságára. A nagy inkvizítor csapdája épp abban az ellentmondásosságban mutatkozik meg, hogy képes elhiteni az emberekkel, hogy létezésük teljes: „De tudd meg, hogy most és éppen ma ezek az emberek jobban, mint valaha, meg vannak győződve arról, hogy teljesen szabadok, holott ők maguk hozták el nekünk a szabadságukat, és tették alázatosan a lábunk elé. Ám ezt mi csináltuk, de vajon ezt óhajtottad te, ilyen szabadságot?”⁸ Az inkvizítor legfőbb érve Krisztussal szemben, hogy csak egyetlen igaz utat jelöl ki az emberek millióinak a boldogságra, amire szerinte sok ember képtelen.

⁵ „...им нужна только польза, нужно знать только законы, под которым камни превращаются в хлеба, под которым совершаются чудеса техники; свобода тоже не нужна, нужно счастье и удовлетворение; и любовь не нужна, так как можно соединить людей насилем, принудить к обществу.”

⁶ Bergyajev, N.: Dosztojevszkij világszemlélete. Ford: Baán I. Budapest: Európa, 1993, 84.

⁷ Bergyajev, N.: Az ember rabságáról és szabadságáról. Ford: Patkós É. Budapest: Európa, 1997, 73.

⁸ Dosztojevszkij. 1975. I. 329.

Az ember természete alapján lázadó, a szabadság ugyanis nem feltétlenül jelenti a jó vagy a rossz választásának kényszerét. Bergyajev szerint a katolikus egyház, még ha csak megmenteni is akarja a boldogságra képtelen lázadókat, kizárólagos autoritásra tesz szert, nyájá degradálva az embereket. Bergyajev szerint hasonlóképpen jár el az állam, a szabadságért cserébe adja a jól berendezett élet eszméjét, noha a váltó korántsem egyenértékű.

A filozófus a gonosz szellemének legfenyegetőbb megnyilvánulását a szocializmusban látja. „A pozitivista és ateista szocializmus, az emberiség Istenen kívüli és Istennel szembeni berendezkedésének új vallása úgy hiszi, most aztán végez a szabadsággal, biztosan végez.”⁹ Mindenki, aki figyelmen kívül hagyja az egyén szabadságát, az egyén személyének abszolút értékét az emberiség megmentésének hívószavára, nem más, mint kis inkvizítor, aki eszközként használja az emberi gyengeséget hatalma fenntartására. Az ember lehet boldogtalan lázadó, ahogy lehet elgyötört nyomorult is, aki nem tud mit kezdeni tudata szabadságával, és aki inkább elviseli a szellemi alárendeltséget ahelyett, hogy folyton jó és rossz között kelljen vívódnia. „Te az ember szabad szeretetére áhítoztál, hogy tőled elbűvölve és lebilincselve szabadon kövessen... szabad szívvel kellett eldöntenie, mi a jó és mi a rossz, nem lévén más útmutatója, mint a példád – de hát nem gondoltál arra, hogy végül is elveti a példádat, és kétségbe vonja az igazságot, ha olyan iszonyú terhet raknak rá, mint a választás szabadsága?”¹⁰

Meglepő módon Bergyajev szerint az ateizmus vallása ugyanúgy elvett az emberektől mindent, ami rejtélyes, rendkívüli vagy bizonytalan, mint ahogy a poéma szerint Jézus tette. Ugyanúgy büszke az emberek iránt érzett mérhetetlen szeretetére, de Jézussal szemben lemond a jogáról, hogy szeresse a rendkívülieket, akik emlékeztetik a magasabb rendű szabadságra és az azt beteljesítő emberfelettségre (сверхчеловеческий). A többi, a sokmillió pedig a szükségszerűség eszközeként teremt meg a földi királyságot.

A poéma egyik legfontosabb részében a nagy inkvizítor szemrehányások sorát zúdítja Krisztusra a kísértések megtagadása miatt. A Krisztus megjelenése óta eltelt tizenöt évszázad ugyanis arra adott kellő bizonyosságot, hogy az emberi történelem a három kísértés elfogadása felé fordult, így az inkvizítor története az emberiség negatív beteljesítő jóslataként nyeri el értelmét: „megvalósítja a szocialista vallás álmát a kövek kenyérré változtatásáról, egyforma jóllakottságot biztosít az embereknek, csodákat tesz, melyek rabságba taszítják emberiséget, és megalapítja az egész világra kiterjedő földi királyságot.”¹¹

Bergyajev sorra veszi a három kísértést, elemelve annak realitását az emberi természet tükrén keresztül. A nagy inkvizítor szerint Krisztus túlértékeli az embert, ha azt gondolja, hogy a szabadság nehezen értelmezhető ígéretével meggyőzheti őket arról,

⁹ „Эта новая религия позитивного и атеистического социализма, устройства человечества вне Бога и против Бога, верит, что со »свободой... теперь кончено и кончено крепко.“

¹⁰ Dosztojevszkij. 1975. I. 334.

¹¹ „...он осуществляет мечту социалистической религии о превращении камней в хлеба, дает людям равную сытость, он делает чудеса, порабащивающие людей, и основывает вселенское царство земное.“

hogy a mennyei kenyér nyújt valódi táplálékot nekik, s nem a földi. Az inkvizítor tizenöt évszázad tapasztalatával magabiztosan jelentheti ki, hogy az ember bármit megtesz, bárkit követ, és bárkinek kész alárendelni magát a földi kenyérért cserébe. És jóllehet az emberek tisztában vannak a trükkkel, hogy a földi hatalom nem képes a követ kenyérré változtatni, mégis: „Amikor kenyeret kapnak tőlünk, természetesen világosan fogják látni, hogy mi az ő kenyérüket vesszük el – amelyet tulajdon kezükkel kerestek –, hogy minden csoda nélkül kiosszuk nekik... de valójában a kenyérnél is jobban örülnek annak, hogy a mi kezünkből kapják!”¹² Miért vesztegetik meg önmagukat ilyen nyilvánvalóan? Mert a mennyei kenyér választásával együtt jár a szabadság terhe, s a sokaság inkább kerül alárendelt helyzetbe, inkább hagyja, hogy elnyomják és uralkodjanak felette, minthogy nap nap után a szabadságáért harcoljon önmagával és környezetével: a szabadságért cserébe gondoskodás jár. Vannak azonban kevesek, akik kellően erősek ahhoz, hogy kövessék Krisztust, de az inkvizítor húsbavágó kérdése az, hogy mi lesz a milliókkal, azokkal, akik gyengék és képtelenek? Ők azok, akikért az inkvizítor vállalja a felelősséget. A gyenge milliók felnéznek majd azokra, akiknek átadhatják a szabadságukat, csodálkozva azon, hogy vannak, akik képesek arra, amire ők nem, és épp ezért fogják isteníteni őket és engedelmeskedni nekik. „Csak azé lehet a szabadság, aki képes megnyugtatni a lelkiismeretüket.”¹³

Bergyajev szerint a szocializmus is hasonló terhet kíván a vállára venni, mint az inkvizítor. Ő ugyanis, szeretve az összes embert, csak tettei az emberek előtt, hogy őértük van, mint egy olyan demokrata, aki méltán vádolhatja Krisztust arisztokratizmusáért, azért, mert csak a kevés kiváló számára nyújt lehetőséget a szabadság megélésére. Ahogyan az inkvizítornak, úgy a szocializmusnak is a gyengék és szerencsétlenek válnak fontossá. Nekik tesznek ígéretet a „kivételező” Isten nélküli földi királyság megteremtésére. Az inkvizítor nem ismeri a különbséget ember és ember között, hiszen mindannyiukat egyformán lenézi, mivel nem hisz magasabb rendű képességükben, amely által beteljesíthetnék az emberi létezés magasabb rendű formáját is. Bergyajev szerint semmiben sem különbözik ettől még az a demokratizmus sem, amely hazug módon tenne mindenkit középszerűvé az egyenlőség látszata mögé rejtőzve. Az együttérzés nevében szólítja fel az embereket arra, hogy osszák meg testvéreikkel lelki szegénységüket, mintha lelki gazdagságuk nem is létezne. Valóban, a lelki gazdagság egészen tiltottá is válik. Ez az öreg, „konzervatív” inkvizítor tanítása, és Bergyajev szerint efelé vezetnek az új inkvizítorok is.

Bergyajev szerint Dosztojevszkij az emberi természet alapvető titkára érzett rá, s ezt a titkot az inkvizítornal mondatta ki: „az ember önistenítésének útja, a mennyei kenyér földi kenyérré változtatásának útja, az Istentől való végleges leválás nem ahhoz fog vezetni, hogy mindenki istenné és titánná változik, hanem ahhoz, hogy az emberek megint egy újabb istenség előtt borulnak térdre, egyetlen megistenült ember, egyetlen király előtt.”¹⁴ Ennek a megistenült embernek a szimbólumává válik a

¹² Dosztojevszkij. 1975. I. 339.

¹³ „Но овладеет свободой лишь тот, кто успокоит их совесть.”

¹⁴ „...что путь самообоготворения человеческого, путь замены хлеба небесного хлебом земным, оконча-

nagy inkvizítor, aki a Krisztussal folytatott párbeszéd során fokozatosan „mi” helyett már önnön nevében beszél, ezzel megmutatva valódi, antikrisztusi arcát.

Bergyajev szerint tehát ide vezetnek az Isten nélküli földi királyság megalapítására tett kísérletek. Ide vezet az, ha kizáró ellentétbe kerül az isten- és az emberszeretet, a szabadság és a boldogság. A filozófus ítélete szerint ezen az elméleti úton jár a pozitívizmus, amit a marxista szocializmus a gyakorlatban kíván megvalósítani. Az antikrisztusi szellem térnyeréséhez szükséges utolsó lépés pedig akkor jön el, amikor az állam önmagát isteníti, az egyház pedig autoritása alá gyúri az emberi szabadságot. Az inkvizítori szellem lényege éppen ez: az erőszak és a szabadság gyűlölete. Az inkvizítor nem látja másnak az ő gyengéit, mint nyájba tömörült arctalan sokaságnak, nem látja bennük az egyént, az isteni rendeltetéssel bíró személyiséget, ahogyan Bergyajev szerint Krisztus látja.

„Három erő, csupán csak három erő van a földön, amelyek képesek örökre legyőzni és rabul ejteni e tehetetlen lázadókat, épp a boldogításuk végett – ezek az erők: a csoda, a titok és a tekintély. Te elvetted ezt is, azt is, a harmadikat is, és magad adtál példát rá.”¹⁵ A nagy inkvizítor elismeri, hogy Krisztus Istenhez méltón tagadta meg a gonosz szellem kísértéseit, hiszen amint kérkedően engedett volna a gonosz csábításának, Isten cserbenhagyta volna őt. Vele ellentétben azonban az emberek többsége nem tud ellenállni a kísértéseknek, bennük nincs meg ez az isteni bizonyosság. Krisztus nem annak bizonyítására szállt le a keresztről, hogy ő valóban Isten fia, mert nem a csodák által kieszközölt hitre és a hatalomtól elrettenő szolgálai ámulatra vágyott, hanem a szabad szeretetre, amelyet semmiféle kényszer nem idézhet elő. „Isten fia a megfeszített képében jelent meg a világnak, nem császárként vagy uralkodóként, hanem megalázva és meggyötörve, hogy az ember szabadon ismerje fel az ő istenét és megszeresse.”¹⁶ Ezért Bergyajev úgy véli, hogy a csoda akkor valósulhat meg, ha az szabad hitből, az Istennel való szabad egyesülésből ered.

Az emberek mégis képesek elcsábulni a külsőleges csodáknak, de tehetnek-e ők arról, hogy gyengék? Talán a filozófus túlbecsüli az ember erejét? Az állam éppen e gyengeségre építve tűnik sikeresnek: erőszakos boldogsággal csábít, olyan hitet hirdetve, amelynek a külsőleges csoda képezi alapját, olyan szeretetet, amelyet az autoritás határoz meg. És minden azért lehetséges, mert nem hiszik, hogy az ember szabadsága révén képes megmenteni önmagát. Aki elveti a személy szabadságának önértékét, és az autoritás „vallását” hirdeti, enged a gonosz szellem második kísértésének – véli Bergyajev.

Véleménye szerint a történelem során az egyház engedett leginkább a második kísértés csábításának, pedig a külső, erőszakos autoritás az egyház tekintetében önellenmondást hordoz. Önellenmondás tárul fel abban is, hogy az egyház az alapításá-

.....
 тельного отпадения от Бога должен привести не к тому, что все сделаются богами и титанами, а к тому, что люди опять поклоняются новому божеству, одному обоготворенному человеку, одному царю.”

¹⁵ Dosztojevszkij. 1975. I. 334.

¹⁶ „Сын Божий явился миру в образе Распятого, не царем и властителем, а униженным и растерзанным, чтобы человек свободно узнал своего Бога и полюбил.”

nak forrását is a Szentléleknek az emberiség egyetemes testében való hiányában jelölik meg, ezáltal azonban elvitatja az embertől a Szentlélekben való szabad részesülést.

A filozófus a harmadik, a földi királyság kísértését tartja a legveszedelmesebbnek a három közül, amely a katolikus és a pravoszláv egyházat egyaránt képes volt elcsábítani. A pápaság világi hatalma és a pravoszláv egyház állam általi irányítása a császár kardjának elfogadását jelenti Bergyajev szemében. Ennek legijesztőbb megvalósulása maga a római állam, amely az abszolút állam, az abszolút cezarizmus képviselőjeként semmilyen hatalmat nem tűr meg maga felett. Krisztus elutasította a földi királyság kísértését, ezzel szemben a kereszténység a történelem során fokozatosan alkalmazkodni kényszerült a pogány államokhoz, ezáltal szentesítve az abszolút állam létjogosultságát. Idővel a római egyház maga is az állam mintájára erőszakos eszközöket kezdett használni, hogy megvalósítsa az egyetemes királyságot. Bergyajev szerint ezen a ponton kellett nyilvánvalóvá válnia, hogy a kereszténység már nem a Krisztus, hanem a gonosz kínálta utat követi. A következő szintet Bizánc jelenti számára, kiteljesítve az abszolút állam és a megistenült császárság ideáját.

Az orosz ortodoxia Filofej óta úgy tartja, hogy Moszkva lesz a harmadik Róma, amely Bergyajev szerint a lehető legrosszabb, istengyalázó formában tart a célja felé. Ha a római állam a kereszténység révén próbálta megvalósítani az egész földre kiterjedő birodalmat, úgy ennek csupán egy végletekig elfajzott állapotát látja Bergyajev a korabeli szocializmusban, amely szintén a földi birodalom megteremtésén fáradozik. A harmadik kísértés az ember korlátok nélküli hatalmaskodásáról szól, s ez a hatalom mindenképpen fenyegető, összpontosuljon bár az egy, a néhány vagy a sokaság kezében.

Bergyajev kíméletlen kritikának veti alá a kereszténységet: „A harmadik kísértés uralma az emberiség több évszázados történelme során a maga korlátozottságában és időlegességében vett kereszténység arra való képtelenségét tárja fel, hogy uralkodjon az életen, kijelölje a világtörténelem útját.”¹⁷ A világtörténelem során a hatalom letéteményesei a terjeszkedésre törekedtek, aminek végső foka az emberiség világbirodalomban való egyesítése lett volna. Az inkvizítor szerint a millióknak sem elég a földi kenyér és a vigyázó tekintély, rendelkeznek egyfajta egyetemes egyesülésre való szándékkal is. Ezt az igényt eddig mintha csak az önmagukat bálványozó államok próbálták volna teljesíteni, de lehetséges-e a világ egyesítése Isten által? – úgy tűnik, a kereszténység feladata lett volna a megvalósítás, kudarcából következnek az új vallási tudat legfőbb kérdései: lehetséges-e a vallásos társadalmiság s e révén a Krisztusban végigvitt egyetemes történelmi út? Noha ez a történelem tapasztalatának tanúsága alapján kivitelezhetetlennek tűnik, Bergyajev mégis teokráciát vizionál. Ennek megvalósulása pedig attól függ, hogy az emberek képesek-e legyőzni a három kísértés csábítását – ebben a feladatban kristályosodik ki az emberiség jövőbeni vallási tudata.

¹⁷ „Власть трех искушений в многовековой истории человечества обнаруживает неспособность христианства, взятого в его ограниченности и временности, овладеть жизнью, определить пути всемирной истории.”

A nagy inkvizítor legendája kivételes jelentőséggel bír: „Még soha nem mondtak ki ilyen könnyörtelen és megsemmisítő ítéletet az államiság kísértéséről, az imperializmusról, még soha nem tárták fel ilyen erővel a földi királyság antikrisztusi természetét, és nem dicsőítették így a szabadságot, nem tárták fel a szabadság isteni mibenlétét, és a krisztusi szellem szabad voltát.”¹⁸ Bergyajev szerint a poémában egyfajta vallási alapú, teokratikus anarchizmus jelenik meg. Anarchizmus, hiszen ha az ember minden tekintélyt megtagad, és az egyéni szabadságát védelmezve nem fogadja el a gyámkodó állam rákényszerített rendszerét, úgy a rendszer nem képes megtartani a kereteit, keretek nélkül pedig zűrzavar uralkodna. Bergyajev gondolatainak anarchista jellege azonban nem ér el ilyen messzeségekbe. A kísértések megtagadása következtében fellépő káoszt az emberek vallási tudata, vallásos társadalmiságuk szüntetné meg, ezzel párhuzamosan pedig megtagadnák az emberi hatalmaskodás mindenféle bálványozott formáját.

A legenda végén a nagy inkvizítor már nem tesz szemrehányásokat Krisztusnak, fenyegető szavai a jövőbe mutatnak, Krisztus második eljövételének pillanatára: „... eljössz a te büszke és hatalmas választottjaiddal, de mi azt mondjuk, hogy azok csak saját magukat váltották meg, mi pedig mindenkit megváltottunk... és rámutatok arra az ezer- meg ezermillió boldog kisgyermekre, akik nem ismerték a bűnt... Ítélj meg bennünket, ha tudsz, és mersz.”¹⁹ Vajon milyen értelemben lehet azonosnak tekinteni az emberek e kétfajta megváltását? Ha az a sok millió önként vetette le a szabadság terhét, önként választotta az inkvizítor kínálta gyermeki utat, megváltás marad-e ez mégis abban az értelemben, hogy végül mégis megmenekültek a rossz választásának lehetőségétől, mivel eleve nem választottak. Vajon nem ők-e a „langyosok”, akik mégis elítélendőbbek Isten szemében, mint a bűnösök?

Bergyajev csak azokhoz tud szólni, csak azokat tudja bízgatni arra, hogy mondjanak le a kísértések csábításáról, akik eleve az erők csoportjába tartoznak. Bergyajev a milliók életében nem láthatja ugyanúgy a gonosz szellem megnyilvánulását, mint az inkvizítoréban. Vajon teljes bizonyossággal állítható, hogy Dosztojevszkij a gonosz archetípusát mintázta meg az inkvizítor alakjában? Ő az, aki a pusztában, amiként Jézus, azon volt, hogy akaratát tökéletesítse. Ellenben, körbenézve a világban, kénytelen volt ráébredni arra, hogy hiába lehet ő egy az erők között, ha mindenhol csak a valódi emberi természet meggyalázását, a szabadság eltékozlását látja. Ennek a felismerése juttatja el őt az istentagadáshoz, és annak vállalásához, hogy a titok tudójaként boldogtalanságra kárhoztassa önmagát: „immár tudatosan a halál és a pusztulás felé vezetni az embereket, és közben, egész úton ámítgatni, hogy valamiképpen észre ne vegyék, hová is vezetik őket; hogy ezek a szánalmas vakok legalább útközben vél-

¹⁸ „Никогда еще не был произнесен такой суровый и уничтожающий суд над соблазном государственности, над империализмом, никогда еще не была с такой силой раскрыта антихристская природа земного царства и не было еще такой хвалы свободе, такого обнаружения божественности свободы, свободы Христова духа.”

¹⁹ Dosztojevszkij. 1975. I. 341.

jék boldognak magukat²⁰, hiszen ha van is mennyország, az biztos nem olyanoknak van, mint ők. Bergyajev szerint a nagy inkvizítor a bűnbak, az ő munkálkodása folytán válnak a gyengék méltatlanná az üdvözülésre. Az inkvizítor nem tagadja a felelősségét, mégis felmenti magát az Utolsó Ítélet alól. Hiszen azért mond le önnön üdvözüléséről, hogy képes legyen a tömegek látszólagos boldogságát fenntartani. A Dosztojevskij által megformált öregember kivételes jellem a maga tragikumában, s ezt még Bergyajev is elismeri: „A mi korszakunk nem terem titánokat, nem találni benne a nagy inkvizítort, aki egyfelől vonzónak tűnhet némely vonása szerint, hiszen szenvedő, óriási fájdalomtól gyötört, és szereti az emberiséget, ellenben világunk tele van kis inkvizitorokkal.”²¹ Iván Karamazov a történet befejezése után Bergyajev álláspontját még inkább megerősíti. Szerinte ugyanis kétség sem férhet ahhoz, hogy valamiféle szövetségbe szerveződve inkvizítor típusú figurák munkálkodnak a tömeg boldogításán.²²

Bergyajev úgy véli, az inkvizítor által vázolt kép még nem ért fenyegető közelségbe. Az emberek számára ijesztő a személyes és a szabad választás terhe, emellett azonban mindenki kielégítő boldogságra vágyik – ennek ígéretében van a szocializmus ravaszsága, amely a végső igazság tudójaként hirdeti magát, eszkatológikus vonásaiban a történelem, az idő felszámolásával mindenki számára az egyenlő boldogság elvét nyilatkoztatja ki. Ez a fajta boldogság azonban csak a boldog kised állapotába jutott emberé lehet. Miért ez az egyetlen lehetséges eredmény? Ha az emberek mindenek felett önnön megistenülésüket hirdetik, az Bergyajev szerint előbb-utóbb oda vezet, hogy belső készletüknek megfelelően Isten helyett egy embert kezdenek bálványozni, akihez képest ők alárendelteké válnak, mintha az egyeduralom szükségességéből valósulna meg újra.

Bergyajev úgy véli, az ember isteni rendeltetésének titkát az államhatalom hívei őrzik, hogy megtartsák a tömegek csordatermészetét, így próbálva megőrizni a bábeli tornyot. Az ember magasabb rendű szabadsága, örök és abszolút igazsága a filozófus szerint olyan objektív jog, amelynek feltétlenül fel kell tárulnia, hiszen az emberek nem lehetnek egy gondolatlan csorda alkotóelemei, nem megvetett állatok ők, akik nem képesek elviselni a titok feltárásával rájuk nehezedő súlyt. Az ember Bergyajev szerint Isten gyermeke, aki rendelkezik azzal az erővel, amely által kiteljesítheti szabadságát. A titok kulcsa az emberi személyiségben rejlik. A Bergyajev későbbi filozófiájában kirajzolódó személyiségfogalom az abszolút jelentéssel, az isteni rendeltetéssel van összefüggésben. Ez a személyiségfogalom biztosítja azt az alapot, amelynek tudatában az ember nem válhat az alaktalan tömeg részévé. A filozófus szerint a személynek nincs szüksége gyámra, még ha az a szeretet nevében fordul is

²⁰ Uo., 343.

²¹ „Наша эпоха не создает титанов, не найдет в ней и Великого Инквизитора в одном образе привлекательного по иным чертам своим «страдальца, мучимого великой скорбью и любящего человечество»; но маленькими великими инквизиторами полон наш мир.”

²² Dosztojevskij. 1975. I. 344.

felé, hiszen a szeretet e szerint a nézőpont szerint nem akarhat gyámkodni, hanem az embereket felszabadítani, tekintetbe véve különbözőségüket.

Bergyajev feltételezi, hogy a mostani világ előtt volt egy olyan állapot még, mikor az emberek harmóniában tudtak egyesülni az abszolút forrás által, azaz Istenben. Ez az állapot azonban a bűnbeesés miatt megszűnt, és a jelen világ minden zűrzavara, az atomizáltság, a kínzó elkülönülés ennek az elszakadásnak a következménye. Ez az állapot két, egymással élesen szembenálló elvet hívott életre. Az egyik elv lényege, hogy megszabadítson minden létezőt a kívülről ráerőltetett törvényszerűségektől, szolgai függőségeitől és mindenféle szükségszerűségtől, és hogy a szeretet által egye- sítse a világ részeit. A másik elv a megkezdett úton haladva folytatja az atomizálást, belülről szakítva széjjel a létezőket, hogy az erőszak és szükségszerűségek által csu- pán a látszólagos egyesülést érje el. Bergyajev egyértelműen az első elv térnyerését kí- vánja: „Az egyetemes feladat, amely a különböző korszakokban különböző konkrét formákat öltött, a belső szakadás és a külső kötöttségek legyőzése a belső egyesülés és a mindennemű szükségszerűségtől való megszabadulás által.”²³

A filozófus bírálóiban jogosan merülhet fel a kérdés, mi értelme a jövőbe tekinteni, a jövő fenyegetéseitől tartani, ha a rossz, leginkább szükségszerűségek formájában, jelen van. Nem értelmetlen-e a földi kenyér kísértésétől tartani akkor, amikor az em- berek éheznek? Bergyajev szerint ezek a kérdések csak a megkísértettek szájából han- gozhatnak el. A filozófus ugyanis úgy gondolja, hogy mindenekelőtt a legfontosabb az élet valódi értelmének a megértése, és minden csak ez után következik. Nem akar a mennyei kenyér könyörtelen hirdetőjének szerepében tetszelegni, és elvitatni, hogy az életnek igenis vannak materiális feltételei is, csupán úgy véli, hogy a földi kenyér problémája mintegy járulékosan oldódik meg az élet értelmének feltárulása folytán: „Nem csak ti, mi is kenyeret, szabadságot és egyesülést akarunk az emberiségnek, de úgy hisszük, mindez azon az úton oldódik meg, amelyen feltárul az élet értelme és végső célja, az abszolút igazság a boldogság felett áll, és van mennyei kenyér.”²⁴

A történelem során a rossz mindig jelen volt, akár elnyomás, akár állatiasság for- májában. Az ellene való küzdelem folytonos, jóllehet bizonyos korokban talán sike- rült megszabadulni tőle, de a rossz forrása sohasem apad ki, teljes megszűnése csak történelemfeletti folyamatokban volna elképzelhető. Bergyajev úgy véli, a metafizi- kai rossz újabb és újabb formákat ölt, kevésbé szembeötlő ugyan a jelenléte, s van, hogy a jó álarcát ölti magára. Az ősi rossz jelenik meg az orosz önkényuralomban, ami embertelen és istentelen politikája, börtönei, halálbüntetése és a személy teljes tagadása révén olyan rabságot jelent, amelytől a történelmet meg kell szabadítani. Hasonló, de mégsem a végső rossz mutatkozik meg az abszolút államban és a forrada-

²³ „Вселенская задача, которая в разные эпохи принимает разные конкретные формы, есть преодоление внутреннего разрыва и внешней связанности путем внутреннего соединения и освобождения от всякой необходимости.”

²⁴ „Не только вы, но и мы хотим для человечества хлеба, свободы и соединения, но верим, что все разрешится лишь на том пути, на котором раскрывается смысл жизни и конечная цель ее, абсолютная истина ставится выше счастья и обретается хлеб небесный.”

lom egyes elemeiben, mégis a vérrel átítatott út, amelyet a forradalom jegyez, a nagy inkvizítor útja. Épp ezért fontos Bergyajev szerint mindenekelőtt azt tudatosítani, hogy a személy szabadsága bármilyen autoritásnál előbbre való.

Bergyajev a fejezet utolsó részében saját korának olyan irányzatait vizsgálja, amelyeknek alapvetéseiben démoni erőket sejt. Első bírálata korának dekadens irányzataira esik, általuk nyilvánul meg legvilágosabban korának démonizmusa, amely szerinte az emberi lélek mély krízisét tárja fel. A minden hagyománnyal való szembeszegülés csupán egyfajta kínzó unalomból fakadhat. Az ellenállás az egyén különbözőségének hirdetését foglalja magában, amely pedig az önistenítés aktusáig vezet. A dekadencia az Istentől független abszolút szabadságot hirdeti, Bergyajev szerint azonban az önmagában vett elvont szabadságnak, amelynek nincs tárgya, értelme sincs.

Nietzschét is a démonikus gondolkodók között tartja számon, ám hatását inkább tartja pozitívnak, mint negatívnak. Úgy gondolja, hogy Nietzsche karamazovi figura, akinek gondolatai segítenek abban, hogy a vallási tudat kiteljesedjék. Bergyajev szerint Iván és Nietzsche is olyan istenkeresők, akiknek harca drága Isten számára: „Az efféle Isten elleni küzdelem nélkül nincs gazdag misztikus élet és szabad vallási választás.”²⁵ Bergyajev tehát Dosztojevszkijhez hasonlóan azon az állásponton van, hogy a szabad vallási tudatnak a kétségek kohójában kell edződnie. Inkább becsüli a nyíltan Istent szidalmazókat, mint azokat, akik kívülről Isten szolgálóinak tűnnek ugyan, de valójában csak a vagyon hatalmát és a bürokratizmust szolgálják. Bergyajev számára Pobedonoszcev, a Szent Szinódus főügyésze az inkvizítor szellemének a történelemben is valóságosan megjelenő alakja. Jóllehet úgy tűnik, hogy Pobedonoszcev az egyház képviselőjeként a vallás szolgálója volt, a filozófus szerint azonban ugyanúgy a boldogság kikényszerítésén, erőszakos térnyerésén fáradozott.

Bergyajev számára Karl Marx jelentette a démonikus eszme, a földi királyság építésének valódi hirdetőjét. Míg például Nietzsche szerinte fájdalmasan vágyódott az örökkévalóságra, addig Marx kifejezetten gyűlölettel fordult felé. Ezért is gondolja, hogy az ateizmus csak támogatni tudja az Isten nélküli földi királyság eszméjét. „Marx ateizmusában nincs bánat és fájdalom, csak gyűlölködő öröm afelett, hogy nincs Isten, hogy végre megszabadultak Istentől, és először vált lehetségessé az emberek boldogságáról való gondolkodás.”²⁶ Bergyajev szerint a legsúlyosabb probléma abban áll, hogy Marx ezzel elvitatja az embertől önnön belső világának létezését, megtagadja a személyiséget, ami a nagy inkvizítor nyomán az emberek megvetésébe torkollik.

A filozófus szerint kora démonizmusának két, látszólag ellentétes alapelve van. Egyfelől határtalanul isteníti a személyiséget, másfelől megveti és tagadja azt. Az ember bálványozása, mint említettük, nem terjedhet ki a tömegekre, így a milliók annak az egynek a hatalma alá rendelődnek. Másfelől a személyiség tagadása Bergyajev szerint az Isten elleni lázadásból fakad. Tagadják a személyiség valódi jelentését, mivel az csak az Istennel való viszonyból érthető meg. Ezt a viszonyt ők csak alárendelt füg-

²⁵ „Без такого богоборчества нет богатой мистической жизни и свободного религиозного выбора.”

²⁶ „Атеизм Маркса не есть мука и тоска, а злобная радость, что Бога нет, что от Бога, наконец, отделились и «стало возможно в первый раз помыслить о счастье людей»”.

gésként tételezik, és nem képesek megérteni azt a szabad választáson alapuló, intim szeretet, amely az egyént Istenhez kötheti. „A démonikus lázadásban nincs meg az ember királyi eredetének tudata, csak a szellemi plebejusság.”²⁷

Bergyajev szerint a személyiség megerősítése akkor és csak úgy lehetséges, ha végtelen tartalommal vagyunk képesek megtölteni azt, részesülve az evilági és a végtelen létezésben. Ha csak a magunk szubjektív létezését fogadnánk el, magunkat tekintve életünk legvégső céljának, úgy könnyen a megistenülésig, magunk egyedüli objektivitásának hamis képzetéig juthatunk. Ha nem Isten szeretetünk legvégső célja, ha nem felé törekszünk, az én, a személyiség elveszíti végtelen tartalmát, és megsemmisíti önmagát. „Bírni Istent – végtelen gazdagságot jelent; magadat Istennek tekinteni viszont azt jelenti, hogy végtelenül szegénnyé teszed magad.”²⁸

A démonikus irányzatoknak megvan a maga személyiségszentesítő formájuk: az individualizmus, amely viszont az elszemélytelenedés rémével fenyegeti az egyént. Bergyajev szerint ugyanis az individualizmus önszeretetre épül, arra, hogy az egyén önmagát mindenkinél előbbre tartsa. Az individualista törekvéseit meghatározza az irigy tudat, hogy mindenki másnál magasabbra kerüljön. Összehasonlítani magunkat másokkal vagy akár Istennel – tévútra visz. Bergyajev szerint a szabadságunkat sem Istentől eltávolodva, hanem Istenben lehet megtalálni, felismerve szabadságának isteni mivoltát. Az ember, ahogy Dosztojevszkij is írja, lázadó lény, lázad a szükségyszerűségek, a függés, a szolgaság ellen. Ezzel szemben van az emberben valami, ami az Istenhez való hasonlatosságára emlékezteti, ez a személyiség.

Befejezésül fontosnak tartom megjegyezni, hogy Bergyajev mindvégig legenda-ként utal Dosztojevszkij regényének részletére. A legenda műfaját tekintve a múltból szól, a múltat tekinti tárgyának. Ezzel szemben a filozófus mint egyfajta jóslatot vonatkoztatja azt az emberiség történetére. Iván Karamazov a jövőmondó pozíciójából meséli el a történetet öccsének. Az a fiatalember, aki, mint a regényből kiderül, tehetséges, sikeres esszéíróként nagy port kavart cikkeit Moszkvában már megjelentette, az általa kitalált poémát, akárcsak a próféták, sohasem jegyezte le, mégis minden szava az emlékezetébe vésődött.²⁹ Bergyajev a nagy inkvizítor szellemét a gonosz archetípusaként s fenyegető lehetőségként tárja elénk. Fenyegetése a három kísértésben kristályosodik ki számunkra. Ahogyan Bergyajev gondolataiból kitűnik, a kísértések a kívülről közelítő gonosz szellem csábításának teszik ki az embereket. Bergyajev álláspontja alapján úgy tűnik, hogy az ember a rosszat mintha csak kívülről érkezőként fogadná be, mintha az isteni eredet és rendeltetés lenne az emberi létezés lényegének magva. Bergyajev nem ejt szót arról, hogy az emberi természet önmagában is hordozza a rosszat, s valójában ez uralja az egész emberi történelmet. Az

²⁷ „В демоническом бунте нет сознания царственного происхождения человека, есть духовное плебейство.”

²⁸ „Иметь Бога — значит быть бесконечно богатым, считать себя богом — значит сделаться бесконечно бедным.”

²⁹ Сараскина Л.И. Поэма о Великом инквизиторе как философско-литературная импровизация на заданную тему.// Достоевский и мировая культура. Альманах № 6. СПб.: «Акрополь», 1996. 125–141.

inkvizítor gyengének tartja az embereket a szabadság terhének viselésére, s úgy tűnik, a kevesek erejéhez viszonyítja a sokak gyengeségét. Vajon irányulhat-e egy egész társadalom, az egész emberiség feladata az embert ily mértékben meghatározó vonás végső leküzdésére?

Bergyajev szerint az ember képes a szabadságra, képes az Isten szeretetében való harmónia megélésére azért, mert ez az ő rendeltetése: az embert úgy érzékeli, mint ami lehet, és nem úgy, mint ahogyan eleve létezett a történelem során.

Rezümé

Bergyajev szerint a Nagy inkvizítor történetében mintegy körvonalazódik azon államformák esszenciája, amelyeknek célja a vallás valamiféle helyettesítése. A hatalom letéteményesei a boldogság kizárólagos tudóiként hirdetik magukat, nép feletti gyámkodásuk azonban felsőbbbségérzettel párosul. A gondoskodásért a szabadság feladását várják az egyéntől, az általuk kínált boldogság azonban gyermeki boldogság csupán: szabadsága nélkül ugyanis az egyén elveszíti mindazt, ami őt emberként meghatározza. Az államforma, amely mindenki számára kötelező, kényszerítő erejű boldogságot hirdet, valójában a személy és a szabadság tagadását hirdeti. Bergyajev szerint a szocializmusban megannyi kis inkvizítor ténykedésével a három kísértés elfogadása s annak következményei realizálódnak.

Kulcsszavak

Szocializmus, Dosztojevszkij, inkvizítor, Antikrisztus, szabadság, teokrácia, hatalom, autokrácia, személy

Abstract

The Loss of Freedom in Socialism – the Problem of the Three Temptations in Berdyaev's Writings
The story of *The Grand Inquisitor* is where, according to Berdyaev, the idea of a government that aims to replace religion starts to take shape. Those in power claim that only they hold the key to true happiness. However, their tutelage over the citizens is combined with a sense of superiority. In exchange for the care they provide, they expect individuals to abandon their freedom, although the happiness offered in return is a childish one: without freedom, individuals lose all that defines them. A government that advertises obligatory and compulsory happiness for everyone in fact promotes the rejection of personality and freedom. To Berdyaev, socialism is realised through the activity of countless petty inquisitors, and through the acceptance of the three temptations and their consequences.

Keywords

Socialism, Dostoyevsky, Berdyaev, inquisitor, Antichrist, freedom, theocracy, authority, autocracy, person

HAISER ANNA KLÁRA

Divat és hazafiasság találkozása a táncparketten – a két világháború közötti pécsi báli élet jellemzőiről

„Rengeteg ember, szép lányok, asszonyok, muzsikaszó, tánc, mosolyok, báli zsi-bongás, meleg hangulat [...] odaállok az urak közé és onnan nézegetem a muzsika ritmusára hajladozó asszonyokat, könnyű lábú lányokat.”¹

A fenti sorok 1941. január 11-én keletkeztek, Arató Jenő pécsi jogász tolmácsolta naplójában a kaszinóbál hangulatát. A könnyed légkör mögött azonban komoly társadalmi-politikai, illetve kulturális jelenségek húzódnak meg. Tanulmányomban az irredenta kultusznak, illetve a nyugat felől érkező kulturális áramlatoknak a pécsi báli életre gyakorolt hatásait elemzem egy katolikus napilap, a *Dunántúl* számainak és egy jogász, Arató Jenő² naplójának tükrében. Időkeretet tekintve az 1922 (ez Pécsnek a szerb megszállás alóli felszabadulását követő első év) és 1941 közötti évek farsangi szezonjait, a vízkereszt és húshagyókedd közti heteket vettem górcső alá. Igen szerencsés a karneváli napokra szorítani a vizsgáldást, mivel ez egy jól körülhatárolható időszak, még akkor is, ha farsang időtartama bizonyos kereteken belül változó.

Az irredenta kultusz megjelenése a pécsi báli életben

A tény, hogy a két világháború közötti időszakban járunk, közvetlenül egy elvesztett háború és az ország megcsonkítása után, egyértelműen meghatározó jelleggel bírt a közhangulatra. A revíziós törekvések hangsúlyozása pedig az egész korszakra jellemző volt a közélet minden szegmensében, beleértve a társasági életet is.

Zeidler Miklós megállapítása szerint a hivatalos politika, az egyesületek, az egyházak és a sajtó társadalmi szinten foglalkoztak a revízió kérdésével. A társadalom egésze, az egyének azonban másképp viszonyultak a témához, mint a közvéleményt irányító orgánusok: a meggyőződés közös volt, de a magatartás már kevésbé. A lakosság nagyrészt csak figyelemmel kísérte, de nem kezdeményezte az

¹ ARATÓ 1941. 309.

² Arató Jenő (1891–1979) nagyrészt Pécsen élt le hosszú és tartalmas életét. A bíróságnál kezdte hivatását, mellette jogászként tanult, s a vizsgák letétele után táblabíróként tevékenykedett. Életmódja jól tükrözi a két világháború közti középosztálybeli embert: feleségével három fiút neveltek fel, takarékosan, de jó körülmények között éltek, s a pécsi közéletnek ha nem is oszlopos, de fontos tagjai voltak.

irredenta kultusz fenntartását.³ Az irredenta jelszavak, amelyek a trianoni békeszerződés hatására születtek, az évek során a magyar ember életének szerves részévé váltak, olyannyira, hogy fel sem tűntek már az átlagpolgárnak. A köztudatban megmaradtak ezek az érzések, de inkább hangulatként, nem tevékenységként vagy mozgalomként.⁴

Az irredenta kultusz mindennapokban való megtestesülése rendkívül sokrétű volt. Zeidler megemlíti a megemlékezéseket és ünnepélyeket, a különféle akciókat, mozgalmakat. A hétköznapi élet során használt tárgyak és az öltözködés terén szintén mindennapos volt az irredentizmus valamilyen formájában való megjelenése. A társasági élet, ezáltal a bálók is szervesen az átlagember mindennapjaihoz kapcsolódtak, s a revíziós propaganda elemei értelemszerűen itt is felbukkantak, nemegyszer kimondottan meghatározó jelleggel bírtak. Bár Zeidler felsorolásában nem említi a táncmulatságokat, a közvéleményt irányító és ezáltal a revízió kérdését folyamatosan felszínre tartó orgánumok, a sajtó és a szervező egyesületek rajta hagyták kezük nyomát az élet eme területén is. Nézzük, melyek voltak az irredentizmus megnyilvánulási formái a pécsi báli életben.

Takarékossági akciók

A takarékoság, a nemzeti célok megvalósítására való módszeres gyűjtés rendszeresen visszatérő elem volt a *Dunántúl* farsangi lapszámaiban. Kivétel nélkül szinte minden farsangi szezonban szem előtt tartották az anyagiakkal való óvatos bánásmódot, de a gazdasági válság esztendeiben és a 40-es évek elején különösen érezhetővé válik, hogy a szervezők igyekeznek tekintettel lenni a lakosság általános vagyoni viszonyaira. A bálrendezők ilyenkor a „súlyos anyagi körülményekre” hivatkozva a fényes külsőségeket igyekeztek mellőzni, a megjelenőktől nem vártak el különösebben díszes öltözetet, de megesett, hogy több bált egyszerűen nem tartottak meg.⁵ Ezekben az időszakokban meghívókat sem mindig nyomtattak, a jótékonyág eszméje pedig felértékelődött.

A takarékoskodás szorosan összekapcsolódott az irredentizmus eszméjével. Az elvesztett háború és Trianon fényében a katolikus szemléletű *Dunántúl* szerkesztői általános aggodalommal figyelték a mulatozási kedvet és az ebből következő magas költségeket. Pátosszal és fennkölt szólamokkal telített cikkeikben rendszeresen kikeltek a „táncőrület” ellen, amely – véleményük szerint – nem illett a nemzeti gyász hangulatához. Elsősorban a pénzt sokallták, amit a pécsi lakosság a mulatozásra

³ ZEIDLER Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 72.

⁴ ZEIDLER, i. m. 6–7.

⁵ Így történt ez 1931 szomorú hangulatú farsangján is, ahol többek között a tervezett összegytemi bált sem tartották meg, az elsőbálozó lányokat pedig a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók estélyén mutatták be a nagyérdeműnek,

fordít, ahelyett, hogy – a *Dunántúl* szerint – nemes célokra költené azt. Közvetlenül a szerb megszállás után, 1922 februárjában, a báli szezon összegzésekor az újságíró szerint a „takarékoságot, a megfeszített munkát, a romok eltakarítását”⁶ semmibe véve mulatozott Pécs lakossága. A költségeket összeszámolva 666 ezer koronát költöttek a pécsiek meghívóra, és akkor még nem említettük a ruházkodásra, ételre és italra fordított összegeket. Az újságíró az emberek lelkiismeretére bízta, „hogy ezekből a milliókból mi mindenre jutott volna a nyomor és a szenvedés enyhítésén kívül”.⁷ Következő alkalommal 1924-ben találkozunk újabb dorgáló hangvételű cikkel. Itt a cikkíró egyenesen azzal fenyeget, „ki tudja, hova fog vezetni ez a bűnös könnyelműség!”⁸. 1924 farsangja ugyanis csaknem két hónapig tartott, ez idő alatt a szokásosnál is több bála tudtak sort keríteni. Az újságíró érvrendszere itt is az elvesztett háború köré épül: „Ha csak megközelítőleg is meg lehetne állapítani, mekkora az az összeg, amelyet a farsang alatt elfecséreltünk, olyan hatalmas összeg kerülne ki, amely gazdagságban élő győztes államnak is elegendő volna.”⁹ 1925-ben magyarázatot is kapunk az óriási költségekre (ebben az esztendőben a kevésbé figyelmes szemlélőnek is feltűnnek az infláció okozta brutálisan drága, több tízezer koronás belépőjegyek); a vigalmi adó volt az, ami nagyban megnövelte az árakat. Az egyes intézmények kedvezményért folyamodtak a városi hatósághoz, hogy engedjék el a vigalmi adót; azonban, mint a lap is közzétette, az ebből származó bevételek jótékony célokra, a szegényház, árvaházak fenntartására fordítódnak, éppen ezért nem adnak feloldást az adó alól. Itt is megfigyelhető egy kis nevelő szándék, hiszen a lap szerint a vigalmi adó megalkotásakor „arra gondoltak, hogy aki mulat, az gondoljon a szegényekre közben”. Másrészt pedig egyértelmű, hogy az adó összegét a szervező egyesületek, intézmények a vendégektől szedik be, így nem őket terheli a költség.¹⁰

Ugyanebben a lapszámban találunk egy címlapon közölt, az apáknak címzett újságírói levelet, mely a szomorú valóságot írja le. Az infláció miatt már milliókba került a frakk, a cipő pedig több százezer koronát tett ki. A levélíró a magyar társadalmat okolja („Szegény emberek, rabjai egy örületes társadalmi betegségnek, amely nívót akar teremteni a szegénység és a nélkülözés hajlékaiban”¹¹), amiért ilyen kötelezettséget ró a nélkülöző emberekre. Ugyanebben a cikkben felhossa a római nemességet, akik egy nyert háború után is inkább úgy döntöttek, abban az esztendőben mellőzik a mulatságokat. Azaz „csak mi magyarok nem értjük meg az idők jeleit”¹². (Itt tekintünk el attól a tényről, hogy az antik Rómában nem volt báli szezon.)

⁶ DUNÁNTÚL 1922. 02. 24., 4.

⁷ DUNÁNTÚL 1922. 02. 24., 4.

⁸ DUNÁNTÚL 1924. 03. 04., 4.

⁹ DUNÁNTÚL 1924. 03. 04., 4.

¹⁰ DUNÁNTÚL 1925. 02. 11., 3.

¹¹ DUNÁNTÚL 1925. 02. 08., 1.

¹² DUNÁNTÚL 1925. 02. 08., 1.

A fentiek fényében nem meglepő, hogy a *Dunántúl* előszeretettel támogatta a Láthatatlan Bál elnevezésű mozgalmat. Ez az adománygyűjtő akció a farsangi szezon egészében tartott, és tüntető módon nem táncos multság rendezésével próbálták adományokhoz jutni, hanem arra kérték a lakosságot, hogy a bálozásra szánt összeget, vagy annak egy részét fordítsák jótékony célokra, például a határon túl rekedt magyarok számára. Az évek során többféle intézmény „rendezett” Láthatatlan Bált¹³, de legtöbbször a Magyar Nemzeti Szövetség Pécs Baranyai Köréről olvashatunk a mozgalom kapcsán. A *Dunántúl* szerkesztősége a mozgalom népszerűsítése révén rendszeresen felhasználta az alkalmat egy kis „népnevelésre”. 1941-ben, amikor a Szociális Missziótársulat¹⁴ volt a szervező, bizonyosak voltak afelől, hogy „a „Láthatatlan Teánk” után a résztvevők másnap nem lesznek sem „katzenjammerosak”¹⁵, sem lelki csömörtől kiábrándultak, hanem a jótett örömétől frissek és boldogak”.¹⁶

1927-ben váltás tapasztalható a farsangi mulatozáshoz való hozzáállásban: a túl sok bálozás morális hatása feletti aggodalommal ellentétben az újságíró felszólít, hogy „örülünk, hogy élünk ebben a bálokkal telitűzdelt farsangban, [...] de ne is merülünk el [...], ne ámítsuk magunkat azzal, hogy minden jól van úgy, ahogy van”.¹⁷ 1931 drámaian csöndes farsangját követően, amikor sorra maradtak el a bálok, 1932-ben a mulatásra egyenesen felszólító cikkekre lelünk. A gazdasági helyzet úgyis megszabja a határokat az újságíró szerint, de az „egyszerűség és háziasság”¹⁸ legyen a fő irányadó vonal, ami az öltözékekben is megmutatkozik; az sem elhanyagolandó szempont, hogy a begyűjtött összeget jótékony célokra is fordíthatják a szervezők. 1934-ben már kifejezetten „szükség van a farsangra, vigasságra, jókedvre, mosolyra, még akkor is, ha csak látszat”.¹⁹

A fentiekben felvázolt hangnemváltást a *Dunántúl* célkitűzéseinek megváltozásával is magyarázhatjuk: a kezdetben a katolikus eszmeiséget harciasan terjeszteni és fenntartani kívánó napilap fokozatosan nyugodtabb hangvételre váltott. A másik ok pedig – mint ahogy Zeidler Miklós is megfogalmazta – az idő múlása: a húszas évek végén az újabb korosztályok emlékezetében Trianon vesztesége nem megélt

¹³ Kutatásom során a Magyar Nemzeti Szövetség Pécs Baranyai Körén kívül a Pécsi Tüdővész Ellen-Édekező Egyesület (1938-ban) kért adományokat a tüdőgondozó számára a mozgalom keretében; a másik érintett egyesület pedig a Szociális Missziótársulat volt 1941-ben, akciójuk során a szegények számára kértek ágyneműt és huzatot.

¹⁴ A Szociális Missziótársulatot a növédelemmel foglalkozó Farkas Edith hozta létre Prohászka Ottokár püspök támogatásával 1908-ban. Fő tevékenységi körük a szociális nyomor megszüntetése, népgondozás, gyermekvédelem stb. Később a keresztény szociálpolitika nagy alakjává váló Slachta Margit is a „kék nővérek” körében kezdte tevékenységét. (Lásd: Balogh Margit: *Egyházak és felekezetek*. In: *Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*, II. kötet. Kollega-Társoly István (szerk). 351. mek.oszk.hu/02100/02185/html/235.html Letöltés ideje: 2015. 03. 14.)

¹⁵ Katzenjammeros: macskajajtól szenvedő, másnapos.

¹⁶ DUNÁNTÚL 1941. 02. 16., 6.

¹⁷ DUNÁNTÚL 1927. 01. 23., 1.

¹⁸ DUNÁNTÚL 1932. 01. 09., 1.

¹⁹ DUNÁNTÚL 1934. 02. 13., 1.

valóságként, hanem az iskola, a család és a politika által fenntartott tradícióként szerepelt. A köz érdeklődése más politikai, gazdasági és társadalmi problémák felé fordult.²⁰ Ezzel magyarázhatjuk azt is, hogy 1934 után mintha megszűnt volna az újságírók aggodalmaskodása a túlzott mulatozási kedv felett, ugyanis nem találkozzunk több ilyen jellegű cikkel. Egyrészt a gazdasági válság okozta csődjelenségek kezdtek megszűnni, javult az általános gazdasági közérzet. Másrészt, s ez lehetett a nyomósabb ok, átalakult a báli élet szerkezete: a politikai légkör megváltozása a bajtársi egyesületek elszaporodását hozta magával. Így történt ez Pécsen is: a báli élet vezető alakjai ezek az ifjúsági egyesületek lettek, a kitűzött célok (a nemzeti identitás erősítése, revízió propagálása) megvalósításához pedig a bálók szervezése alkalmas eszköz volt. Nem volt indok a leromlott erkölcsi színvonal felett keseregni: helyette az ifjúságba vetett remény válik meghatározóvá. Ezt igazolják a harmincas években és az 1940-es évek elején keletkezett tudósítások is.

Kiemelésre érdemes a vizsgált korszakunk utolsó két éve, 1940 és 1941, a korábbi évekhez képest ugyanis nagyon megváltozott a farsangi szezonnal és a bálókkal kapcsolatban a közvélemény gondolkodása. Ekkor már javában zajlott a második világháború, s bár Magyarország tevélegesen még nem vett részt benne, érezhető volt a körülöttünk zajló események hatása, nem csak politikai, hanem társadalmi szinten is. Erről tanúskodik a Dunántúl farsangi rovata is. Az újságírók mulatozáshoz való hozzáállása megváltozott: a bálók már nem felesleges pénzkidobást jelentő, erkölcstelen szórakozásként voltak feltüntetve, hanem kiutat jelentettek a nyomasztó mindennapokból, ami ezekben az időkben nagyon fontossá vált. „Karnevál hercege” valóságos katonává vált, aki a hadtesteken átnyomulva is elhossa a fiataloknak a jókedvet és vidámságot. 1941 első hónapjaiban pedig, ha pusztán a báli rovatra hagyatkozunk, úgy tűnhet, mintha nálunk is háború dúlna. Hitler beszédei, a tomboló tuberkulózis-járvány, az árvíz és a légoltalmi intézkedések bevezetéséről szóló cikkek teszik ki a lap oldalainak döntő részét; nemigen jut hely a fiatalság erkölcsi felett keseregni. Helyette a takarékoságon és jótékonykodáson van a hangsúly; a bálókban nem kötelező az estélyi, sokszor elég az utcai viselet. A fiatalokat pedig büszkén dicsérgetik a cikkírók, mint az az Emericana-bál²¹ kapcsán is nyilvánvalóvá válik: „Ez a fiatalság megértette az idők szavát. Elmúlt az a korszak, amikor a bált csupán a bálért rendezték. Ez az ifjúság nevető szemmel, derült mosollyal rendez bált, táncol, mulattat, de egy pillanatra sem feledkezik meg az életről és az őrhelyről, amely minden magyarnak ki van jelölve.”²² Mindkét báli szezonban az addigi megszokottól sokkal nagyobb várakozás és izgatottság előzi meg a nagyobb bálókat; a nőegylet vagy az egyetemisták báljainál is érzékelhető, és különösen 1940 rövid farsangján jellemző. Az újságírók a közelgő háború miatt

²⁰ ZEIDLER, i. m. II.

²¹ A Foederatio Emericana egyike volt a Horthy-korszakban szerveződött bajtársi egyesületeknek, amelyek a katolikus egyetemistákat és főiskolásokat fogta egybe. Rendszeresen tartottak rendezvényeket, farsangi báljuk pedig a pécsi társasági élet alapvető eseményévé nőtte ki magát.

²² DUNÁNTÚL 1941. 01. 23., 7.

felejthetetlen emlékeket reméltek a báli éjszakáktól, amelyek átsegítik a lakosságot a nehéz időkön.

Nézzük meg ezután a másik oldalt, az egyén látászögét. Arató Jenő, maga is aktív bálózó, még azokban az időszakokban is a farsangi élet mozgalmasságát említi ki, amikor ő maga egyetlen rendezvényen sem vett részt. Egyértelműen pozitív felhanggal beszél mindig a farsangi szezonról; maga „az atmoszféra hat rá”²³, a napi szinten érkező meghívókkal és a báli eseményekről szóló szóbeszédekkel. Egyáltalán nem ítéli el a táncmultságokat, sem erkölcsi, sem anyagi téren. Ugyanakkor nála is tapasztalunk szorongást a farsanggal kapcsolatban, korszakunk végén ő is a közelgő háború miatt aggódik. 1940. januári bejegyzéséből legalábbis ez szűrődik le az olvasó számára. Az emberek rettegtek a tavasztól, mint a háború esetleges kezdetétől. Ennek fényében Arató különösen fájjalja, hogy a sorozatos családi tragédiák és a gyász miatt nem vehetett részt egyetlen bálon sem az elmúlt szezonokban (1937 és 1940 között). Ezt tükrözik panaszos sorai is: „Valami nagy szorongás van a levegőben [...]. Isten tudja, hogy jövőre farsangolhatunk-e, nem fullad-e jövőre a farsang gyászba, vérbe, könnybe?”²⁴ A háború kitörésének hatását a báli életre Arató így összegzi: „A háború kitört, mi kimaradtunk belőle, s túl esve az első megdöbbenésen az élet folytatódik tovább. [...] A mi baráti körünk változatlanul együtt van [...] habár a vendégeskedések a nehezülő viszonyok folytán szerényebb mértékűek [...]. Bálokat, táncmultságokat éppúgy rendeznek, mint korábban.”²⁵ Jellemzően tehát ismét az anyagi körülmények voltak azok, amelyek az átlagember számára éreztették a körülöttük dúló háborút.

Magyar táncok kontra modern táncok

Az első viláégés nem csak a nemzetközi politikai helyzetben hozott radikális változásokat; számos változás katalizátora volt az élet megannyi más területén is, ideértve a férfi-női nem társadalmi szereposztását és viselkedését. Bár teljes mértékben még sok helyütt nem vehettek részt a politikai közéletben az asszonyok, és a fizetésben is egyértelműen megmutatkozott még a nemek közti egyenlőtlenség, kulturális téren azonban igen drasztikus változásoknak lehetünk megfigyelői: a nyugati középosztály normáit követő asszony képe átalakult, méghozzá igen rövid idő, alig pár év alatt. Az 1918 utáni nő megjelenése nagyban különbözött 1914 előtti énjétől. Mindezek felett, továbbra is a család és az otthon maradt a nő legfőbb érdekeltségi területe.²⁶

²³ ARATÓ 1934. 02. 13., 293.

²⁴ ARATÓ 1940. 01. 13., 20.

²⁵ MÁRFI Attila: „Vesztett háború és forradalmak utáni viszonyok”. Arató Jenő visszaemlékezései 1921–1945. I. rész. *Pécsi Szemle*, 2010 tavasz, 86.

²⁶ GRAYZEL, SUSAN: Changing lives: Gender Expectations and Roles during and after World War One, bl.uk/world-war-one/articles/changing-lives-gender-expectations. [Utolsó letöltés ideje: 2017. március 12.]

A háború azonban nem csak az öltözködés terén hozott új szeleket. A jelenség, amit a Dunántúl újságírói „táncőrületként” aposztrofáltak, nyugaton is ismerős volt. A táncőrület, a „*dance craze*” jelensége még az első világháború előtti Egyesült Államokból (még pontosabban New Orleans-ból) indult útjára, mégpedig az új zenei stílus, a *ragtime* színre lépésével. A báltermekben pedig azelőtt sosem látott táncok (lépések) tűntek fel, mintegy állatkertré változtatva azt: „pulykajárás, nyusziolelés, grizzlymedve, kenguruszökdelés, kígyó- és teveséta”²⁷. Az új tánclépések jellegzetes eleme volt az ugrálás, a partnerek pedig fizikailag közelebb kerültek egymáshoz, mint a bálteremben valaha. Négy évszázadba telt, mire a táncosok karhossznál közelebb kerültek egymáshoz, innentől a távolság viszont gyorsuló ütemben csökkent, ráadásul az állatsereglet-szerű táncok során szemtől szemben egymás felé fordulva lépkedtek. A nyugati szalontáncokban addig szokatlan módon egymás vállába és nyakába kapaszkodva járták a táncot.²⁸ (A magyar csárdásról itt nem beszélünk, és annak néptánci formáiról sem, amire pedig mindezek nagyon is jellemzőek, s ahol a testi közelség szintén előfordul, pl. széki lassú.)

A fentebb felvázolt folyamatok visszaköszöttek Pécsen is. Arató Jenő például személyesen tapasztalta a modern táncok megjelenését: „A boszton eltűnt, a francia négyes eltűnt, ellenben dúlnak a modern táncok: a tango, a foxtrott, a onestepp. Egy darabig nézem a táncot, aztán elhatározom: megpróbálkozom én is a modern táncokkal. [...] nem kell hozzá valami nagy tudás, az ember szorosán összeölelkezik a párjával, aztán a muzsika ritmusára végigsétál a termen, közben fordul párat és ezzel megvan a tango, foxtrott vagy onestepp. [...] Uram Isten mennyi fáradtságba került, míg az ember tisztességesen megtanult bosztonozni. Most akárki tud táncolni, kinek jó füle, jó taktus érzéke van, és a lábai sincsenek épp botból.”²⁹ Ami érdekes, hogy a sorokból a felháborodás legcsekélyebb jele sem érződik, helyette inkább a rácsodálkozás, az új jelenségekre való nyitottság jellemzi Aratót.

A Dunántúl újságírói viszont annál inkább nehezményezték a modern táncok betörését. Már 1922-ben éles hangú cikkben kelnek ki a jelenség ellen.

A tánc láza, a foxtrott, a shimmy tartja izgalomban a kedélyeket. Új idők, új táncok. [...] Megdöbbenve eresztik szét szárnyaikat az egybeforrott magyar lelkek, mikor a parancsolt idegen zene hangjain a harmóniát köztük meg akarja zavarni. [...] És mit látunk mi itthon? A magyar zenét, a magyar táncot, a múltakkal, a jövővel összekötő táncot ki akarják küszöbölni életünkéből. Az erdélyiek tudják értékelni a magyar zenének az erejét, mi viszont kultúrát vélünk felfedezni abban, hogy kávéházainkban idegen zenében gyönyörködünk, multságainkon idegen hangok után lejtünk ízléstelen, már nem is táncszerű mozdulatokat. [...]

²⁷ Eredetiben: *turkeytrot, bunnybug, grizzlybear, kangarooobop, snake- and camelwalk*. Lásd: McDonagh 1986: 70.

²⁸ MCDONAGH, DON: „The Evolution of Social Dancing”. In: Mcd. Wallace-McDonagh-Druesedow-Libin-Old: *Dance: A Very Social History*. New York, The Metropolitan Museum of Art. 1986. 70–72.

²⁹ ARATÓ 1926. 388.

Magyar fiatalság, ha mulatságaidon az idegen táncot látod, abban ne csak a frivolitásától undorodj meg, de gondold meg, hogy az egyúttal a te ideális hazaszeretetednek akar, harmonikus lelkednek akar a gyilkosa lenni.³⁰

A fenti idézetben tulajdonképpen három jelenség ellen kel ki a cikk írója: az első a tánc „láza”: a táncőrület, „*dance craze*”, amely a vesztt háború utáni hangulathoz képest mértéktelen mennyiségű bálozást fed. A második a modern táncok „frivolitása”, amely az idősebb generációt aggasztotta. Magyarországon a túlságosan frivol vagy szemérmetlen tánc feletti aggodalom ötvöződött a nemzeti táncok visszaszorulása feletti aggodalommal. Az országot ért csapások után a hagyományok őrzését és a nemzeti identitástudat erősítését várták el, a külföldi eredetű táncok átvételét sokan ennek megcsúfolásaként értékelték.

Az idegen eredetű táncoknak, mint a shimmy, onestep, tangó, a hirdetésekben nem találjuk nyomát. Ez utóbbiakat a felháborodott hangú báli tudósítások vagy levelek emlegetik legtöbbit. A szervezők tehát elsődleges feladatuknak a magyar táncok hagyományának folytatását tartották szem előtt – de csak a műsorban. A zenekarok összetételét elnézve ugyanis, a jazz-zenekarok – hasonlóan a cigányzenészekhez – minden bál elmaradhatatlan kellékei voltak a húszas évek második felétől. Miután a bált megnyitó műsor a nyitótáncsal, csárdással, palotással befejeződött, következett az ösztánc, ami már inkább tükrözte a kor ízlését mind zene, mind tánc terén. Még az egyetemi bálokon, illetve a kifejezetten magyar esteken is rendszeresen felléptek jazz-zenekarok, pedig az egyetemi ifjúság kifejezetten állást foglalt a modern táncokkal szemben, mint az egy 1927-es újságcikkből kiderül. A Turul szövetség pécsi csoportjai csatlakoztak az országos mozgalomhoz, amely az „erkölcstelen modern számokkal szemben” lépett fel.³¹

A napilap és a napló tehát kétféle valóságot mutatnak: előbbi a katolikus nemzet-tudat elvárásainak megfelelő képet próbálja felrajzolni: a nemzeti gyászhoz illően visszafogott bálozási kedv, magyar esték, csárdás. Arató naplója viszont az átlagember vágyait tükrözi: a hétköznap embere menekülni akar a nyomasztó gondok elől, és nem foglalkozik különösebben a hazafiassággal: az, ami jobban megérinti, az anyagi gondok és az esetleges újabb háború.

Öltözködés

A báli öltözet kiválasztásánál egyrészt a magyaros jelleg, másrészt az olcsóság dominált – gyakori, hogy „a nehéz időkre” hivatkozva – az utcai, egyszerű vagy sötét ruha volt ajánlott, a lényeg, hogy nem volt kötelező az estélyi. Az egyetemi ifjúság által rendezett bálakon írták elő legtöbbször a magyaros ruhát, amikor az este

³⁰ DUNÁNTÚL 1922. 01. 20., 1.

³¹ DUNÁNTÚL 1927. 02. 12., 6.

kimondott célja a magyaros jelleg hangsúlyozása. Jellemzően elsősorban a fellépő táncosok öltöttek magyar ruhát.

Arató Jenő naplójában egyszer utal a bálozó nép öltözékére. Az Emericana 1941-es farsangi bálján a fiatal lányok rózsaszínben, fehérben és világos színekben pompáztak, a fiúk közül pedig, ahogy ő látja, „frakkja nem soknak van, sűrűn látok magyar ruhát, legtöbb azonban sötét [...] polgári ruhában jelent meg, melyen erősen érződik a gondos tisztogatás [...]”; a színes és puha fehér ingek mutatják, hogy az itt táncoló fiatalság nem bővelkedik valami túlságosan földi kincsekben.”³² Arató is tehát inkább az anyagi, semmint az eszmei oldalát látja az öltözködésnek.

Összegezve tehát, a lakosság számára az anyagi feltételek szigorú keretet szabtak a megjelenés terén is: a rendezők feltételezhetően ezért sem várták el a nagystélyit minden alkalommal.

Bajok a báli illemkódex körül

Az első világháború után felerősödtek és kibontakoztak azok az életmódot illető változások, amelyek már a század elején megindultak. A viktoriánus prűdériából lassan kilépő Anglia nyitotta a sort az életmódban történő reformok terén, majd az 1920-as évektől az Egyesült Államokból érkeztek az új, a közép rétegek életformáját meghatározó divatirányzatok.³³

A fiatalok – fiúk és lányok egyaránt – bálokon tanúsított magatartása a lakosságot igencsak megmozgatta: a legtöbb olvasói levél ez ügyben érkezett a *Dunántúl* szerkesztőségébe, a bálók szervezői a tánctanárokkal és újságírókkal karöltve pedig számtalan módon próbáltak megoldást találni – de nem feltétlenül jártak sikerrel.

Miről van szó? A *Dunántúl* egy 1929 januárjában keletkezett cikkében foglalja össze legjobban a problémát; a szövegnek találóan *A farsang gondjai* címet adta szerzője.³⁴ Eszerint a fiúk az udvariassági szabályok miatt nem merik letenni táncosnőjüket, amíg valaki le nem kéri tőlük a hölgyet, így megesik, hogy órákon át táncolnak ugyanazzal a leánnyal. Ennek elkerülése érdekében inkább nem kérnek fel senkit, hanem a terem egy sarkában összeverődnek, és onnan figyelik a táncolókat, akiket kinevetnek vagy megjegyzéseket tesznek rájuk. A kortársak elmésen a „majomsziget” elnevezést aggatták ezekre a fiatal emberekre, és mind a sajtóban, mind Arató naplójában rendszeresen alkalmazzák is ezt a kifejezést. A lányok pedig tisztában voltak vele, hogy ha nem beszélük le előre fiúismerőseikkel a táncot, egész éjszaka nem lesz táncpartnerük.

³² ARATÓ 1941. 333.

³³ BÓDY Zsombor: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*. Egyetemi jegyzet. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, 2013. 77.

³⁴ DUNÁNTÚL 1929. 01. 08., 3.

Az évek során a *Dunántúl* többször megpróbált megoldást találni a jelenségre, amiből arra következtethetünk, hogy elég súlyos és mindennapos problémáról van szó. A probléma gyökere, mint azt egy pécsi jogász megfogalmazta, az, hogy

a férfi [...] nem köszönhet le táncosnőjének. A férfi, ha mostanában felkér egy hölgyet, nem köszönhet le, mert akkor hölgye sértve érzi magát. Mi sem természetesebb tehát annál, hogy a férfi ilyen körülmények között ugyancsak megválogatja táncosnőjét ti. abból a szempontból, hogy szépen és jól táncol-e, avagy sem! Jaj annak a fiatalembernek, aki [...] olyan hölgyet kér fel, aki kevésbé jártos a tánc művészetében, mert a leány a „nyakán marad”, minthogy senki sem óhajt olyannal táncolni, ki tanításra szorul.³⁵

A fiatalember a rendező báltisztikárokhoz fordult, hogy megállapodás után határozatban mondják ki, a táncos leköszönhet, anélkül, hogy bármilyen udvariassági szabályt megsértene. Az ügy kimeneteléről már nem tudósít a *Dunántúl*. Többször és többféle megoldást igyekeztek erre találni a szervezők, például új szabályok bevezetésével. 1928-ban az újságírók bálján lerövidítették 3 percesre az egyes túrokat, és minden túr végén visszavezetik kísérőikhez a táncosok partnereiket. Ugyanezt bevezették az Emericana 1929-es bálján is. A börgyári dalárda 1936-os álarcosbálján jutalmat ígért a legtöbb lánnyal táncoló férfiaknak. A szokást feltételezhetően nem sikerült meghonosítani, hiszen mint a későbbi cikkekből is kiderült, a majomsziget problémája korszakunk végéig fennállt.

Nem volt szokatlan a különféle vicces illemtanok összeállítása sem, melyekbe szintén beépítették a helyes viselkedés és a takarékoság alapelveit. 1927-ben a II pontos illemtanokból 5 pontot szenteltek valamilyen formában a majomsziget és a petrezselyem-árulás problémájának.³⁶ Bár ezen illemtanokat mulattató for-

³⁵ DUNÁNTÚL 1926. 01. 06., 5.

³⁶ A teljes illemtanok:

„Farsangi jótanácsok

Az ideai hosszúra nyúló farsangra állítottuk össze az alábbi jó tanácsokat [...]:

1. A rendezőség a belépő díjakat lefelé kerekítse ki. Ezzel szemben tegye kötelezővé, hogy a hölgyek is lefelé kerekítsék ki ruhájukat.
2. A családapák – ha már belemelegedtek – minél gyakrabban kiáltsák: Sose halunk meg. Ez megnyugtató majd a hitelezőket.
3. Ha a mamákat kéri táncra, engedjék át ezt a szórakozást mellettük petrezselymet áruló leányoknak.
4. Aki petrezselymet árul, nem tartozik elszámolni a rendezőséggel.
5. A rendezőség ne tartson állatseregletet a bálteremben. Ne tőrje meg a majomszigetet.
6. Ha valamelyik fiatalember nem táncol, csak gusztál, tartozzék külön adót fizetni.
7. Ha a leány nem táncol, mert nem kéri, fájdalomdíjat kapjon.
8. Családapák, akik kettőnél több leányt visznek bálba, adóelengedésben részesüljenek.
9. Ha háromnál többet, akkor jogos a mártírkoszorú.
10. Lányos mamáknak 60-on túl el kell tiltani a bubifrizurát. Aki mégis így jelenik meg a bálban, külön vigalmi adót fizessen.

mában tették közzé, a kortársakat aggasztó problémák remekül megjelennek bennük: a túl sokba kerülő mulatozás, a majomsziget, a petrezselymet áruló³⁷ lányok és a párválasztás. A probléma olyan szinten foglalkoztatta a közvéleményt, hogy a *Dunántúl* 1938-ban közvélemény-kutatást (ankétot) indított a témában. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy a bálók rendezői gondoskodjanak-e táncosokról. Az ankétot több lapszámon át folytatták, és minden, a témában valamilyen módon érintett felet megkérdeztek, egy egyetemista fiatalembert, egy családapát- és anyát, egy leányt, valamint a rendezőket egyaránt, így igen széles kép alakult ki arról, ki miben látta a probléma gyökerét. Különösen érdekes látni, a különféle társadalmi státuszban levők milyen indokból érzik sértve magukat, illetve milyen megoldást javasolnak. A fiatal egyetemista fiú elég önösen kezeli a kérdést: szavaiból az derül ki, nem hajlandó problémaként kezelni a jelenséget, szerinte „[a fiatalemberek] is kellemesen akarják magukat érezni és nemcsak szolgálni a megjelent hölgyeknek”. Úgy véli, az erőltetés a lehető legrosszabb megoldás, „mert – népiesen szólva – a parancsszóra való táncolás rosszabb, mint a favágás”. Ő azon az állásponton van, hogy nem mások felszólítására, hanem azzal akar táncolni, akit kinéz magának. „Bájos leányaink pedig ne aggódjanak: csúnya nők ma már nincsenek, a szépek pedig sohasem árultak petrezselymet.” – részéről ezzel a velős megállapítással lezártnak tekinti az ügyet.³⁸

A jogász már helyteleníti a fiatalemberek viselkedését, egyetért a *Dunántúl* álláspontjával, miszerint megoldásra van szükség. Ez pedig – véleménye szerint – a leányokban rejlik, ugyanis ők azok, akik el tudják intézni maguknak fiúismerőseik révén, hogy legyen táncpartnerük. A jogász javasolja, hogy rövidítsék az egyes túrokat, a lányok pedig vezettessék magukat – önként – kíséroihez a táncok végén, vagy a táncosa is lekísérheti. Ugyanakkor elismeri, hogy a bálrendezés hozzájárulása is kellene ennek bevezetéséhez.

A jogász kissé komplikált megoldási javaslata után némileg egyszerűbbnek tűnik a „kiöregedett bálozó” véleménye. Az interjúból nem derül ki, pontosan kicsoda és mivel foglalkozik az illető, de a jelenség gyökerét ő sokkal mélyebbre vezeti vissza, mint az eddig megkérdezettek. Szerinte az igazi ok a háború „okozta erkölcsi és szellemi színvonal elkorcsosodása”, a rossz nevelés, aminek következtében „a mai fiatalemberek tekintélyes része [...] a báltermet kabarének vagy sportnak tartja, ahol a testi fölény és a virtus a fontos, nem pedig az, hogy mint férfi, udvariasan, illedelmesen és hozzáteszem, józanul a táncolni vágyó hölgyek rendelkezésére áll-

II. Házasulandó fiatalemberek ne legyenek túlkövetelők. A leányok karja helyett kérjék meg a kezét. Aki a tanácsokat megfogadja, hosszú életű lesz a földön.”

(Lásd: DUNÁNTÚL 1927. 02. 06., 5.)

A másik illemkódex korábban (1924-ben) készült, szintén humoros felhanggal, 10 pontból egyben foglalkozik a majomsziget problémájával:

07. A táncosjegyet váltó uraknak nincs joguk a terem közepén „majomszigetet” alkotni és csak kritizálni. Kritizálni is szabad, de csak 10 000 koronáért. (Lásd: DUNÁNTÚL 1924. 01. 30., 2.)

³⁷ Petrezselymet árul: az a lány, akit nem kérnek fel, csak a táncparkett széléről figyeli az eseményeket.

³⁸ DUNÁNTÚL 1938. 01. 25., 4.

janak.³⁹ A fiatalembereknek tehát változtatniuk kellene a viselkedésükön, a bálrendezőknek pedig kötelességük beugrani a táncosok helyett, ha valamelyik lány partner nélkül marad.

A négygyermekes anya egészen más szemszögből látja a problémát. Ő már partiképes férjet keres leányainak, ez határozza meg véleményét, amely szerint a táncláz helyett inkább az álláshalmazokat kellene megbüntetni, mivel „ha állás van, úgy van jövedelem, nem kellene kölcsön-frakkok, és a lányok [...] esetleg ott (a bálon) megtalálhatnák partiképes jövendőbelijüket.”⁴⁰ Ez utóbbi azért is volna szerencsés, mivel, mint írja, nincsenek abban a helyzetben, hogy meghívjanak magukhoz fiúvendégeket. Ugyanakkor megalázónak tartaná a lányokra nézve, hogy a rendezők gondoskodjanak táncosokról, hiszen ők úgyis rájönnek, csak azért táncolnak velük, hogy ne üljenek. A családapa (nem a fent megkérdezett édesanya férje!) nem tartja helyesnek, hogy a leány vagy szülei gondoskodjanak táncosról, a fiatalembereknek kell változtatniuk a viselkedésükön. Azt ő maga teszi hozzá, hogy „sajnos, a fiúktól ilyen önfeláldozást hiába várunk.” A rendezőség átmeneti megoldást javasol: nekik is gondoskodniuk kell táncosokról, igaz, csak tapintatosan, de semmiképp nem árt, ha a szülők is megteszik a magukét férfiismerősök által. Végül egy leányt is megkérdezett az újságíró; a hölgy igen rossz véleménnyel volt a rendezőkről, akik a szervezésen túl nem tesznek semmit, csak a dicsfényben fürödnek. Olyan férfiak pedig ne menjenek bálba, „akik csak „strapának” tartják a táncot, akik a táncoltatással „kaját” akarnak ledolgozni, de azok sem, akik a strapától reggelre „megrohadnak”.⁴¹

A többé-kevésbé realizisztikus megoldási javaslatok és álláspontok végighallgatása után a *Dunántúl* újságírója összegzett: a bállok megváltozásában látja a nagy gondot; a háború okozta pénzszüke egyre inkább a mulatozás üzleti részét domborítja ki, a hangsúly a jótékonykodáson van, nem pedig a bálozás eredeti célkitűzésén: a párválasztáson. Ez utóbbi azért is válik lehetetlenné, mert nagyon kevés lány jár a vigalmakra. Ennek oka, hogy a lányoknak nincsenek fiúismerőseik, illetve a fiatalemberek nem is kérik fel őket táncolni.

A Dunántúl sokszor említi Kovács József tánctanárt, aki az évek során többször és többféle módon próbált a táncpartner nélkül maradó lányokon segíteni. 1924-ben a nőegyleti bálra készülve a *Dunántúl* megemlíti Kovács József tervét, miszerint „szabaddá teszi mindkét nembéli aranyifjúság számára a tetszés szerinti szabad lemondást”, így elkerülve, hogy ugyanaz a leányzó kössön le több órára egy táncost.⁴²

Arató Jenő mindössze egyszer említi naplójában a jelenséget: „egy darabig ülök fenn az emelvényen [...], és onnan nézegetem a táncoló sokaságot, aztán [...] odaállok a majomszigetre és onnan nézelődöm”.⁴³ Itt folytatja a bálozó tömeg leírását; a majomszigetet futólag említi meg, mint valamiféle teljesen természetes és meg-

³⁹ DUNÁNTÚL 1938. 01. 25., 4.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² DUNÁNTÚL 1924. 01. 31., 2.

⁴³ ARATÓ 1941. 332.

szokott dolgot. Szembeszökő Arató közönyössége, amivel kezeli a témát, a felháborodás legcsekélyebb jele sem érezhető írásában. Mindezt ismét elsősorban személyes indokokkal magyarázhatjuk: Aratónak nem volt leánya, akit férjhez akart adni, illetve semmilyen más oka nem volt rá, hogy rosszallását fejezze ki a tétlenül bámészkodó fiatalemberek miatt.

Meg kell említenünk még egy érdekes problémakört, mely szintén nem csak a sajtóban, hanem Arató Jenő megfigyelései között is felmerült. Ez pedig az újfajta nőideál és a pécsi sajtó, illetve közvélemény találkozása. A húszas évek kezdetével ugyanis elterjedt a „flapper”, azaz a kamaszlányos nő típusa, aki rövid (térdig érő) szoknyát hordott, a ruhaujj hossza is jelentősen lecsökkent, a fűzöt pedig sutba vágták. A kozmetikumok, kiváltképp a rúzs és a szájfény az emancipált nő elmaradhatatlan kellékévé vált. Sigmund Freudnak a korszakban népszerűvé váló filozófiája⁴⁴ pedig nagyban befolyásolta a férfi-nő közti kapcsolat átalakulását és a randevúzasi szokásokat. A dohányzás, amely addig kizárólag férfiak körében volt elfogadott, hirtelen bekerült a lányok szokásai közé. Ennél is drámaibb jelenség volt az alkoholfogyasztás egyre népszerűbbé válása a fiatal nők körében. Az Egyesült Államokban például a nagy szesztilalom idején (1920 és 1933 között) előszere-tettel látogatták az illegális italméréseket, rendszerint gardedámok nélkül, de kocsmákban is feltűntek, amely helyszínek azelőtt nők számára nem voltak nyitottak.⁴⁵

A fent vázolt, öntudatos és szabadszellemű nőtípus ugyan nálunk nem bontakozott ki olyan mértékben, mint a nyugati társadalmakban, de a jelenség szele hazánkba is elért. Az arisztokrácia helyett a tömegkultúra diktálta a divatot. Az új ideál már a sportos fiatal, nem a meglett korú, tekintélyes férfi. Ugyanez állt a nőkre is, igyekeztek minél fiatalabbnak tűnni; szekrényükből eltűnt a fűző, helyette az addig megszokottnál rövidebb szoknya és a blúz vette át az uralmat.⁴⁶ Arató Jenő megfigyelései is ezt bizonyítják:

Ma csak az az asszony öregszik meg, ki maga is meg akar öregedni. Elnézek pár asszonyt, mindegyik túl van 35. életévén: borzas bubifrizurájukkal, térdig érő szoknyájukkal valahogyan olyan lányosan néznek ki, mintha egyik sem lenne 18–19 évesnél idősebb. Az asszonyokra jó világ jár, nem kell nekik megöregedniök, ha nem akarnak!⁴⁷

⁴⁴ Freudnak a női szexualitással kapcsolatos elmékedéseire gondolunk itt elsősorban.

⁴⁵ PARKER MASON, Philip: *Rum Running and the Roaring Twenties. Prohibition on the Michigan-Ontario Waterway*. Michigan, Wayne State University Press, 1995. 72.

⁴⁶ BÓDY i. m. 76.

⁴⁷ ARATÓ 1926. 389.

Összegzés

A lakosságot sokkal inkább a majomsziget és a táncpartner nélkül maradt lányok problémája mozgatta meg, mint az irredentizmus távolinak és teljesíthetetlennek tűnő eszméi, vagy a trianoni határokon kívül rekedt honfitársak számára való gyűjtés, valamint a határok visszaállítása. Míg a *Dunántúl*, mint a pécsi közvélemény egyik befolyásolója, egyértelműen az irredenta kultusz eszméit tartotta szem előtt a katolikus egyház előírásaival egyetemben, és a bálakat is egyfajta eszköznek tekintette ezen eszmék terjesztéséhez és fenntartásához, a társadalom mást tartott fontosnak. A hírlapban közzétett cikkek nyomán láthattuk, hogy civil oldalról sokkal több panasz, aggodalom és kezdeményezés indult a majomszigetek megszüntetésére. Az egyén számára – mint az Arató naplójából is kitűnik – a bálozás kiút volt a hétköznapi nyomasztó valóságából, az anyagi gondok és később a közelgő háború gondolata elől. A bálozásnak azonban az átlagember számára volt egy másik fontos aspektusa: a párválasztás. Korszakunkban az esti táncmulatságok, ezek közül kiemelten a farsangi időszak báljai, még mindig a leendő házastárs megtalálásának színterei voltak.⁴⁸ Az egyszerű ember számára az anyagi nehézségek és a párválasztás sokkal kézzelfoghatóbb és égetőbb probléma volt, mint az irredentizmus messzinek tűnő frázisai, amelyek az idő múlásával vesztek is erejükből.

A fentiekből nyilvánvalóvá vált: az egyént, bármilyenek is a politikai, társadalmi vagy gazdasági körülmények, elsősorban az őt közvetlenül érintő jelenségek foglalkoztatják igazán.

Reszümé

Írásomban a két világháború közötti pécsi báli élet jellegzetességeit vizsgálom egy katolikus napilap, a *Dunántúl*, illetve egy napló tükrében. Bár a korszakra jellemző revizionista hangulat eluralkodott többek között a társasági életben is, a Nyugat felől érkező új zenei irányzatok, szokások is jelentős mértékben éreztették hatásukat. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a bálozás nem csak egyszerűen egy kikapcsolódási forma, hanem a párválasztás ideális helyszíne is volt. A nyomasztó gazdasági helyzet, a megváltozóban levő nőkép illetve társadalmi szereposztás okozta feszültségek azonban a báli életben is felszínre hoztak néhány kevésbé ismert problémát. Tanulmányomban ezek feltárására és bemutatására törekszem.

Kulcsszavak

bál, irredentizmus, revízió, világháborúk, női szerep változása

⁴⁸ Erről tanúskodik a *Dunántúl* egyik, 1923 februári cikke, amiben az adatok szerint a farsangi hetek alatt jelentősen megnőtt az eljegyzések száma; főleg a karnevál utolsó hetére igaz ez. A cikk születésének hetében 27 pár kelt egybe, ebből 14 aznap. (*DUNÁNTÚL* 1923. 02. 11., 7.)

Abstract

Fashion and Patriotism on the Dancefloor: Characteristics of Dancing Habits in Pécs Between the two World Wars

This paper focuses on the characteristics of the dancing life between the two World Wars in the city of Pécs. My primary sources are a Catholic daily newspaper: Dunántúl, and a jurist's contemporary diary (Jenő Arató). While revisionism was significant in Hungarian public life, cultural trends, such as jazz, which arrived from Western societies were also important. Nevertheless, it should not be forgotten that appearing on the dance floor has another function: finding a future spouse. The poor economic situation, women's changing roles and other social tensions brought up some less known problems with dancing habits, some of which are revealed in this article.

Keywords

ball, irredentism, revisionism, World Wars, society, women's changing roles

VESZPRÉMY MÁRTON

Asztrológusok a 20. századi Magyarországon a rendszerváltásig¹

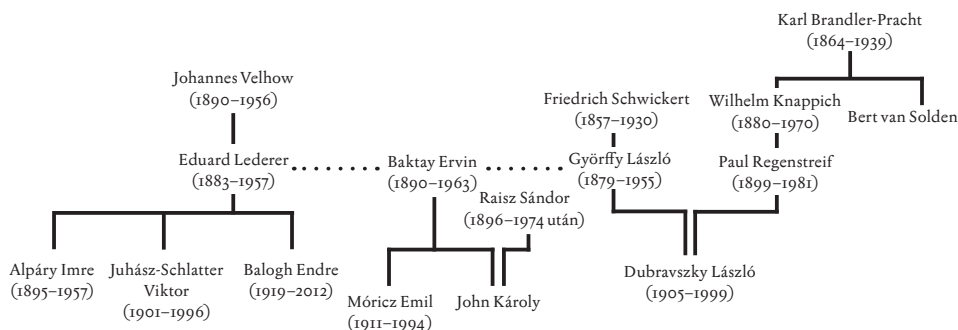
Az asztrológia történetét több irányból is megközelíthetjük: 1. az asztrológia által alkalmazott technikák, eljárások és ismeretek története. Az asztrológia történetének ezt az oldalát próbáltam megközelíteni Baktay Ervin példáján keresztül egy korábbi tanulmányomban.² 2. az asztrológia társadalmi recepciójának a története. Elfogadták-e vagy elítélték, alkalmazták-e az uralkodói udvarokban, tanították-e az egyetemeken, vitáztak-e róla tudósok a nyilvánosság előtt, egyáltalán: mit gondoltak róla azok, akik maguk nem voltak asztrológusok? 3. az asztrológusok története. Kik vitték tovább, kik művelték, kik fejlesztették ezt a diszciplínát? Milyen környezetből származtak, hol tanulták meg és mihez kezdtek vele? Jelen írásomban az asztrológia történetének ez utóbbi aspektusát igyekszem vizsgálni a 20. századi Magyarországon. Célom, hogy röviden bemutassam az olvasónak azokat a kevésbé ismert magyar vagy magyar vonatkozásokkal is rendelkező asztrológusokat, akik kapcsolatban álltak Baktayval, vagy hatott rájuk Baktay asztrológusi munkássága. Életútjuk rövid áttekintése azt is lehetővé teszi, hogy levonjak néhány általános megállapítást az asztrológia 20. századi magyarországi történetére vonatkozóan.

Az alább tárgyalt asztrológusok nem mindegyike azonos mértékben ismert (vagy ismeretlen), így nem mindegyikük igényel azonos részletességű bemutatást. Paul Regenstreifről részletes adatokkal rendelkezünk Conrad Schachenmannak köszönhetően. Kurt Rechnitz-cel, Juhász-Schlatter Viktorral és Móricz Emillel ezidáig nem foglalkozott történeti elemzés, Szveteney György, Györffy László, Eduard Lederer, Alpáry Imre és Raisz Sándor kapcsán pedig ez a tanulmány foglalja össze először mindazt, amit tudunk róluk. A rendelkezésre álló források mennyisége is más-más mélységű bemutatást tesz lehetővé. Míg a katonák és az állami szolgálatban álló személyek (hivatalos) pályája jól rekonstruálható, addig a magánszektorban tevékenykedő, külföldön élő, vagy a szocializmus időszaka alatt illegálitásban dolgozó asztrológusokról (Erich Frank, Szilágyi Sándor, Vági Mihály, John Károly) szinte semmit sem

¹ Írásomban csak az elhunyt asztrológusokkal foglalkozom. A tanulmány megírásához számos személytől kaptam segítséget. Köszönöm Magyar László Andrásnak a Rechnitz Kurt személyével kapcsolatos felvilágosítást, Méhes Károlynak a Móricz Emil életútjának a rekonstruálásához nyújtott segítségét, Horányi Károlynak a Borbély Ervinnel kapcsolatos közléseket, illetve Balogh Gábornak az édesapjáról, Balogh Endréről nyújtott információkat. Külön köszönöm Könczöl Antalnak, hogy az anyakönyvi adatok egy részét a rendelkezésemre bocsájtotta.

² VESZPRÉMY Márton: „Baktay asztrológiájáról – újra”. *Orpheus Noster*, X. évf., 2018, 18–41.

tudunk. A nemesség tagjainak élete az 1945 előtti időszakban kifejezetten jól dokumentált, ellenben a szocializmus éveiben alig hallunk róluk.

I. ábra. Asztrológiai iskolák Magyarországon a rendszerváltás előtt

FRIEDRICH SCHWICKERT fregattkapitány (Krumau / Český Krumlov, 1857. szeptember 16.³ – Bécs, 1930. október 15.⁴)

Római katolikus vallású, apja erdőmérnök. A fumei Tengerészeti Akadémia elvégzése után 1874. július 7-én belépett a Császári és Királyi Haditengerészetbe. 1878. október 1-én I. osztályos tengerész-apródból sorhajó-zászlóssá lépett elő,⁵ 1885. november 11-én 2. osztályos sorhajó-hadnagy lett.⁶ 1889. május 1-től I. osztályos sorhajó-hadnagy. 1898. május 1-én corvette-kapitánnyá lépett elő.⁷ A boxerlázadás idején Kínában teljesített szolgálatot, Rudolf Montecuccoli gróffal (1843–1922), a haditengerészet vezetőjével azonban igen feszült volt a viszonya. Megfogadta, hogy ha eléri a fregattkapitányi rangot, nyugdíjba vonul. Ez a terve dühítette Montecuccolit, aki jellemtelenségnek tartotta Schwickertet.⁸ 1901. május 1-én elnyerte a fregattkapitányi rangot,⁹ 1904-ben kérte nyugdíjazását.¹⁰ Azt tervezte, hogy vagyonából fog élni, ám váratlanul elveszítette azt. Ekkor fordult érdeklődése az okkult területek felé. Két évig egy krajnai erdészházban élt a világtól elvonultan.¹¹ Az első világháború idején ismét visszatért a haditengerészethez.

³ A születési adatok forrása: Schwickert közölte a saját horoszkópját név nélküli példahoroszkópként az Adolf Weiß-szel közösen írt tankönyvsorozatuk harmadik kötetében. Friedrich SCHWICKERT – Adolf WEISS: *Asztrológiai szerkezetten: tektonika*. [Ford. SZEPESI János] Budapest, Sindbad, 1999, 115–126.

⁴ A hietzingi temetőben nyugszik.

⁵ *Budapesti Közlöny*, 12. évf., 221. sz., 1878. szeptember 24. 1.

⁶ *Budapesti Közlöny*, 19. évf., 252. sz., 1885. november 4. 1.

⁷ *Budapesti Közlöny*, 32. évf., 94. sz., 1898. április 23. 6.

⁸ Georg LEHNER – Monika LEHNER: *Österreich-Ungarn und der „Boxeraufstand“ in China*, Innsbruck [etc.], Studienverlag, 2002. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Sonderband; 6) 143, 454. jegyzet.

⁹ *Budapesti Közlöny*, 35. évf., 100. sz., 1901. május 1. 4.

¹⁰ 1904. július 1-ével helyezték nyugállományba.

¹¹ Nyugdíjazásának történetét maga Schwickert meséli el egy 1928-as interjúban. s. i.: „Mi van rólunk

Az asztrológiát részben az angol Alice Baileytől (1880–1949) tanulta, akinek kiadatlan jegyzeteire hivatkozik is,¹² de erősen támaszkodott a kora újkori francia asztrológus, Jean-Baptiste Morin (1583–1686) munkásságára is. Fő műve a tanítványával, Adolf Weiß-szel (1888–1956) együtt 1925–1927 között megjelentetett ötkötetes *Bau- steine der Astrologie*-sorozat, melyben Morin nyomán a lokális determináció elvének fontosságát hangsúlyozzák a horoszkópkifejtésben. Weiß 1938-ban Spanyolországba, majd pedig Argentínába menekült.¹³

ERICH FRANK bűvész (? – ? 1932 után)

Erich Frank bűvész feltehetően azonos a Prof. Frank Rémy álnevet használó személlyel, aki Berlinben élő, magyar származású asztrológus.¹⁴ Ezt megerősíti a *Zalai Közlöny* 1932-es tudósítása, mely a magyar származású illuzionista nagykanizsai fellépéséről számol be.¹⁵ Előéletéről keveset tudunk: 1926-ban Berlinben volt, 1927-ben Baján, Nagykanizsán, majd Rómában.¹⁶ Magyarországi látogatása alkalmával 1932 folyamán többször is készített horoszkópokat a *Színházi Élet*nek, többek között az azévi magyar szépségkirálynő, Lampel Ica horoszkópját.¹⁷ „Horoszkópjai” azonban nagyon primitívek: csak az aszcendens jelét és a Nap állatövi helyzetének kerekített értékét tüntetik fel, a többi égitest helyzetének megadása nélkül (hogyan a házakról vagy a fényszögekről ne is beszéljünk). Az ábrák rövid értékelése során kizárólag a Nap által elfoglalt jegyre támaszkodott.

BENKŐ JENŐ (? – ?)

Az *Ujság* asztrológusa 1933–1936 között.¹⁸ Horoszkópjait a Vehlow-féle egyenlő házrendszerrel publikálta.¹⁹ 1934-ben foglalkozott a Nepál és India határán történt janu-

.....
megírva a magas csillagokban?”. *Ujság*, 4. évf., 109. sz., 1928. május 13. 9.

¹² SCHWICKERT – WEISS: i. m., számos helyen, a teljesség igénye nélkül: 44, 70, 82, 97–98, 102, III, 115, 167. (A kötetnek nincs névmutatója, és digitalizált példány sem a magyar, sem a német kiadásból nem elérhető.)

¹³ James Herschel HOLDEN: *A History of Horoscopic Astrology: from the Babylonian Period to the Modern Age*, Tempe, Az., A.F.A., 2006, 265.

¹⁴ *Magyar mágia: töredékek a magyar bűvészet történetéből*, vál., szerk. és összeáll. KELLE Botond. Budapest, Játékszerek Anno... Kiállítóterem, 2000, 88.

¹⁵ *Zalai Közlöny*, 72. évf., 57. sz., 1932. március 10. 4.

¹⁶ KELLE Botond: i. m. 88.

¹⁷ „A Te csillagod...”. *Színházi Élet*, 1932, 4. sz. 52–54; „Milyen lesz Lampel Ica jövője? Nyilatkozik az asztrológus, a grafológus és a jós”. *Színházi Élet*, 1932, 7. sz. 6–10, 6–8.

¹⁸ PÁNCZÉL Lajos: „Mit hoz 1934? Csillagjósolás az új esztendőre”. *Ujság*, 9. évf., 296. sz., 1933. december 31. 15; BENKŐ Jenő: „Előre megjósolták a hindu asztrológusok az indiai földrengést. Van-e összefüggés a bolygók állása és a földi katasztrófák között?”. *Ujság*, 10. évf., 22. sz., 1934. január 28. 28; PÁNCZÉL Lajos: „Mit ígérnek a csillagok 1935-re? Benkő Jenő asztrológus csillagjósolása az új esztendőre”. *Ujság*, 11. évf., 11. sz., 1935. január 13. 9–10; „Asztrológiai mérleg az 1935. évről”. *Ujság*, 11. évf., 292. sz., 1935. december 22. 11–12; „Mit hoz az 1936-ik esztendő? Asztrológiai prognózis”. *Ujság*, 12. évf., 1. sz., 1936. január 1. 7.

¹⁹ PÁNCZÉL Lajos (1933), BENKŐ Jenő: i. m.

ár 15-i pusztító földrengéssel, melyet állítólag az indiai asztrológusok előre megjósoltak. A témáról február 10-én Baktay Ervin is értekezett.²⁰

SZILÁGYI SÁNDOR történész (? – ?)

Az *Est* egy 1939-es riportja szerint „a kitűnő történész” Szilágyi Sándor „magánhasználatra már vagy 300 horoszkópot csinált.”²¹ Mivel a cikk szerint Szilágyi ekkor még életben volt, nem lehet azonos a jól ismert Szilágyi Sándor (1827–1899) történésszel, aki 40 évvel korábban meghalt.

VÁGI MIHÁLY (? – ? 1942–1946 között)²²

1942-ben könyvet jelentetett meg az asztrológiáról német nyelven.²³ Kapcsolatban állt Eduard Ledererrel, aki megemlíti egy Baktaynak írott 1947-es levelében.²⁴

nagyóhaji báró SZVETENEY / SZVETENAY GYÖRGY ezredes, festőművész²⁵ (Tarnopol, Galícia, 1871. január 21.²⁶ – 1952)

György Antal Lajos József Károly névre keresztelték, katolikus vallású. Apja Szveteney Antal (1831–1893) titkos tanácsos, 1883–1885 között a Hadügyminisztérium osztályfőnöke, a 86. gyalogezred tulajdonosa, lovassági tábornok, 1883. január 10-én szerzett bárói rangot.²⁷ Anyja a bécsi Anna Leitzinger (1850–1904).²⁸ Két testvére

²⁰ BAKTAY Ervin: „Hogyan jósolják meg a hindu asztrológusok a nagy indiai földrengést! Egy magyar tudós is felfedezte a hinduk előtt ismeretes titkot.” *Pesti Hírlap*, 56. évf., 32. sz., 1934. február 10. 4.

²¹ KENESSEY Péter: „Mit jósolnak a csillagok 1939-re, 1940-re, 1941-re Magyarországnak és a világnak.” *Az Est*, 30. évf., 46. sz., 1939. február 25. 11.

²² Talán azonos azzal az evangélikus vallású Vági Mihállyal, aki 1944. június 20-án hunyt el 72 éves korában a VII. kerületi Izabella utca 28. szám alatt. Néhai szülei Vági György és Szabó Sára. Felesége Kerner Mária. Budapest VII. kerület 1944. évi halotti anyakönyv 997. sz.

²³ Michael VÁGI: *Die Mondknoten und die Astrologie*, Budapest, Vajna, 1942. A könyvről elítélő ismertetés jelent meg „Egy darab középkor” címmel 1942. júniusában a *Népszavában* az sz. s. álnéven publikáló Szerdahelyi Sándor tollából. sz. s.: „Egy darab középkor”. *Népszava*, 70. évf., 134. sz., 1942. június 17. 4. Augusztusban a *Tolnai Világlapja* is röviden beszámolt a könyv megjelenéséről. *Tolnai Világlapja*, 44. évf., 34. sz., 1942. augusztus 26. 26.

²⁴ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Adattár Ad/6100.21–2017

²⁵ A helyes forma Szveteney, de a magyar sajtóban mindkét alakban szerepelt a neve. Előnévének régies helyesírása: nagy-ohayi.

²⁶ GUDENUS János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, IV. k. Sz-Zs, [Budapest], Heraldika Kiadó, 1998, 73; Mechthild DUBBI: *Vom k.u.k. Hauptmann zum Kommerzialrat: Karl Bittner, 1871–1951: zwei Lebensentwürfe im Spiegel autobiographischer Aufzeichnungen*, Wien, Köln, Weimar, Verl. für Geschichte und Politik bei Böhlau - München, Oldenbourg-Wiss.-Verl., 2008. (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien; 33) 65.

²⁷ Született 1831. december 5., Tarnopol. Meghalt 1893. október 30., Nagyszében. GUDENUS János József: i. m. IV. k. 73. Nekrológia életrajzzal: *Pesti Napló*, 44. évf., 306. sz., 1893. október 31. 5; *Fővárosi Lapok*, 1893. november 1. 2486. Pályafutása részletesebben: *Az Athenaeum kézi lexikona*, II. k. Szerk. ACSÁDY Ignác. Budapest, Athenaeum, [1891–1893], 1165.

²⁸ Született 1850. szeptember 6., Bécs. Meghalt 1904. július 24., Bécs. Szülei Georg Leitzinger és Maximiliane von Körber. Házassága Szveteney Antallal 1869. június 8-án kötött Bécsben. *Gothaisches*

Antal (1872–?)²⁹ és Maximiliane Rozália (1875–1907).³⁰ György, Antal öccsével együtt, apja katonai pályáját folytatta. Előmenetele jól dokumentált. 1889-ben belépett a Bécsújhelyi Katonai Akadémiára, eredményei igen jók voltak.³¹ 1892. augusztus 18-án az Akadémia harmadéves növendékeként kinevezték hadnaggyá az 5. számú huszárezredhez.³² 1896. május 1-től főhadnagy.³³ 1901. május 1-től 2. osztályú századosként átkerült a 8. számú huszárezredhez.³⁴ 1905-től első osztályú százados,³⁵ 1912. november 1-től őrnagy.³⁶ 1915-ben már ismét az 5. számú huszárezrednél találjuk.³⁷ 1915. szeptember 1-től alezredes.³⁸ Az első világháború alatt, 1914–1917 között a lengyel, a román és az olasz fronton harcolt. 1917-től adjutáns a 7. hadseregnél Odeszszánál.³⁹ 1918. május 1-től ezredes.⁴⁰ Szárnysegédként is szolgált József Ferdinánd főherceg (1872–1942) mellett,⁴¹ aki évfolyamtársa volt a Katonai Akadémián. 1919. március 1-én nyugállományba helyezték.⁴² 1933/1934 és 1938/1939 között a Magyarság Lapkiadó Rt. igazgatósági tagja.⁴³ 1905. november 14-én Budapesten megnősült,

Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser, Jahrgang 61. Gotha, Justus Perthes, 1911, 934; GUDENUS János József: i. m., IV. k. 73. Szveteney anyjával való kapcsolatáról a *Tolnai Világlapjában* mesélt 1940 decemberében. „Édesanyám!”. *Tolnai Világlapja*, 42. évf., 51. sz., 1940. december 18. 7–10. 10.

²⁹ Született 1872. június 4., Saaz (Žatec). GUDENUS János József: i. m. IV. k. 73; Mechthild DUBBI: i. m. 65. Rövid életrajzát lásd: HELLEBRONTH Kálmán: *A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918*, Budapest, Stádium, [1940], 528. 1898. november 17-én Brassóban feleségül vette Fedra Stefániát (1875–?). Stefánia nevű lányuk 1899. szeptember 6-án született. GUDENUS János József: i. m. IV. k. 73. Bátyjához hasonlóan őt is vonzották a művészetek: szobrászattal foglalkozott. Mechthild DUBBI: i. m. 195.

³⁰ Született 1875. március 29., Hietzing (ma Bécs városrésze). Meghalt 1907. március 22., Pottornya. 1894. január 6-án Bécsben báró Wattenwyl Albert (†1899) felesége lett. Második házassága neczpáli Justh Miklós huszárfőhadnaggyal 1906. március 7-én kötöttetett Nagyfalun (Árva megye). GUDENUS János József: i. m. IV. k. 73–74.

³¹ 1892-es hivatalos értékelését lásd: Mechthild DUBBI: i. m. 74.

³² *Budapesti Közlöny*, 26. évf., 188. sz., 1892. augusztus 18. 1.

³³ *Budapesti Közlöny*, 30. évf., 99. sz., 1896. április 29. 4.

³⁴ *Budapesti Közlöny*, 35. évf., 101. sz., 1901. május 2. 5.

³⁵ *Budapesti Közlöny*, 39. évf., 101. sz., 1905. május 3. 5.

³⁶ *Budapesti Közlöny*, 46. évf., 250. sz., 1912. november 3. 2.

³⁷ *Budapesti Közlöny*, 49. évf., 90. sz., 1915. április 18. 2.

³⁸ *Budapesti Közlöny*, 49. évf., 198. sz., 1915. augusztus 27. 1; *Pesti Hírlap*, 37. évf., 239. sz., 1915. augusztus 28. 19.

³⁹ *Who's Who in Central and East-Europe 1933/34*. Ed. by Stephen TAYLOR. Zürich, The Central European Times Publishing Co. Ltd., 1935, 973.

⁴⁰ *Budapesti Közlöny*, 52. évf., 113. sz., 1918. május 17. 2.

⁴¹ *Budapesti Hírlap*, 52. évf., 73. sz., 1932. április 1. 6; „Édesanyám!”. *Tolnai Világlapja*, 42. évf., 51. sz., 1940. december 18. 7–10. 10.

⁴² *Budapesti Közlöny*, 53. évf., 50. sz., 1919. február 28. 2; *Az Ujság*, 17. évf., 52. sz., 1919. március 1. 5.

⁴³ *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 9. évf., 1933–1934. 3–4. k., Budapesti ipari és kereskedelmi részvénytársaságok, 500; *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 10. évf., 1934–1935. 3–4. k., Budapesti ipari és kereskedelmi részvénytársaságok, 470; *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 11. évf., 1935–1936. 3–4. k., Budapesti ipari és kereskedelmi részvénytársaságok, 471; *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 12. évf., 1936–1937. 3–4. k., Budapesti ipari és kereskedelmi részvénytársaságok, 455; *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 13. évf., 1937–1938. 3–4. k., Budapesti ipari és kereskedelmi részvénytársaságok, 450; *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 14. évf., 1938–1939. 3–4. k., Budapesti ipari és

felesége az evangélikus Sofie Thekla Emilia Grabowska h. Jastrzębiec (1867–1940),⁴⁴ aki abban az évben vált el előző férjétől, Szczurowski Ágostontól.⁴⁵ Szveteneynek ebből a házasságából Marietta nevű lánya született. Második felesége Jancsó Julianna.⁴⁶ 1951-ben kitelepítették őket.⁴⁷

A *Baktay asztrológiájáról* című tanulmányomban (ld. 2. lábjegyzet) tárgyalt asztrológusokkal szemben Szveteney az asztrológia misztikusabb, vásári oldalát képviselte. Asztrológiai tanulmányairól nem tudunk semmit, ám feltehetőleg a Vehlow-féle iskolához kapcsolódott, mivel az ő házrendszerével közölte Erzsébet királyné horoszkópját.⁴⁸ Nyelvismeretei elvben lehetővé tették, hogy külföldön tanulja az asztrológiát, ugyanis tört magyarsággal beszélt, helyenként némettel keverve.⁴⁹ Ugyanakkor a francia hatás sem zárható ki: Szveteney 1919 augusztusától a budapesti francia misszióhoz beosztott összekötő-tisztek főnöke volt⁵⁰ egészen 1921-ig, és egy 1931-es interjúban francia okkultistákra hivatkozott.⁵¹ Egy 1930-as interjú szerint „közel tíz éve” (vagyis hivatali kötelességeitől felszabadulva) kezdett el asztrológiával foglalkozni.⁵² Az 1930-as években gyakran szerepelt a hazai sajtóban politikai jóslataival. 1932 júliusában kétoldalas német nyelvű írása jelent meg a lipcsei *Zentralblatt für Okkultismus*ban Goethe horoszkópjáról.⁵³

.....
kereskedelmi részvénytársaságok, 449.

⁴⁴ Budapest IX. kerület 1905. évi házassági anyakönyv 1065. sz. Született 1867. szeptember 12., Tokarwez, Posen. (A házassági anyakönyvben a születési adatai: 1866. szeptember 6.) Meghalt 1940. április 4., Budapest. 1940. április 6-án temették el Rákoskeresztúron. *Gotbaisches Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser*, Jahrgang 61. Gotha, Justus Perthes, 1911, 935; GUDENUS János József: i. m. IV. k. 73. Szülei: Bronisław Grabowski (†1905 előtt) és Michelina Bronikowska.

⁴⁵ Budapest Főváros Levéltára HU BFL - VII.2.c - 1905 - V.0055.

⁴⁶ Házasságuk 1942. október 31-én kötött. Budapest X. kerület 1942. évi házassági anyakönyv 565. sz. Az özvegy katolikus feleség született 1896. március 30., Gyergyószentmiklós. Meghalt 1956. március 23., Budapest. Budapest IV. kerület 1956. évi halotti anyakönyv 252. sz. Március 28-án temették az Óbudai temetőben. Szülei Jancsó János (†1942 előtt) és Sipos Mária (†1956 előtt).

⁴⁷ VESZPRÉMY Márton: *Az asztrológusok és az állambiztonság* (megjelenés alatt).

⁴⁸ „Mi a csillagjóslás?”. *Az Est*, 26. évf., 294. sz., 1935. december 25. 16.

⁴⁹ BODÓ Béla: „Beszélgetés a csillagok titkairól báró Szvetenay György ezredes-festőművésszel, a modern csillagjóslással”. *Pesti Napló*, 85. évf., 176. sz., 1934. augusztus 5. 15.

⁵⁰ *Tolnai Világlapja*, 19. évf., 40. sz., 1919. november 22. 2.

⁵¹ RÓNAY Mária: „Szellemportrék”. *Színházi Élet*, 1931, 20. sz. 50–52, 50.

⁵² „Sorsunk – a csillagokban”. *Pesti Napló*, 81. évf., 90. sz., 1930. április 20. 74.

⁵³ Georg von SZVETENEY: „Goethes Horoskop und sein Standpunkt zur Astrologie”. *Zentralblatt für Okkultismus*, XXVI., 1932/33. 22–23.

bobai GYÖRFFY LÁSZLÓ ezredes, hadbíró⁵⁴ (Keszthely, 1879. június 25.⁵⁵ – Budapest, 1955. január 29.⁵⁶)

Evangélikus vallású. Szülei Györffy István (1840–?) posta- és távirtda felügyelő⁵⁷ és Kollár Mária. 1891–1899 között a keszthelyi premontrei katolikus gimnázium tanulója volt,⁵⁸ majd a Ludovika Akadémián tanult. 1902–1906 között elvégezte a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamot. 1907–1908-ban jogot végzett Budapesten és Pozsonyban⁵⁹ magánúton.⁶⁰ 1906. november 1-től főhadnagy,⁶¹ 1911. május 1-től főhadnagy-hadbíró,⁶² 1914. május 1-től százados-hadbíró.⁶³ A Tanácsköztársaság idején menekülnie kellett.⁶⁴ Az 1922-ben kezdődő „orgoványi bűnpör” tárgyalása folyamán tanúsított viselkedése – Pikler Emil szociáldemokrata képviselő parlamenti felszólalását követően – fegyelmi eljárást és áthelyezést vont maga után.⁶⁵ Györffy végül rágalmazási pert indított Pikler ellen, amit meg is nyert. Az ügyben gróf Csáky Károly honvédelmi miniszterrel szemben Györffy pártját fogta Gömbös Gyula. Jó viszonyukra utal, hogy Györffy már akkor elkészítette Gömbös horoszkópját, „amikor egyszerű képviselő volt”.⁶⁶ Györffy tárcákat, katonai és külpolitikai témájú cikkeket és könyveket is írt.⁶⁷ Egy 1935-ös interjú tanúsága szerint 1915 óta foglalkozott asztrológiával.⁶⁸ Ő ismertet-

⁵⁴ Bár tanítványa, Dubravszky László konzekvensen hosszú ó-vel használta a nevét, úgy tűnik, Györffy a helyes alak. Köszönöm Ruttkay Helgának, hogy erre felhívta a figyelmemet.

⁵⁵ Györffy a saját horoszkópját használta példahoroszkópként (név nélkül) 1935-ös *Asztrológia* című tankönyvében. GYÖRFFY László: *Asztrológia*, Budapest, Kókai Lajos, 1935, 114., 188. A horoszkópot később tanítványa, Dubravszky László is közölte. DUBRAVSZKY László – EÖRSSY János: *A tradicionális asztrológia tankönyve*, Budapest, Orient Press, 1992, 8., 9., 10., 13. ábra.

⁵⁶ Budapest I. kerület 1955. évi halotti anyakönyv 10. sz.

⁵⁷ Apja neve szintén Györffy István.

⁵⁸ *A keszthelyi Kath. Főgymnasium értesítője az 1892–93. évről.* Közzé teszi BURÁNY Gergely. Keszthely, Farkas János Könyvnyomdája, 1893, 138; *A keszthelyi Kath. Főgymnasium értesítője az 1893–94. évről.* Közzé teszi BURÁNY Gergely. Keszthely, Farkas János Könyvnyomdája, 1894, 169; *A keszthelyi Kath. Főgymnasium értesítője az 1895–96. évről.* Közzé teszi BURÁNY Gergely. Keszthely, Farkas János Könyvnyomdája, 1896, 374; *A keszthelyi Kath. Főgymnasium értesítője az 1898–99. évről.* Közzé teszi BURÁNY Gergely. Keszthely, Sujánszky J. Könyvnyomdája, 1899, 172.

⁵⁹ Ez eddig közölt adatok forrása GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*, XI. k., Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, MTA Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1992, 827.

⁶⁰ BAKOS Ákos: „A csillagokat vallatja Györffy László ezredes hadbíró és elkészítette Mussolini, Hitler és Gömbös horoszkópját”. *Az Est*, 26. évf., 248. sz., 1935. október 30. 7.

⁶¹ *Budapesti Közlöny*, 40. évf., 252. sz., 1906. október 31. 5; *Budapesti Hírlap*, 26. évf., 299. sz., 1906. október 31. 14.

⁶² *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek*, 38. évf., 15. sz., 1911. április 27. 139; *Budapesti Közlöny*, 45. évf., 98. sz., 1911. április 28. 6.

⁶³ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek*, 41. évf., 18. sz., 1914. április 27. 201; *Budapesti Közlöny*, 48. évf., 96. sz., 1914. április 28. 6.

⁶⁴ Györffy vázlatos életrajzát megtaláljuk Dubravszky László tankönyvében. DUBRAVSZKY László – EÖRSSY János: i. m. 190.

⁶⁵ Az ügyről három éven át folyamatosan tudósított a sajtó.

⁶⁶ BAKOS Ákos: i. m.

⁶⁷ Ezekre lásd: GULYÁS Pál (1992): XI. 827.

⁶⁸ BAKOS Ákos: i. m.

te meg a hazai közönséget az osztrák Friedrich Schwickert és Adolf Weiß asztrológiai könyvsorozatával 1927-ben és 1928-ban az *Ujság* hasábjain.⁶⁹ Mestere, Schwickert 1928 májusában Győrffynél vendégeskedett Budapesten.⁷⁰ 1933-ban a frissen alakult Magyar Metapsychikai Társaság folyóiratában írt az asztrológiáról.⁷¹ Asztrológusi diplomáját 1933-as nyugdíjba vonulása után, 1934. június 25-én szerezte a düsseldorfi asztrológiai központban (Astrologische Zentralstelle).⁷² 1910. december 24-én vette feleségül Somogyi Lidiát (1892–1971).⁷³ Feleségével a Farkasréti Temető 19-es parcellájában nyugszanak.

fajkürthi és kolthai KÜRTHY GYÖRGY színész, színházigazgató (Budapest, 1882. február 24. – Budapest, 1972. december 27.)

Egy 1927-es interjú tanúsága szerint akkor már három éve foglalkozott asztrológiával.⁷⁴ 1925-ben tanulmányt jelentetett meg az asztrológiáról.⁷⁵ Minden bizonnyal ő volt az, aki 1926-ban a *Színházi Élet* új horoszkóp-rovatában K. Gy. monogrammal közölte Rózsahegyi Kálmán színész horoszkópját (Placidus-házrendszerrel).⁷⁶ A beharangozott rovat azonban valamilyen okból nem folytatódott. Érdekes módon hosszú életének további részében Kürthy György neve nem kerül elő az asztrológiával kapcsolatban.

⁶⁹ GYÖRFFY László: „Széljegyzet egy asztrológiai tanulmányhoz”. *Ujság*, 3. évf., 68. sz., 1927. március 24. 14; GY. L.: „Modern csillagjósolás”. *Ujság*, 4. évf., 62. sz., 1928. március 15. 22.

⁷⁰ s. i. (1928).

⁷¹ GYÖRFFY László: „Az astrologiáról”. *Metapsychikai Folyóirat*, II., 1933/1–2. 39–40.

⁷² Az arcképes igazolvány reprodukcióját lásd: KONKOLY Kálmán: „Egy magyar asztrológus augusztusban kiszámította Gömbös Gyula halálát. Győrffy László, a diplomás asztrológus beszél a csillagos ég titkairól, a zsebtolvajokról és a szebb jövőről.” *Pesti Napló*, 87. évf., 262. sz., 1936. november 15. 14. A diploma bal oldalán Hubert Korsch (1883–1942) aláírása szerepel, aki 1929-ben vette át a központ vezetését. A központ működését 1938-ban betiltották, Korsch az oranienburgi koncentrációs táborban halt meg. (Bár Ellic Howe szerint maga is a náci párt tagja volt. Ellic HOWE: *Astrology and the Third Reich*, Wellingborough, The Aquarian Press, 1984, 113.)

⁷³ Balatonfüred 1910. évi házassági anyakönyv 21. sz. Somogyi Lidia 1892. november 13-án született. Szülei Somogyi Zsigmond († 1910 előtt) és Szücs Amália († 1910 után). Somogyi Lidia a Győrffyyel közös sírkövéükön számomra ismeretlen okból Somogyi Angéla néven szerepel.

⁷⁴ „Kürthy György, a magyar művészvilág ezermestere, három évre visszaszerződött a Nemzeti Színházhoz”. *Tolnai Világlapja*, 27. évf., 32. sz., 1927. augusztus 3. 52.

⁷⁵ KÜRTHY György: „A csillagok beszélnek. (A modern asztrológiáról)”. *Tolnai Világlapja*, 27. évf., 24. sz., 1925. június 10. 26–27.

⁷⁶ K. Gy.: „A Színházi Élet horoszkópja. Rózsahegyi Kálmán horoszkópja”. *Színházi Élet*, 1926, 10. sz. 20–21.

EDUARD LEDERER gépészmérnök (Kassel, 1883. szeptember 11. – Budapest, 1957. december 11.⁷⁷)

Joseph Lederer és Marianne Martha Cohn gyermekeként született Kasselen.⁷⁸ Testvérei Pauline (1886–?) és Kurt Ferdinand (1889–?), féltestvére Alice Adelheid (1896–1913).⁷⁹ Eduard Lederer mérnökként dolgozott Berlinben. Az asztrológiával úgy került kapcsolatba, hogy megkérték, írjon egy könyvet, melyben megcáfolja az asztrológia állításait. Lederer el is kezdte olvasni az asztrológiai szakirodalmat, ám ellenfélből hamarosan hívővé vált.⁸⁰ Minden bizonnyal ezután kereste fel a szintén Berlinben élő Johannes Vehlow-t, akitől az asztrológiát tanulta. Munkája révén ismerte meg későbbi feleségét, Bíró Margitot (1899–1957).⁸¹ Házasságkötésükre 1928. december 22-án került sor Budapesten.⁸² Lederer ekkor már főmérnök, műszaki igazgató. A menyasszony és a vőlegény is külföldi állampolgár (utóbbi libochovicei illetőségű). Lederer a náci térnyerés miatt elhagyta Németországot, így valószínűleg csak később települt véglegesen Magyarországra: feltehetően Hitler 1933-as hatalomra kerülése után. 1909-ben Bécsben zsidó vallásról keresztény vallásra tért át,⁸³ 1928-ban feleségével mindketten evangélikus vallásúak. Osztrák kapcsolatait jelzi, hogy a későbbi osztrák kancellár, Kurt Schuschnigg apja kért tőle horoszkópot.⁸⁴ Budapesten a tejiparban helyezkedett el. 1935-ben már itthon is ismert asztrológus volt: a *Színházi Élet* horoszkópok felállítására kérte fel,⁸⁵ majd pedig egy hosszabb, 15 oldalas cikkben ismertethette az asztrológia alapjait, asztrológiai óráját is közzétéve.⁸⁶ Ezután az egyes állatövi jeleket leíró sorozatba kezdett, ami valamiért az Oroszlán után megszakadt.⁸⁷ Lederer nem tanult meg tökéletesen magyarul: asztrológiai tárgyú előadásait német nyelven tartotta. Az asztrológia oktatását a szocializmus időszakában is folytatta saját

⁷⁷ Budapest XII. kerület 1957. évi halotti anyakönyv 1674. sz. Halálhíre: *Magyar Nemzet*, 13. évf., 86. sz., 1957. december 17. 6. Temetése december 18-án volt a Farkasréti temetőben.

⁷⁸ Joseph Lederer már 1928 előtt elhunyt, Martha Cohn 1928 és 1957 között.

⁷⁹ Helmut THIELE: *Die jüdischen Einwohner zu Kassel, 1700–1942*, Kassel, [s.n.], 2006. Kézirat. Universitätsbibliothek Kassel 35 Hass 2017 B 117. 997.

⁸⁰ „Egy asztrológus megcsinálta Csonka-Magyarország horoszkópját”. *Az Est*, 28. évf., 92. sz., 1937. április 24. 4.

⁸¹ Született 1899. október 27., Istvánölgy, Torontál megye. Meghalt 1957. augusztus 14., Budapest. Budapest XII. kerület 1957. évi halotti anyakönyv 1109. sz. Halálhíre: *Népszabadság*, 2. évf., 194. sz., 1957. augusztus 17. 8. Szülei: dr. Berger Mór (†1928 előtt) és Ofner Szeréna (†1928–1957 között).

⁸² Budapest VII. kerület 1928. évi házassági anyakönyv 2076. sz. Az anyakönyvben a házasság napja december 2-ként szerepel, de előtte és utána is december 22-i bejegyzések állnak, így csak elírásról lehet szó.

⁸³ Anna L. STAUDACHER: „... *meldet den Austritt aus dem mosaischen Glauben*”: *18000 Austritte aus dem Judentum in Wien, 1868–1914: Namen, Quellen, Daten*, Frankfurt a. M. [etc.], Lang, 2009, 356.

⁸⁴ KENESSEY Péter: i. m.

⁸⁵ „8 film horoszkóp”. *Színházi Élet*, 1935, 25. sz. 52–53.

⁸⁶ „Horoszkóp-iskola”. *Színházi Élet*, 1935, 43. sz. 209–224.

⁸⁷ Eduard LEDERER: „Horoszkóp-iskola”. *Színházi Élet*, 1935, 44. sz. 60–61. (Kos); Uő: „Horoszkóp-iskola”. *Színházi Élet*, 1935, 45. sz. 70. (Bika); „Horoszkóp-iskola”. *Színházi Élet*, 1935, 46. sz. 70. (Ikrek); Eduard LEDERER: „Horoszkóp-iskola”. *Színházi Élet*, 1935, 47. sz. 72. (Rák); „Horoszkóp-iskola”. *Színházi Élet*, 1935, 48. sz. 64. (Oroszlán)

lakásán, magánúton. Tudomásom szerint asztrológiai tárgyú könyve nem jelent meg nyomtatásban.⁸⁸

erdőbaktai BAKTAY ERVIN festőművész, művészettörténész, orientalista, indológus (Dunaharaszti, 1890. június 24.⁸⁹ – Budapest, 1963. május 7.)

Gottesmann Ervin néven született, Komoróczy Géza adata szerint a zsidótörvények hatálya alól a kormányzó felmentette.⁹⁰ Baktay élete és munkássága jól ismert, itt nem igényel külön bemutatást.⁹¹ 1932 őszén kezdett érdeklődni az asztrológia iránt. *A csillagfejtés könyve* című tankönyve 1942-ben jelent meg. Folytatása, az *Asztrológiai prognózis* először csak 2001-ben láthatott napvilágot.⁹²

VENDEL / WENDEL POLICH matematikatanár (Veprovác / Kruščić, Bács-Bodrog megye, 1892. április 26.⁹³ – Buenos Aires, 1979. november 27.)

Polich Vendel és Stammel Anna katolikus vallású gyermeke. Az 1905–1906-os és az 1906–1907-es tanévben valószínűleg a Ciszterci Rend bajai gimnáziumában tanult.⁹⁴ Budapesten járt egyetemre, ahol matematikát hallgatott. 1924-ben kivándorolt Argentínába. 1934-ben kezdett el asztrológiával foglalkozni. 1942-ben megismerkedett az angol származású argentin Anthony Nelson Page-dzsel (1919–1970), akivel 1961-től kidolgozták az ún. topocentrikus házrendszert.

⁸⁸ A könyvtári katalógusokban Edvard Lederer név alatt szerepel az alábbi mű: Ed. LEDERER: *Björnson et Apponyi*, Prague, Orbis, 1921. A francia nyelvű történelmi-politikai eszme-futtatás nem tartalmaz asztrológiát, és jelen tudásunk szerint nem valószínű, hogy a (kiadvány alapján nem azonosítható) szerző azonos lenne a később Magyarországon működő asztrológussal.

⁸⁹ 1890. szeptember 14-én keresztelték a Haraszi katolikus plébánián (VII. k., 74. sz.).

⁹⁰ KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon*, II. k. 1849-től a jelenkorig, Pozsony, Kalligram, 2012. (Hungaria Judaica; 27) 828.

⁹¹ Lásd a nemrég megjelent *Homo ludens* és *Az indológus indián* című köteteket. BAKTAY Ervin: *Homo ludens: emlékeim nyomában*. Szerk. HEGYMEGI KISS Áron. Budapest, Iparművészeti Múzeum, 2013. (Bibliotheca Hungarica artis Asiaticae; 4); KELÉNYI Béla (szerk.): *Az indológus indián: Baktay Ervin emlékezete*, [Budapest], Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 2014.

⁹² Baktay asztrológiájára részletesen lásd: VESZPRÉMY Márton (2018).

⁹³ 1892. június 29-én keresztelték Veprovácson.

⁹⁴ *A Ciszterci Rend bajai Kath. Főgimnáziumának értesítője, 1905–1906*. Közli WERNER Adolf. Baja, Kazal József könyvnyomdája, 1906, 100; *A Ciszterci Rend bajai Kath. Főgimnáziumának értesítője, 1905–1906*. Közli WERNER Adolf. Baja, Kazal József könyvnyomdája, 1907, 96. Az asztrológus Polich és a (szintén katolikus vallású) ciszterci diák azonosságát az életkor valószínűsíti. Szintén erősíti a gyanút, hogy az osztály ötöde Bács-Bodrog megyéből származott. Neve sem a korábbi, sem a későbbi értesítőkben nem bukkan fel. Igen szegény családból származhatott, mert mindkét évben ruhasegélyben részesítették.

ALPÁRI / ALPÁRY IMRE jogász⁹⁵ (Budapest, 1895. február 3.⁹⁶ – Budapest, 1957. október 6.⁹⁷)

Az asztrológus van Trompról ezidáig szinte semmit nem tudtunk. Könyvtárak és antikváriumok honlapjai annyit közölnek, hogy egyetemi tanár volt, és a valódi neve Alpáry Imre.⁹⁸ *Sorsunk és a csillagok* című könyvében annyit árul el magáról, hogy egy alföldi kisvárosban élt,⁹⁹ amikor 1936-ban vagy 1937-ben (ellentmondó adatokat közzöl)¹⁰⁰ megismerkedett az asztrológiával egy este 6 órai előadáson a Bristol szállóban. Mindkét fenti évszám téves, ugyanis Eduard Lederer 1938. március 11-én adott elő este 6-kor a Bristol szállóban a Metapszichikai Társaság előtt „Asztrológiai kísérlet” címmel.¹⁰¹ Ezt az előadást hallotta Alpáry.¹⁰² A szerző művének 1947-es kiadásában a háborúban betöltött titkos politikai szerepére utal,¹⁰³ így minden bizonnyal azonos azzal az Alpáry Imrével, aki részt vett a sikertelen kiugrási kísérlet megszervezésében. Könyvében közli a születési horoszkópja részleteit (Neptunusz és Plútó a 9. házban, Jupiter a 10. házban),¹⁰⁴ ami alapján vagy 1883 körül, vagy 1895 körül született. Szerencsére ismerünk egy Alpáry Imrét, aki 1895. február 3-án született Budapesten: életrajza a Magyar Agrártudományi Egyetem Tanácsa 1948. december 15-i ülésének jegyzőkönyvében olvasható.¹⁰⁵

⁹⁵ A név vegyesen fordul elő mindkét alakban a forrásokban. 1937-es házasságakor pontos i-vel írta alá a nevét a házassági anyakönyvben. 1951. április 21-én a Szabó Lőrinc feleségének írt levélben y-nal szerepel az áírása, ám ugyanaz év július 15-én a Néphadsereg számára írt önéletrajzában pontos i-vel szerepel a neve – a szocializmusban tanácsosabb volt így használni.

⁹⁶ 1895. február 27-én keresztelték a ferencvárosi plébánián.

⁹⁷ Budapest VIII. kerület 1957. évi halotti anyakönyv 2116. sz.

⁹⁸ Ennyi már a kortárs sajtóból is kiderül. A *Corvina*, a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének lapja számolt be a szerző 1947-es előadásáról, ahol valódi nevére fény derült. *Corvina*, 70. évf., 18. sz., 1947. május 2. 3. A *Szabad Nép* ezt írta a szerzőről 1949-ben: „nem valami nagy flamand tudós, hanem egy B-listázott községi jegyző Magyarországon.” U. K.: „Sorsunk és a csillagok – avagy: mi az ára a sötétségnek?”. *Szabad Nép*, 7. évf., 4. sz., 1949. január 6. 6. Gulyás Pál álnévlexikona a szerző valódi nevének megadásakor Dr. Bélyey Pál közlésére hivatkozik. GULYÁS PÁL: *Magyar írói álnév lexikon*, 2. kiad. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 457.

⁹⁹ VAN TROMP I.: *Sorsunk és a csillagok*. 3. bőv. és átd. kiad. [Budapest], Cserépfalvi, cop. 1947, 5.

¹⁰⁰ VAN TROMP I.: i. m. 8. (1936-os adat), 29. (1937-es adat).

¹⁰¹ Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban PIM) Kisnyomtatványtár, Any.1618; *Ujság*, 14. évf., 57. sz., 1938. március 11. 8. Lederer 1943. január 8-án is előadott a Metapszichikai Társaság előtt.

¹⁰² A dátum „eltévesztése” nem pusztán feledékenység Alpáry részéről. Könyvében arra utal, hogy Lederernél tett látogatásakor még nőtlen volt, és az asztrológus megjósolta a házasságát. Mivel Alpáry már 1937-ben házas volt, így minden jel arra utal, hogy az erőteljesebb hatás kedvéért kicsit „kiszínezte” a Ledererrel történt találkozása történetét, és ennek része volt a dátum „korrigálása” is.

¹⁰³ VAN TROMP I.: i. m. 8–9.

¹⁰⁴ VAN TROMP I.: i. m. 8.

¹⁰⁵ library.hungaricana.hu/hu/view/AGRARSZIE_MGKRH_ET_1948-49/?pg=56&layout=s (18. oldal.) (2017. október 15.)

Alpári Imre Lajos néven született katolikus vallásúként. Anyja Friedmann Teréz.¹⁰⁶ Apja, Alpáry Lajos (1867–1919) tanfelügyelő¹⁰⁷ Tromp Lajos néven született, és 1888-ban magyarosított Alpáryra.¹⁰⁸ Az Alpáry Imre által használt „van Tromp” nem egyszerűen álnév: a család holland eredetű.¹⁰⁹ Alpáry 1912-ben érettségizett a Ciszterci Rend egri gimnáziumában. Ezután az egri jogakadémia növendéke volt. Tanulmányi eredményei kiválóak voltak; tudott németül és franciául. 1915. május 15-én bevonult katonai szolgálatra.¹¹⁰ Legalább a hadnagyi rangig jutott. A Bruszilov-offenzívánál orosz fogságba esett 1916. augusztus 31-én.¹¹¹ Két évet töltött hadifogságban. Csererokkantként került haza 1918 novemberében, a HONSz¹¹² körül később is tevékenykedett. 1951-ben készült önéletrajzában – melyben részletezi a Tanácsköztársaságnak tett szolgálatait – azt állítja, hogy a kommunista párt tagja volt.¹¹³ 1916-ban kinevezték Heves megyei szolgabíróvá,¹¹⁴ 1922-ban tiszteletbeli főszolgabíróvá. 1937 elején a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztériumba került. (1951-es önéletrajza szerint „a postához” került, amit „nyílt ellenzéki magatartásával” indokolt.)¹¹⁵ A hú-

¹⁰⁶ Meghalt 1957 után.

¹⁰⁷ Született 1867. augusztus 27., Vác. Meghalt 1919. december 11., Eger. Személyére és műveire lásd: BOROVSKY Samu szerk.: *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*, II. k., Budapest, Országos Monografia Társaság, [1910], 241; GULYÁS Pál (1990): I. 446–447. Halálhíre: *Budapesti Hírlap*, 39. évf., 139. sz., 1919. december 14. 7; *Az Est*, 10. évf., 134. sz., 1919. december 14. 7.

¹⁰⁸ SZENTIVÁNYI Márton: *Századunk névváltoztatásai: helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye*, Budapest, Hornyánszky, 1895, 26. (A könyv tévesen Trumpf alakban közli az eredeti családnevet. Az új vezetéknev pontos i-vel szerepel, talán ez is tévedés.)

¹⁰⁹ GULYÁS Pál (1990): I. 446–447.

¹¹⁰ Alpári Imre önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1895/10.

¹¹¹ Visszaemlékezéséből 1991-ben közölt részleteket az *Esztergom és Vidéke*. BÁNYAI: „Az élet különös jelenségei (2). A tudomány határán”. *Esztergom és Vidéke*, 10. sz., 1991. március 15. 7; Uő: „Az élet különös jelenségei (2). Az élet hullámhosszán”. *Esztergom és Vidéke*, 19. sz., 1991. május 17. 6. A két írás szerzője, Bányai minden bizonnyal azonos Bányai Mátyás asztrológussal, az I. István Gimnázium kémia-fizika szakos tanárával. Bányai 1947-ben ismerkedett meg az asztrológiával Alpáry könyve révén. 1967-ben és 1969-ben is tartott nyilvános előadást az asztrológiáról, ez utóbbi alkalommal Kulín György és Róka Gedeon szállt vitába vele. NÉMETH Istvánné: „Pilismaróti hagyományok”. *Dolgozók Lapja*, 22. évf., 34. sz., 1967. február 9. 6; *Dolgozók Lapja*, 24. évf., 118. sz., 1969. május 25. 11; „Mit mutat a horoszkóp? Tudomány-e az asztrológia? Vita Esztergomban”. *Dolgozók Lapja*, 24. évf., 119. sz., 1969. május 27. 4. Bányai az asztrológián alapuló Jónás-módszer hazai híve és népszerűsítője volt.

¹¹² Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárva Országos Nemzeti Szövetsége.

¹¹³ Alpári Imre önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1895/10.

¹¹⁴ Már 1920 előtt szolgabíró és jegyző az egri járásban egészen 1921. szeptember 24-ig. 1928. március 22-ig a gyöngyösi járásban töltötte be ugyanezt a tisztséget, majd áthelyezték a hevesi járásban. 1924 szeptemberében nem őt választották meg a hevesi járás főszolgabírójának. A választást követő eseményekkel kapcsolatban súlyos kötelességszegés miatt indítottak fegyelmi eljárást Alpáry ellen. Emiatt 1925. augusztus 5. és október 1. között eredeti beosztása függőben volt, és a pétervásárai járáshoz volt beosztva. *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000*. Szerk. BÁN Péter. Eger, Heves Megyei Levéltár, 2011. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai; 14) 258., 262., 270., 273. Alpáry 1951-es önéletrajzában fegyelmi eljárásait mint személyes érdemeinek és rendszerellenes magatartásának bizonyítékait próbálta saját hasznára fordítani. Alpári Imre önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1895/10.

¹¹⁵ Alpári Imre önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1895/10.

szas években revizionista vagy szélsőséges szervezetekkel szimpatizált (Területvédő Liga, 1920; Ébredő Magyarok Egyesülete, 1922), de idővel változtak nézetei: a német megszállás előestéjén az antifasiszta ellenállás egyik szervezője lett. Ő kereste fel Szegeden Szent-Györgyi Albertet, hogy kipuhatolja, hajlandó-e vezetője lenni a háborút befejezni kívánó ellenzéki csoportosulásnak. Az ország német megszállása után illegitimitásba vonult. Szent-Györgyi mint legközvetlenebb munkatársát 1945 márciusában racionalizálási kormánybiztossá akarta kineveztetni.¹¹⁶ 1947-től a Magyar Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Osztályán agrárjogot oktatott. 1948 októberében tanszékvezető lett, novemberben kinevezték tanárhelyettesé.¹¹⁷ 1949 tavaszán a Mezőgazdasági Tudományos Központhoz nevezték ki miniszteri osztálytanácsos-sá, 1950 tavaszán a Növénynemesítő és -termesztő Intézethez került előadóként.¹¹⁸ Egészségi állapota miatt 1950. november 1-ével nyugdíjba ment.¹¹⁹ 1937. január 12-én házasságot kötött Szemere Noémival.¹²⁰ Mindkettejük neve előfordul Szabó Lőrinc levelezésében: a költő 1951. április 21-én náluk kávézott.¹²¹

Mivel sem Lederernek, sem Juhász-Schlatter Viktornak nem jelent meg könyve, így az 1989-es rendszerváltásig Alpáry asztrológia-tankönyve volt a Vehlow-féle iskola egyetlen nyomtatásban megjelent képviselője Magyarországon. Ez ugyan alig tartalmazott többet az állatövi jelek leírásánál, azonban a 20. század második felében induló asztrológusok számára általában ez a könyv jelentette az első iránymutatást az asztrológia felé.

Alpáry könyve szolgáltatta az inspirációt az érsekújvári születésű Eugen Jonás (magyar szövegekben gyakran Jónás Jenő, 1928–), a „holdfázis-módszert” kidolgozó orvos számára¹²² – ő azonban úgy tudta, hogy van Tromp „holland orvos és asztrológus”.¹²³ Jonás egyébként Baktayval is kapcsolatban állt.¹²⁴

¹¹⁶ *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei: 1944. december 23. – 1945. november 15.* A kötetet szerk., a jegyzeteket és a bev. tanulmányt írta SZÜCS László. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II., Forráskiadványok; 28) 302.

¹¹⁷ Alpári Imre önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1895/10.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Budapest VI. kerület 1937. évi házassági anyakönyv 50. sz. A feleség evangélikus vallású volt. Született 1909. január 12. Meghalt 1957 után. Szülei Szemre Gáspár († 1937 után) és Hermann Erzsébet († 1937 után).

¹²¹ *Harmíncbat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése, II. 1945–1957: Párbuszamosok.* [Sajtó alá rend., bev. és a jegyzeteket írta KABDEBŐ Lóránt.] Budapest, Magvető, cop. 1993, 220.

¹²² PÉTERFI Szonya: „Fiú vagy lány?”. *Vasárnap*, 23. évf., 41. sz., 1990. október 12. 5; JÓNÁS Jenő: *Fogamzáskontroll.* [Ford. MARTON Veronika.] Budapest, Agykontroll Kft., [2000], 13.

¹²³ PÉTERFI Szonya: i. m.

¹²⁴ SZABÓ Iván: „Fiú vagy lány?”. *Új Szó*, 18. évf., 236. sz., 1965. augusztus 26. 4.

RAISZ / RAIZ SÁNDOR elektrotechnikus¹²⁵ (Pancsova, 1896. március 28. – Budapest, 1974 után¹²⁶)

Római katolikus vallású.¹²⁷ Apja Raisz István¹²⁸ törvényszéki írók,¹²⁹ anyja Fischer Franciska.¹³⁰ A szülőhelyéből következő szerbhorvát nyelvismerete mellett németül és franciául tudott.

Pancsován végzett öt elemit (1902–1907), négy év gimnáziumot (1907–1911) és három év kereskedelmi iskolát (1911–1913).¹³¹ 1915-ben bevonult a császári és királyi 23. tábori vadász zászlóaljhoz Marosvásárhelyre.¹³² Akatonai iskolát 1915–1918 között végezte (Nagyszében, Szászváros, Belgrád).¹³³ A fronton megsebesült, Lembergben kórházba került.¹³⁴ 1916-ban Belgrádban rendőrtiszti képzést kapott.¹³⁵ 1917–1918-ban Komáromban katonai rendőrparancsnok.¹³⁶ 1919–1921 között órás szakképzést kapott.¹³⁷ A trianoni béke érvénybe lépésének évében, 1921-ben költözött Magyarországra.¹³⁸ 1924–1927 között elektrotechnikus képzést kapott; ugyanekkor rádiós a folyamórségnél.¹³⁹ 1927–1928-ban elektrotechnikus Veszprémben, Vecsésen és Budapesten.¹⁴⁰ Szolgálati adatlapja szerint 1935-ben belépett a Néppártba.¹⁴¹ Saját elmondása szerint 1945 előtt a honvéd vezérkarnál szolgált.¹⁴² Mivel Szakály Sándor életrajzgyűjteményében¹⁴³ nem szerepel, ez csak úgy lehetséges, ha már 1938 előtt nyugdíjba ment. Mindenesetre legalább a főhadnagyi rangig eljutott. 1938-ban három hetet ült csalásért. 1944-ben ismét meggyűlt a baja a törvénnyel. Ismerőseivel elhitette, hogy befolyása révén munkaszolgálatos személyeket katonai

¹²⁵ A helyes névalak Raisz, de még hivatalos iratokban is sokszor tévesen szerepel.

¹²⁶ 1974-ben elhunyt felesége nem özvegyként szerepel a halotti anyakönyvben. Budapest XI. kerület 1974. évi halotti anyakönyv 1067. sz.

¹²⁷ Budapest Főváros Levéltára HU BFL - VII.101.c - fegyenc.II - 3819.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ *Budapesti Közlöny*, 30. évf., 245. sz., 1896. október 16. 3; *Igazságügyi Közlöny*, 5. évf., 10. sz., 1896. október 16. 347; *Fővárosi Lapok*, 33. évf., 286. sz., 1896. október 17. 6; *Pesti Napló*, 47. évf., 287. sz., 1896. október 18. 20; *Igazságügyi Közlöny*, 6. évf., 12. sz., 1897. december 29. 168.

¹³⁰ Budapest Főváros Levéltára HU BFL - VII.101.c - fegyenc.II - 3819.

¹³¹ Raiz (helyesen Raisz) Sándor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹³² Raisz Sándor önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹³³ Raiz (helyesen Raisz) Sándor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹³⁴ Raisz Sándor önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹³⁵ Raiz (helyesen Raisz) Sándor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹³⁶ Raisz Sándor önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹³⁷ Raiz (helyesen Raisz) Sándor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Raisz Sándor önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹⁴¹ Raiz (helyesen Raisz) Sándor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935. Valószínűleg a Nemzeti (Legitimista) Néppárttól van szó.

¹⁴² SZABÓ László: „A titkok titka! Elkészítettem a horoszkópotam!” *Népszabadság*, 20. évf., 47. sz., 1962. február 25. 11.

¹⁴³ SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945: lexikon és adattár*, 2. jav., kieg. kiad., Budapest, Ister, 2003.

szolgálatra tud beosztani, és a fronton lévőköt hosszabb szabadsággal haza tudja hozatni. Segítségéért nagy összegeket kért, ám nem tett semmilyen lépéseket az ügyekben.¹⁴⁴ 1944-ben család és befolyással való üzérkedés miatt négyévi fegyházra és 1000 pengő pénzbüntetésre ítélték. A Királyi Kúria dr. Gergics-tanácsa később a család vádpontja alól felmentette, és büntetését három évre mérsékelte.¹⁴⁵ (1951-es önéletrajzában az esetet úgy tüntette fel, hogy 1944-ben elítélték „üldözöttek mentéséért.”)¹⁴⁶ 1945-ben orosz csapatok szabadították ki Vácot, és hazaküldték.¹⁴⁷ 1945–1948 között órásként szolgált az orosz csapatokat.¹⁴⁸ 1946–1948 között a Magyar Kommunista Párt tagja volt, ahonnan állítólag kivándorlás céljából lépett ki.¹⁴⁹ 1949-ben két év börtönre ítélték arannyal üzérkedését.¹⁵⁰ Büntetése alatt a balinkai bányában dolgozott.¹⁵¹ 1951-től technikus a gyöngyösi szénbányában.¹⁵² 1962-ben főiskolai tanárként szerepelt a telefonkönyvben.¹⁵³

Egy 1962-es riport szerint „nemrég” még ő tanította asztrológiára a Buddha Misszió papjait.¹⁵⁴ Mindkét fenti információ abból az 1962-es lejárato riportból származik, mely Szabó László újságíró tollából jelent meg a *Népszabadság*-ban. Trentai Gábor (Hoffmann Egon) visszaemlékezése szerint Raisznak ebből később komoly kellemetlensége származott.¹⁵⁵ Raisz otthon, magánúton is tanította az asztrológiát, így járt hozzá Trentai is, aki Baktay Ervin révén kapta meg Raisz címét.¹⁵⁶ 1968-ban részt vett a november 18-án Nyitrán tartott asztrológiai konferencián, ahol előadott többek között Eugen Jonáš, Kurt Rechnitz, Balogh Barna és Lemhényi Zoltán,¹⁵⁷ a Magyar Asztrológusok Szövetségének későbbi alapítója.¹⁵⁸

¹⁴⁴ *Magyar Országos Tudósító*, 1944. április 12.

¹⁴⁵ Budapest Főváros Levéltára HU BFL - VII.101.c - fegyenc.II - 3819, *Magyar Országos Tudósító*, 1944. április 12.

¹⁴⁶ Raisz Sándor önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹⁴⁷ Raiz (helyesen Raisz) Sándor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹⁴⁸ Raisz Sándor önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹⁴⁹ Raiz (helyesen Raisz) Sándor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ Raisz Sándor önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹⁵² Raiz (helyesen Raisz) Sándor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹⁵³ SZABÓ László: i. m.

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ A Kalo Jenő által készített interjú meghallgatható: [youtube.com/watch?v=mWQ_Ho6sdqQ](https://www.youtube.com/watch?v=mWQ_Ho6sdqQ) (2017. október 15.) A vonatkozó rész 12:00–13:04 között hallható.

¹⁵⁶ Az adatok forrása az a Kalo Jenő által készített interjú, mely itt hallgatható meg: [youtube.com/watch?v=mWQ_Ho6sdqQ](https://www.youtube.com/watch?v=mWQ_Ho6sdqQ) (2017. október 15.) A vonatkozó rész 9:56–11:37 között hallható.

¹⁵⁷ Személyére részletesen lásd: VESZPRÉMY Márton (megjelenés alatt)

¹⁵⁸ D. J.: „A csillagjósolás reneszánsza előtt? Interjú dr. Eugen Jonáš pszichiáterrel”. *Új Szé*, 21. évf., 313. sz., 1968. november 12. 8; DÓSA: „A horoszkóptól a kozmogramig”. *Új Szé*, 21. évf., 323. sz., 1968. november 22. 4; ORDÓDY Katalin: „Az asztrológia reneszánsza”. *A Hét*, 13. évf., 51–52. sz., 1968. december 22. 30–31., 30.

1920-ban Pancsován feleségül vette Wenczel Máriát (1896–1974).¹⁵⁹ Gyermekük Stefánia (* 1921), István (* 1922) és Sándor (* 1929). Lánya később Németországban élt, egyik fia pedig Buenos Airesben.¹⁶⁰

ZOË WASSILKO VON SERECKI grófnő¹⁶¹ (Czernowitz / Csernyivci, 1897. július 10.¹⁶² – Bécs, 1978. november 26.)

Apja Stephan Wassilko von Serecki (1869–1933) kamarás és belügyminisztériumi tanácsos,¹⁶³ anyja Rosa Freiin von Krauß (1869–1950).¹⁶⁴ Az osztrák asztrológusnő eleinte parapszichológiai jelenségekkel foglalkozott,¹⁶⁵ 1922 körül kezdte érdekelni az asztrológia. Már 1930-ban Budapesten járt, és előadott parapszichológiai témában.¹⁶⁶ 1935. november 13-án¹⁶⁷ és 15-én¹⁶⁸ is előadott a Metapszichikai Társaság előtt Budapesten, az utóbbi alkalommal „Mi az igazság az asztrológiában?” címmel (német nyelven). 1936-ban magyar nyelvű írása jelent meg a *Metapszichikai Folyóirat*ban.¹⁶⁹ 1949. november 24-től 1974. január 24-ig az Osztrák Asztrológiai Társaság (Österreichische Astrologische Gesellschaft) elnöke. Tanítványa, az Ausztriába kivándorolt Belcsák Sándor (1938–1999) 1978. március 31-től haláláig töltötte be ugyanezt a tisztelet. Zoë grófnő sosem ment férjhez.

¹⁵⁹ Született 1896. szeptember 7., Bakonyháza. Meghalt 1974. augusztus 28., Budapest. Szülei Wenczel András földműves és Tremmel Erzsébet. Budapest XI. kerület 1974. évi halotti anyakönyv 1067. sz.

¹⁶⁰ Raiz (helyesen Raisz) Sándor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 1896/1935.

¹⁶¹ Neve gyakran szerepel Wassilko-Serecki alakban.

¹⁶² A grófnő horoszkópja ismert: július 10-én 23:45 perckor született, így a hivatalosan használt július 11-i dátum nem pontos.

¹⁶³ Született 1869. június 10., Schloss Berhometh. Meghalt 1933. augusztus 31., Salzburg. Személyéről publikáció-értékű, primer forrásokra hivatkozó szócikk olvasható itt: de.wikipedia.org/wiki/Stephan_Wassilko_von_Serecki (2017. október 15.).

¹⁶⁴ Született 1869. július 2., Krems an der Donau. Meghalt 1950. január 6., Bécs.

¹⁶⁵ Ilyen irányú kutatásaira magyar nyelven lásd: GYIMESI Júlia: *Pszichoanalízis és spiritizmus*, Budapest, Typotex, 2011. (Tudomány & ...) 157–160.

¹⁶⁶ *Pesti Napló*, 81. évf., 85. sz., 1930. április 13. 20; *Budapesti Hírlap*, 50. évf., 85. sz., 1930. április 13. 20; *Ujság*, 6. évf., 85. sz., 1930. április 13. 16; *Pesti Hírlap*, 52. évf., 86. sz., 1930. április 15. 7; *Pesti Hírlap*, 52. évf., 87. sz., 1930. április 16. 6; R. M.: „Nem svindli, hanem igaz valóság: lelki kivetülés a legtöbb okkult jelenség! Wassilko Zoe grófnő, a bécsi parapszichológusok főtikára, Budapesten”. *Magyarország*, 37. évf., 87. sz., 1930. április 16. 7; S. I.: „Csodálatos parapszichológiai tünemények”. *Ujság*, 6. évf., 87. sz., 1930. április 16. 5–6.

¹⁶⁷ *Pesti Hírlap*, 57. évf., 257. sz., 1935. november 12. 11; *Budapesti Hírlap*, 55. évf., 257. sz., 1935. november 12. 12; *Pesti Napló*, 86. évf., 258. sz., 1935. november 13. 12; *Ujság*, 11. évf., 258. sz., 1935. november 13. 12; s. i.: „Haldoklók jelentkezései hozzátartozóiknál és jeladások a halál után. Zoe Wassilko-Serecki grófnő előadása”. *Ujság*, 11. évf., 259. sz., 1935. november 14. 4; *Budai Napló*, 32. évf., 1205. sz., 1935. november 15. 4.

¹⁶⁸ *Pesti Hírlap*, 57. évf., 257. sz., 1935. november 12. 11; *Ujság*, 11. évf., 258. sz., 1935. november 13. 12; *Pesti Napló*, 86. évf., 260. sz., 1935. november 15. 13; *Budapesti Hírlap*, 55. évf., 260. sz., 1935. november 15. 9; *Budai Napló*, 32. évf., 1205. sz., 1935. november 15. 4.

¹⁶⁹ Zoë WASSILKO-SERECKI: „A haldoklók jelentkezéséről”. *Metapszichikai Folyóirat*, V., 1936/I. 208–216., 231–241.

ERNST OSKAR FLUSS (Troppau / Opava, 1894 / 1897 – ? 1937 után)

Kezdetben Berlinben működött,¹⁷⁰ innen Lipcsébe távozott.¹⁷¹ 1921-ben itt adott ki 84 oldalas írást az asztrológiáról,¹⁷² majd Bécsbe költözött.¹⁷³ Egy ideig a bécsi Technische Hochschule hallgatója volt.¹⁷⁴ 1931 őszétől hirdette asztrológusi szolgálatait a *Friss Ujságban* és a *Tolnai Világlapjában*, ekkor még bécsi címről. 1935 májusában már Budapesten tartózkodott cseh állampolgárként, ideiglenesen, látogatás címen. 1936-ban Óbudán lakott, és jogi vitába keveredett egy kuncaftjával, akitől némi képp erőszakosan akart pénzt szerezni.¹⁷⁵ A fennmaradt források alapján úgy tűnik, Fluss az angol Alan Leohoz (1860–1917) hasonlóan¹⁷⁶ rájött arra, hogy ha irodát nyit és titkárnőket alkalmaz, sokkal több érdeklődőt tud kiszolgálni, és sokkal több pénzt tud keresni, ám mindezt ügyetlenebbül és agresszívebben csinálta, mint az angol asztrológus. 1937 októberében letartóztatták csalásért,¹⁷⁷ és kilátásba helyezték kitoloncolását. 1939-ben nevét az ismeretlen helyre távozott, körözött adósok listáján találjuk.¹⁷⁸

KURT RECHNITZ nőgyógyász (Bécs, 1898. június 11. – ? 1970 után)

Római katolikus vallású. Apja az azonos nevű ezredes (†1939),¹⁷⁹ anyja hagyárosi Zalay Augusztina (†1948 után).¹⁸⁰ Apjához hasonlóan Kurt Rechnitz is szolgált a hadseregben. Iskoláit 1914-ig Gyöngyösön végezte.¹⁸¹ A német és a magyar nyelven kívül tudott angolul és valamelyest franciául.¹⁸² A hadapródiskolát Mödlingben végezte, majd ő is a volt közös 15. huszárezredhez került 1916-ban zászlósként Nyíregyhá-

¹⁷⁰ Szücs Nándor: „Asztrológia 5-től 30 pengőig”. *Ujság*, 13. évf., 248. sz., 1937. október 31. 7–8.

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² Ernst Oskar Fluss: *Schicksals-Bemeisterung auf Grund astrologischer Wissenschaft*, Leipzig, Verlag Ernst Oskar Fluss, [1921].

¹⁷³ Szücs Nándor: i. m.

¹⁷⁴ „Csillagjósítás részletre. Letartóztatták Fluss Oszkár Ernő asztrológust, aki 5–30 pengőért árulta horoszkópjait”. *Pesti Napló*, 88. évf., 244. sz., 1937. október 27. 19.

¹⁷⁵ T. E.: „Szélmósságnak tartja az asztrológiát? Egy horoszkóp története sokszorosított levelekben”. *Pesti Hírlap*, 58. évf., 230. sz., 1936. október 8. 12.

¹⁷⁶ Alan Leo vállalkozására lásd: Ellic Howe: i. m. 61–63.

¹⁷⁷ „Csillagjósítás részletre. Letartóztatták Fluss Oszkár Ernő asztrológust, aki 5–30 pengőért árulta horoszkópjait”. *Pesti Napló*, 88. évf., 244. sz., 1937. október 27. 19.

¹⁷⁸ *Pénzügyi Közlöny*, 66. évf., 23. sz., 1939. október 1. Melléklet. Kimutatás jövedéki kihágás és adótartozások miatt körözött egyénekről 16.

¹⁷⁹ Született 1873 vagy 1874. Meghalt 1939. május 25. 1920-ban ezredesként ment nyugaljába a volt közös 15. huszárezredtől. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek*, 48. évf., 29. sz., 1921. június 4. 1. Temetése 1939. május 27-én volt. „Mulatoztak, szórakoztak, lóversenyeztek a rablott pénzből a rabszökevény gyöngyösi betörők”. *Eger*, 50. évf., 174. sz., 1939. november 4. 2–3., 2. A család Gyöngyösön élt.

¹⁸⁰ Házasságuk 1897-ben kötött. Szülei Zalay Tamás (1835–1897) és Jancsó Augusztina (1847–1940).

¹⁸¹ Dr. Rechnitz Kurt önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1898/1996.

¹⁸² Uo.

zára.¹⁸³ Két évet töltött harctéren, majd 1918. november 4-én olasz fogságba esett.¹⁸⁴ 1920 áprilisában került vissza Gyöngyösre.¹⁸⁵ 1920 novemberében híradótanfolyamra vezényelték, ezután a folyamrendőrség rádióiskolájában oktatóként szolgált.¹⁸⁶ 1925-ben századosként szerelt le.¹⁸⁷ Talán a hadseregben ismerte meg Györffy Lászlót, akivel együtt tanultak asztrológiát Friedrich Schwickerttől. Nem tudunk róla, hogy nyilvánosan gyakorolta vagy tanította volna az asztrológiát. Ilyen irányú publikációi nem jelentek meg. 1925-ben beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karára,¹⁸⁸ ahol 1931. december 19-én végzett.¹⁸⁹ 1937-ben egy foghúzás-hoz altatásban részesítette saját húgát, akinek a műtét közben megállt a szíve. Az eset élénk sajtóvisszhangot váltott ki.¹⁹⁰ 1932. január 1-én megkezdte működését a Baross utcai I. számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikán mint externista, majd gyakoronok.¹⁹¹ 1939–1944 között fizetéstelen tanársegéd,¹⁹² 1944-től fizetési tanársegéd.¹⁹³ 1944-ben behívták a Térképészeti Intézethez, majd 1944. december 23-ig az I. számú Nőgyógyászati Klinikán szolgált. 1945 előtt a politikai színezetű MONE (Magyar Or-

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ Uo.

¹⁸⁷ Uo; Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kar, tanártestületi ülés, 1945. október 9. 390. library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_KARI_ORVOSTUD_1945-1946_01/?pg=393&layout=s (2017. október 15.)

¹⁸⁸ Dr. Rechnitz Kurt önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1898/1996.

¹⁸⁹ *A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán végzett orvostanballgatók jegyzéke, 1921–1951.* [Szerk. és a bevezetést írta MOLNÁR László. Összeáll. BALOGHNÉ MEDVEGY Teréz és MAGASHÁZYNÉ SZÉKESVÁRI Ildikó.] Budapest, Semmelweis K., 2006. (A Semmelweis Egyetem Levéltárának kiadványai; 3) (A Semmelweis Egyetem promóciós könyvei; 3) 136.

¹⁹⁰ „Meghalt egy úriasszony a fogorvosi rendelőben”. *Pesti Napló*, 88. évf., 180. sz., 1937. augusztus 10. 4; „A fogműtét után meghalt”. *Népszava*, 65. évf., 180. sz., 1937. augusztus 10. 2; „Foghúzás után szívbénulás ölt meg egy fiatal asszonyt”. *Pesti Hírlap*, 59. évf., 180. sz., 1937. augusztus 10. 7; „Foghúzás közben meghalt a Nemzetközi Vásár főtitkárának fiatal felesége”. *Ujság*, 13. évf., 180. sz., 1937. augusztus 10. 3; b. f.: „Anker György dr fiatal feleségének tragikus halála a fogorvoszékben”. *Kis Ujság*, 50. évf., 180. sz., 1937. augusztus 10. 1; „Foghúzás után szívbénulásban meghalt egy asszony”. *Fris Ujság*, 42. évf., 180. sz., 1937. augusztus 10. 6; „Szörnyet halt a foghúzástól való félelmében”. *Makói Ujság*, 3. évf., 180. sz., 1937. augusztus 10. 2; „Felboncolják a fogorvosnál meghalt úriasszony holttestét”. *Az Est*, 28. évf., 181. sz., 1937. augusztus 11. 14; *Ujság*, 13. évf., 184. sz., 1937. augusztus 14. 8. Az újságok Lili vagy Lilly néven emlegetik. Halálesete dr. Anker Györgyné Rechnitz Livia néven bejegyezve: Budapest VII. kerület 1937. évi halotti anyakönyv 794. sz.

¹⁹¹ Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kar, tanártestületi ülés, 1945. október 9. 390. library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_KARI_ORVOSTUD_1945-1946_01/?pg=393&layout=s (2017. október 15.)

¹⁹² Uo; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 47. évf., 1940. 334; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 48. évf., 1941. 382; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 49. évf., 1942. 433; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 50. évf., 1943. 472; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 51. évf., 1944. 485.

¹⁹³ Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kar, tanártestületi ülés, 1945. október 9. 390. library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_KARI_ORVOSTUD_1945-1946_01/?pg=393&layout=s (2017. október 15.)

vosok Nemzeti Egyesülete) tagja volt,¹⁹⁴ amit későbbi önéletrajzában azzal indokolt, hogy a tagság a klinikai kinevezés előfeltétele volt.¹⁹⁵ 1945-től MKP, majd MDP-tag.¹⁹⁶ Az Orvosok Szabad Szakszervezetébe 1945-ben lépett be,¹⁹⁷ a Magyar Nőorvos Társaságban azonban nem viselt tisztséget.¹⁹⁸ 1945-ben folyamodott magántanári habilitálásért,¹⁹⁹ 1946-tól magántanár.²⁰⁰ 1948-ban klinikai főorvossá nevezték ki. 1941. szeptember 23-án vette feleségül Bódy Márta Erzsébetet.²⁰¹ Legalább négy gyermekük született.²⁰² Baktay Ervin révén került kapcsolatba Eugen Jonáással,²⁰³ akinek elfogadta a női fogamzás és a Hold fázisai közti összefüggésről szóló elméletét. 1968-ban a Nyitrán működő ASTRÁ asztrológiai kutatóközpont tudományos tanácsának elnökévé választották.²⁰⁴ Másfél évvel később, amikor csehszlovák a hatóságok bezárással fenyegették a kutatóközpontot, Pozsonyba utazott. Ez az utolsó adat, amit életéről találtam.

PAUL REGENSTREIF mérnök (München, 1899. január 21.²⁰⁵ – Duisburg, 1981. március 7.)

Apja, Friedrich Regenstreif (1868–1941) bukovinai születésű zsidó nagyiparos Boszniában gazdagodott meg fakereskedelemből. Anyja Johanna Ortlieb (1877–1934). Villájuk Bécs 18. kerületében állt. Paul Bécsben nőtt fel evangélikus családban Ellen Rose nevű húgával (1901–1965) együtt. 1916-ban jelentkezett a nyugati frontra; itt került kapcsolatba az antropozófiával. A háború után a bécsi Technische Hochschule hallgatója lett. A mérnöki diploma megszerzése után tíz évig apja egyik fafeldolgozó üzemében dolgozott. Ausztria 1938-as német megszállása után az ő családja is veszélybe került. Apja, amíg élt, meg tudta óvni a családját a náciktól, de halála után menekülniük kellett. Paul Regenstreif 1942-ben Budapesten keresett menedéket. Sás-

¹⁹⁴ A kérdésre lásd: HEGEDÜS Katalin: „Az orvosegyesületek politikai szerepe a 20. század elején”. *Kalendoscope*, VI., 2015/II. 64–79.

¹⁹⁵ Dr. Rechnitz Kurt önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1898/1996.

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ Dr. Magyar László András személyes közlése (2017. szeptember 7.).

¹⁹⁹ Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kar, tanártestületi ülés, 1945. október 9. 390. library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_KARI_ORVOSTUD_1945-1946_01/?pg=393&layout=s (2017. október 15.)

²⁰⁰ Dr. Rechnitz Kurt önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1898/1996.

²⁰¹ Budapest VIII. kerület 1941. évi házassági anyakönyv 444. sz. A feleség református vallású volt. Született 1912. augusztus 21., Nyíregyháza. Szülei Bódy István († 1941 előtt) és Körmöczy Erzsébet Teréz Aranka († 1941 előtt).

²⁰² Dr. Rechnitz Kurt önéletrajza. Hadtörténelmi Levéltár 1898/1996.

²⁰³ SZABÓ Iván: i. m.

²⁰⁴ DÓSA: i. m.

²⁰⁵ Regenstreif horoszkópját Dubravszky László közölte asztrológia-tankönyvében. DUBRAVSZKY László – EÖRSSY János: i. m. 12. ábra. A horoszkóp koordinátái Bécsnek felelnek meg, ám ez valószínűleg téves.

di Alice, az akkori legnagyobb virágárus házában lakott.²⁰⁶ Mint zsidó menekült, próbált minél kisebb feltűnést kelteni, így magyarországi tartózkodását semmilyen sajtódokumentum nem örökíti meg. Sikeresen átvészelte a német megszállást, és 1945-ben visszaköltözött Bécsbe. A háború után felesége és lánya kivándorolt Dél-Amerikába, ám Regenstreif nem követte őket.²⁰⁷

JOHN KÁROLY építész, közgazdász²⁰⁸ (? – ? 1981–1989 között)

1981-ben már nyugdíjasként oktatott asztrológiát a Kőrösi Csoma Sándor Buddhológiai Intézetben.²⁰⁹ Az asztrológiával való kapcsolata bizonyosan jóval korábbra datálódik, ugyanis már 1973-ban írása jelent meg „Kozmobiológia” címmel a *Kőrösi Csoma Sándor Intézet közleményeiben*.²¹⁰ (Ugyanebben a számban jelent meg Baktay Ervin „Az ázsiai lélek” című írása.) John már 1970-ben az Intézetben tanított, és ha igaz az állítása, hogy személyesen Baktaytól tanult asztrológiát,²¹¹ akkor már 1963 előtt foglalkoznia kellett vele. Ugyanakkor az 1968-as nyitrai asztrológiai kongresszuson nem volt jelen, ami arra utal, hogy ekkor valószínűleg még nem állt kapcsolatban az Intézettel.

Farkas Attila Márton visszaemlékezése szerint a John Károly által művelt asztrológia a magazinok horoszkópjainak a színvonalán állt, és gyakran egyszerű üzleti célokat szolgált. Ebből sokszor fakadtak belső konfliktusok az Intézeten belül, aminek eredményeképpen az asztrológia oktatása az 1980-as évek elejére különvált az Intézet többi részétől.²¹²

JUHÁSZ-SCHLATTER VIKTOR mérnök (Budapest, 1901. szeptember 27. – 1996. május 14.²¹³)

Evangelikus vallásúként született Schlatter Győző Bertalan néven. Családneve 1940-ben változott meg egy örökbefogadási szerződés következtében;²¹⁴ a kettős nevet hivatalosan 1940. október 14-től viselte.²¹⁵ Apja tanár volt,²¹⁶ édesanyja Juhász Krisz-

²⁰⁶ DUBRAVSZKY László – EÖRSSY János: i. m. 139.

²⁰⁷ A Regenstreifről szóló nyomtatott szakirodalom nem volt elérhető számomra, az itt közölt adatok Conrad Schachenmannak az interneten is elérhető összefoglalásából származnak. Anthroposophie im 20. Jahrhundert, biographien.kulturimpuls.org/detail.php?&id=1214 (2017. október 15.)

²⁰⁸ „Ahol horoszkópot tanítanak”. *Heti Híradó*, 25. évf., 19. sz., 1981. május 9. 7.

²⁰⁹ Uo. A Buddhista Misszió jelenlegi és múltbéli ügyvivői, Máthé János és Horváth József tájékoztatása szerint a Misszió semmilyen dokumentációt nem őrizt volna tanáraival kapcsolatban.

²¹⁰ JOHN Károly: „Kozmobiológia”. *A Kőrösi Csoma Sándor Intézet közleményei*, 1973/1. 59–60.

²¹¹ „Ahol horoszkópot tanítanak”. *Heti Híradó*, 25. évf., 19. sz., 1981. május 9. 7.

²¹² FARKAS Attila Márton: *Buddhizmus Magyarországon avagy az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája*, Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutközp., 1998. (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont munkafüzetek; 50) 20., 24. jegyzet, 115., 88. jegyzet.

²¹³ Halálhíre: *Magyar Nemzet*, 59. évf., 135. sz., 1996. június 11. 15; *Magyar Nemzet*, 59. évf., 137. sz., 1996. június 13. 15; *Magyar Nemzet*, 59. évf., 138. sz., 1996. június 14. 15. Temetése június 10-én volt a Farkasréti temetőben.

²¹⁴ Budapest Főváros Levéltára. HU BFL - VII.158.a - 1940 - 0067.

²¹⁵ Juhász-Schlatter Viktor tiszti szolgálati lapja. Hadtörténelmi Levéltár 34486, 297/3212.

²¹⁶ Juhász-Schlatter Viktor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 34486, 297/3212.

tina.²¹⁷ 1919-ben érettségizett.²¹⁸ Honvédségi szolgálati adatlapja szerint 1926-ban műegyetemi mérnöki oklevelet és 1946-ban tagosító mérnöki oklevelet szerzett,²¹⁹ azonban nevét 1939-ben találjuk a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen mérnöki oklevelet szerzett hallgatóinak sorában.²²⁰ 1926. október 1. és 1941. október 1. között irodatiszt a Pestvármegyei Dunavölgy Leccsapoló és Öntöző Társulatnál.²²¹ 1940. február 15-én belépett a hadseregbe; először a 102. légvédelmi tüzérosztályhoz került.²²² 1942. január 1-én beosztották próbaszolgálatra a térképész szakmához.²²³ 1943. február 3-án áthelyezték a térképészekhez, utólagos főhadnagyi ranggal 1940. május 1-től visszamenőleg.²²⁴ Szeptemberben már századosi rangban találjuk.²²⁵ 1943. augusztus 16-án házasságot kötött Haynal Vilmával.²²⁶ 1946-ban vezetői állásra alkalmatlannak nyilvánították,²²⁷ ugyanebben az évben leszerelt a hadseregtől. 1950. január 26-tól az Állami Mélyépítési Tervező Intézetnél dolgozott.²²⁸ 1958. február 20-án „ellenforradalmi magatartása miatt” rendfokozatától megfosztották.²²⁹ Később útépítő mérnökként dolgozott az Uvatervnél. Az asztrológiát Eduard Lederertől tanulta. Ezt nyelvismerete lehetővé tette, hiszen németül tökéletesen tudott, angolul pedig olvasott.²³⁰ Az 1960-as évek elejétől már nyugdíjasként oktatta az asztrológia iránt érdeklődőket Fehérvári úti lakásán a hét minden napján. Egyetlen, nyomtatásban megjelent műve poszthumusz került kiadásra.²³¹

²¹⁷ Juhász-Schlatter Viktor tiszti szolgálati lapja. Hadtörténelmi Levéltár 34486, 297/3212.

²¹⁸ Juhász-Schlatter Viktor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 34486, 297/3212.

²¹⁹ Uo.

²²⁰ *A Budapesti M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1939/40. tanévének megnyitásakor, valamint az 1938/39. tanév ünnepélyein tartott beszédek és az 1938/39. tanévi évkönyv*, Budapest, Pátria Ny., 1940, 207.

²²¹ Juhász-Schlatter Viktor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 34486, 297/3212.

²²² Juhász-Schlatter Viktor tiszti szolgálati lapja. Hadtörténelmi Levéltár 34486, 297/3212.

²²³ *A M. Kir. Honvédség és Csendőrség tisztjeinek és hasonlóállásúaknak 1942. évi rangsorolása*, Budapest, Athenaeum Ny., 1942, 914.

²²⁴ *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek*, 55. évf., 7. sz., 1943. február 3. 132.

²²⁵ *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek*, 55. évf., 37. sz., 1943. szeptember 6. 1262.

²²⁶ Született 1910 vagy 1911. Meghalt 1994 után. A szarvasi származású Vilma tanítónői oklevéllel rendelkezett, és valószínűsíthetően az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Elismert Vállalati Nyugdíjpénztáránál dolgozott. Apja törvényszéki irodavezető volt. Viktor és Vilma házasságából két gyermek született, Patrik (* 1948) és Bernadette (* 1950).

²²⁷ Juhász-Schlatter Viktor szolgálati adatlapja. Hadtörténelmi Levéltár 34486, 297/3212.

²²⁸ Uo.

²²⁹ Uo.

²³⁰ Uo.

²³¹ JUHÁSZ-SCHLATTER VIKTOR: *A rádium jegyében: Mme Curie horoszkópja*, Budapest, Jupiter K., 1998.

stószói DUBRAVSZKY LÁSZLÓ statisztikus (Budapest, 1905. július 3.²³² – Budapest, 1999. október 30.)

Édesapja Dubravszky Róbert (1858–1922), a Földművelési Minisztérium államtitkára, 1912-től viselte a stószói előnevet,²³³ édesanyja Komporday Irén.²³⁴ Kornélia Alice Paula nevű nővérét 1892. április 2-án keresztelték az erzsébetvárosi plébánián. Idősebb nővére, Adrienne 1896 februárjában meghalt 8 évesen.²³⁵ Dubravszky László katolikus vallása ellenére 1914–1921 között az Evangélikus Gimnázium tanulója volt.²³⁶ Ennek elvégzését követően a Magyar Királyi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán közgazgatási szakon doktorált 1928-ban,²³⁷ majd a Központi Statisztikai Hivatalban kapott munkát. Folyamatosan haladt felfelé a hivatali ranglétrán, 1944-ben már miniszteri osztálytanácsos.²³⁸ 1940 áprilisának első hetében találkozott az asztrológiával munkahelyén, egy hétköznapi beszélgetés során.²³⁹ Szeptemberben beiratkozott Györffy László tanfolyamára.²⁴⁰ Györffyn keresztül 1942-ben megismerkedett az osztrák Paul Regenstreiffel (1899–1981), akinek antropozófiái és orvosasztrológiai tanítása nagy hatással volt rá. Együtt jártak hozzá barátjával, Gerenday Antallal (Totó, 1900–1983), az azonos nevű kőfaragó²⁴¹ unokájával, aki 1946-ban Peruba emigrált.²⁴² 1947-ben csak nehézségek árán, Balogh István kigazda politikus közbenjárásának köszönhetően kerülhetett vissza a Statisztikai Hivatalhoz.²⁴³ Ügyét a kommunista

²³² Budapest VII. kerület 1905. évi születési anyakönyv 1893. sz.

²³³ Született 1858. december 2., Stósz, Abaúj-Torna megye. Meghalt 1922. március 10., Budapest. Szülei Dubravszky Ferenc és Polner Erzsébet. Halálosa bejegyezve: Budapest VII. kerület 1922. évi halotti anyakönyv 479. sz. Pályaképe: *Állatorvosi Lapok*, 43. évf., 11–12. sz., 1920. június 30. 79. Fényképes, ám életrajzi adatokat nélkülöző nekrológja: *Állatorvosi Lapok*, 45. évf., 5–6. sz., 1922. március 31. 41. A Kerepesi úti temető 50-es parcellájában nyugszik. Személyére lásd: GULYÁS PÁL (1944): VI. 317–318.

²³⁴ Született 1863 vagy 1864. Stósz, Abaúj-Torna megye. Meghalt 1922 után.

²³⁵ A gyászjelentés február 15-én kelt.

²³⁶ *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium Értesítője az 1914/1915.-iki iskolai évről.* Közzéteszi HITTRICH Ödön igazgató. Budapest, Franklin, 1915, 55; *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium Értesítője az 1915/1916.-iki iskolai évről.* Közzéteszi HITTRICH Ödön igazgató. Budapest, Franklin, 1916, 84; *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium Értesítője az 1916/1917.-iki iskolai évről.* Közzéteszi HITTRICH Ödön igazgató. Budapest, Franklin, 1917, 52; *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium Értesítője az 1917/1918.-iki iskolai évről.* Közzéteszi HITTRICH Ödön igazgató. Budapest, Franklin, 1918, 54; *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium Értesítője az 1918/1919.-iki és 1919/1920.-iki iskolai évről.* Közzéteszi HITTRICH Ödön igazgató. Budapest, Franklin, 1920, 13; *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium Értesítője az 1920/1921.-iki iskolai évről.* Közzéteszi HITTRICH Ödön igazgató. Budapest, Franklin, 1921, 13; *A Budapesti Ág. Hitv. Evang. Főgimnázium Értesítője az 1921/1922.-iki iskolai évről.* Közzéteszi HITTRICH Ödön igazgató. Budapest, Franklin, 1922, 14.

²³⁷ *Hivatalos Közlöny*, 36. évf., 25. sz., 1928. december 15. 356.

²³⁸ *Budapesti Közlöny*, 78. évf., 9. sz., 1944. január 13. 1.

²³⁹ A Dubravszky László Alapítvány honlapja: dubravszky.hu (2017. október 15.)

²⁴⁰ Uo.

²⁴¹ Gerenday Antal (1818–1887), Kölcsey eredeti szatmárcsekei síremlékének alkotója.

²⁴² dubravszky.hu (2017. október 15.)

²⁴³ *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei: 1946. november 22. – 1947. május 31.* Szerk., a jegyzeteket és a bev. tanulmányt írta Szűcs László és G. Vass István. A köt., Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2008. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II., Forráskiadvá-

Kiss Károly még az nemzetgyűlés előtt is felemlegette.²⁴⁴ 1948-ban elveszítette állását, 1949-től 1951-ig kitelepítették Hajdúhadházára.²⁴⁵ Dubravszky az asztrológia mellett antropozófiával és az eszperantó nyelvvel is foglalkozott.²⁴⁶ Dubravszky sosem nősült meg. Hagyatékát a Dubravszky László Alapítvány gondozta, mely Dr. Kiss Zsuzsanna tájékoztatása szerint a tanulmány írásának időpontjában megszüntetés alatt állt.²⁴⁷

décsi BORBÉLY ERVIN jogász²⁴⁸ (Kassa, 1911. március 2.²⁴⁹ – 2002. március 13.²⁵⁰) Apja décsi Borbély Tibor (1878–1951) ezredes,²⁵¹ anyja magyarbaksai Dull Erzsébet. Tekla nevű húga egy évvel fiatalabb volt nála. Az evangélikus vallású Ervin gyermekkorától fogva költő akart lenni.²⁵² A jogi doktorátus után történelmi és magyar nyelvvel kapcsolatos tanulmányokba kezdett, ám apja nem fizette tovább a tandíját.²⁵³ Tanulmányait négy évig magánúton folytatta, mígnem 1939 nyarán apai nyomásra az Iparügyi Minisztériumban helyezkedett el mint előadó;²⁵⁴ először a Munkásügyek Szakosztályára került, majd az Ipari Közigazgatási Jogi Ügyek Szakosztályán tevékenykedett. 1947 tavaszi letartóztatásakor miniszteri tanácsos, az Építésügyi Minisztérium Közigazgatási (Elnöki) Osztályának vezetője.²⁵⁵ Irodalmi műveit Ékes Ákos néven jelentette meg. Az asztrológiával Kodolányi János hatására ismerkedett meg, aki 1946-ban kezébe adta Györffy asztrológia-tankönyvét.²⁵⁶ Mindketten a Magyar

nyok; 46) 131–132.

²⁴⁴ *Az 1945. évi. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója*, V. kötet. 89–101. ülés. (1947. február 4. – 1947. február 26.), Budapest: [s. n.], 1952, 513–514.

²⁴⁵ dubravszky.hu (2017. október 15.) Részletesebben lásd: VESZPRÉMY Márton (megjelenés alatt)

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ Dr. Kiss Zsuzsanna személyes közlése (2017. szeptember 4.).

²⁴⁸ Ha másként nem jelzem, a Borbély Ervin személyével kapcsolatos információkat Horányi Károlynak köszönhetem.

²⁴⁹ Borbély Ervin születési horoszkópjának fényképe szerepel a *Mérleg és világlkép* című kötet elején, a címloldal előtt. Ékes Ákos: *Mérleg és világlkép: cikkek, olvasójegyzetek, kordokumentumok*, Budapest, Tertia, 2001.

²⁵⁰ Halálhíre: *Magyar Nemzet*, 65. évf., 69. sz., 2002. március 23. 18. Temetése március 28-án a vecsési Ecseri úti temetőben volt.

²⁵¹ Született 1878. július 22., Budapest. Meghalt 1951. december 31., Eger. Szülei: décsi Borbély Jenő Antal (1848–1920) ítéltáblai bíró és Weszely Emma. Katona volt, részt vett az első világháborúban, Przemyslnél hadifogságba esett. 1930-ban mint hadbíró ezredes ment nyugdíjba. Az adatok forrása a család honlapja: decsi-borbely.hu/decsiborbely/indexm.htm (2019. január 16.)

²⁵² Ékes Ákos: „A Magyar Közösségről”. In *Uó* (2001) 205–215., 209.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ *Magyar Távirati Iroda*, 1947. március 4., „Ujabb 25 összeesküvőt tettek át a népügyészséghez. Magasrangú minisztériumi tisztviselők a kilencedik csoportban”. *Szabad Nép*, 5. évf., 53. sz., 1947. március 5. 1; „A belügyminisztérium közzétette a letartóztatottak újabb névsorát”. *Új Dunántúl*, 4. évf., 53. sz., 1947. március 5. 2; MÉRAY Tibor: „Összeesküvők az íróasztal mögött. Néhány arckép”. *Szabad Nép*, 5. évf., 54. sz., 1947. március 6. 3.

²⁵⁶ Ékes Ákos: *A pontmindenség: igazi csillagászat*, Budapest, Tertia, 1999. (Ariadné könyvek) 11; *Uó*: „Levelezésem Kodolányival”. In *Uó* (2001) 190–196, 192; *Uó*: „Asztrológiai szemlélet”. In *Uó* (2001) 225–232, 227.

Közösség nevű titkos társaság tagjai voltak. Tóth János, a Közösség vezértanácsának tagja révén ismerkedtek meg egymással 1945 decemberében. Borbélyt a Magyar Közösség ún. köztársaság-ellenes összeesküvésének leleplezését kísérő letartóztatási hullám során tartóztatták le 1947 februárjában.²⁵⁷ Az első ítélet után feltételesen szabadlábra helyezték. Állásából 1948-ban elbocsájtották.²⁵⁸ 1948 márciusában ítéletét 8 hónapra egy év börtönre súlyosbították.²⁵⁹ Ezután volt napszámos, kubikos, építőmunkás, vasrakodó.²⁶⁰ 1951–1953 között kitelepítették.²⁶¹

Borbély Ervin Györffy kivül Baktay tankönyvté²⁶² és Dubravszky László egy 1947-es gépelt anyagát is ismerte, de a kortárs asztrológusok munkásságát nem találta kielégítőnek, így érdeklődése Ptolemaiosz felé fordult. Asztrológiai tárgyú írásai 1999-ben és 2001-ben jelentek meg nyomtatásban.

MÓRICZ EMIL jogász (Kassa, 1911. július 29. – Győr, 1994. január 9.)²⁶³

Móricz Emil Manó néven született,²⁶⁴ volt egy ikertestvére.²⁶⁵ Római katolikus vallású. 1940-ben diplomázott a Pázmány Péter Tudományegyetem Államtudományi Karán. 1941-től segédfoglalmazó,²⁶⁶ 1943-tól fogalmazó²⁶⁷ az Országos Társadalombiztosító Intézetnél.

Móricz Emil személyét az teszi különlegessé, hogy a magyar irodalmi élet számos alakjával levelezésben állt. Fennmaradt irodalmi levelezése két szakaszra osztható: az egyik a harmincas éveket öleli fel 1940-ig, a másik az 1954–1957 közti időszakot.

A levelek megszületését Móricz irodalmi érdeklődése ösztönözhette: láthatóan sokat olvasott, és – bár kötete soha nem jelent meg – ő maga is írt verseket, egyik-másik írónak el is küldte őket. Az írókkal korábbi személyes ismeretség nélkül vette fel a kapcsolatot; általában egy éppen általa frissen elolvasott könyvükhöz gratulált. Az írók válasza legtöbbször csak egy rövid, udvarias köszönet volt. A harmincas évek leveleinek másik visszatérő témája Móricz tündöbaja: ezt általában mindenkinek megemléttette, valószínűleg azért, hogy némi sajnálatot (és az ezzel járó jóindulatot) váltson ki az ismeretlen levélíró iránt. A legkorábbi levél az egyetlen külföldi személy,

²⁵⁷ ÉKES Ákos (2001) 212. Részletesebben lásd: VESZPRÉMY Márton (megjelenés alatt)

²⁵⁸ *Magyar Távirati Iroda*, 1948. március 24., „Nagyszabású átszervezés és tisztogatás az építés- és köz-munkaügyi minisztériumban”. *Szabad Nép*, 6. évf., 70. sz., 1948. március 25. 3.

²⁵⁹ *Magyar Nemzet*, 4. évf., 53. sz., 1948. március 4. 4.

²⁶⁰ ÉKES Ákos (2001) 213.

²⁶¹ Uo. Részletesebben lásd: VESZPRÉMY Márton (megjelenés alatt)

²⁶² ÉKES Ákos (2001) 192.

²⁶³ Halálhíre: *Magyar Nemzet*, 57. évf., 12. sz., 1994. január 15., 22.

²⁶⁴ Méhes Károly személyes közlése (2017. augusztus 7.).

²⁶⁵ Uő.

²⁶⁶ *Budapesti Közlöny*, 75. évf., 4. sz., 1941. január 5. 7–8; *Magyar Országos Tudósító*, 1941. január 18. 4; *Pesti Hírlap*, 63. évf., 15. sz., 1941. január 19. 6. Az említett segédfoglalmazó Rozsnyón lakott. Az asztrológus Móricz egy évvel korábban Rozsnyóról írt Fekete Istvánnak, így egyértelműen ugyanarról a személyről van szó.

²⁶⁷ *Budapesti Közlöny*, 77. évf., 6. sz., 1943. január 9. 8. Ekkor Rimaszombaton lakott.

Thomas Mann 1931. szeptember 16-án kelt válasza.²⁶⁸ Ez a szellemi kapcsolat tartós-nak bizonyult: Mann még 1955. január 21-én is írt Móriczknak.²⁶⁹ Thomas Mann hatása Móricz másoknak írt levelein is érezhető: Tersánszky Józsi Jenőt 1954-ben a Thomas Mann időfelfogásáról alkotott véleményéről kérdezte,²⁷⁰ Dutka Ákosnak írt 1957. június 21-i levele pedig egyetlen hatalmas idézet az *Egy szélhámos vallomásaiból*.²⁷¹ Móricz Emil 1931. október 4-én Krúdynak válaszolt.²⁷² Pár nappal később, október 12-én Herczeg Ferenc válaszolt Móriczknak.²⁷³ Herczeg személyes tapasztalatokkal rendelkezett Móricz betegségeéről: „hiszen az családom betegsége és ifjú éveim állandó része volt.” Bízatta, hogy nem fog belehalni: „gyógyítható, sőt a legtöbb esetben magától meggyógyul.”

1932. február 27-én kelt Kosztolányi válasza.²⁷⁴ Június 7-én Kóbor Tamás,²⁷⁵ két nappal később Csathó Kálmán válaszolt.²⁷⁶ (Móricz mindkettőjüknek tüdőbetegségeiről panaszkodott. Ezt olyan súlyosnak ítélte, hogy Krúdynak és Kóbornak is azt írta, a következő születésnapját sem fogja megérni.) Július 21-én kelt Falu Tamás válasza: Móricz neki verseit küldte véleményezésre.²⁷⁷

1933. szeptember 14-én kelt Zilahy Lajos válasza. Móricz szeptember 18-án írt Heltai Jenőnek,²⁷⁸ amire Heltai szeptember 20-án válaszolt.²⁷⁹ (A válaszlevelek tanúsága szerint Móricz 1933-ban már „Dr.”-ként írta alá a leveleit.)

1937. január 4-ről maradt fenn egy Márai Sándor által írt válasz.²⁸⁰ Szintén ebből az időszakból származik Hunyady Sándor válasza: a levélpapír kitöltetlen fejlécére az 193... dátumot nyomtatták.²⁸¹ (Hunyady is nyugtatta: nem fog belehalni a tüdőbajba.) Szintén ebből az első időszakból származhat Babits Mihály datálatlan vála-

²⁶⁸ PIM Kézirattár, 1982. évi kézirattári szórvány, V. 4699/3. A levél másolat. Az eredeti lelőhelye: Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf Thomas-Mann-Sammlung „Dr. Hans-Otto Mayer” slg 120/Dok/23

²⁶⁹ *Thomas Mann és Magyarország*. [Válogatta, szerkesztette és az előszót írta MÁDL Antal, GYÓRI Judit.] Budapest, Gondolat, 1980, 386.

²⁷⁰ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3435/2

²⁷¹ MTA Könyvtár és Információs Központ (továbbiakban MTA KIK) Kézirattár, MS 4191/229

²⁷² KRÚDY Zsuzsa: „Krúdy Gyula levelesládájából”. *Jelenkor*, 1971/1., 67–70, 70; Uő: *Apám, Szindbád*, Budapest, Magvető, 1975, 292.

²⁷³ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3441

²⁷⁴ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3426. Kiadása: KOSZTOLÁNYI Dezső: *Levelek, naplók*. [Egybegyűjt., sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta RÉZ Pál.] Budapest, Osiris, 1996. (Osiris klasszikusok) 645–646.

²⁷⁵ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3434

²⁷⁶ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3425

²⁷⁷ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3429

²⁷⁸ PIM Kézirattár, Heltai Jenő-hagyaték, V. 3823/533

²⁷⁹ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3423

²⁸⁰ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3442

²⁸¹ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3433

sza,²⁸² melyben szintén Móricz betegségről esik szó, illetve Kassák Lajosé,²⁸³ aki Móricz egyik írását véleményezte. Szép Ernő válasza szintén datálatlan.²⁸⁴ Méhes Károly visszaemlékezése szerint Móricz Emil nem csak Thomas Mannal, hanem Sigmund Freuddal is levelezett.²⁸⁵ Ha ez valóban igaz, a levelezés az 1930-as évek első felére, de mindenképpen 1938 előttre datálható.²⁸⁶ Móricz egy Dutka Ákosnak írt 1956-os levelében utal a freudi pszichológiára.²⁸⁷

Móricz 1940. november 28-án Rozsnyóról írt Fekete Istvánnak: elkérte a születési adatait, és felállította a horoszkópját.²⁸⁸ (A korábbi levelek mind a kassai Rákóczi út 50. szám alól keltek).

Az asztrológia először 1940-ben bukkan fel Móricz levelezésében, így feltehető, hogy valamikor 1937 és 1940 között ismerkedett meg vele. A pontos dátumot nem lehet tudni: Móricz Emil különböző emberekkel teljesen ellentmondó adatokat közölt arról, hogy mikor is kezdte. Szabó Lőrincnek 1954-ben azt írta, hogy 15 éve foglalkozik asztrológiával (=1939).²⁸⁹ Dutka Ákosnak 1956 augusztusában azt írta, hogy 23 éve (=1933),²⁹⁰ de ez szeptemberre már 21 évre csökkent (=1935).²⁹¹ 1961-ben Németh Lászlónak azt írta, 18 éve asztrológizál (=1943).²⁹² Méhes Károly visszaemlékezése szerint Móricz az asztrológiát Baktay Ervintől tanulta.²⁹³ Felmerülhet a kérdés, hogy ez alatt személyes kapcsolatot kell-e érteni, vagy pedig *A csillagfejtés könyvének* olvasását. Az utóbbi mindenestre bizonyított: Móricz a Szabó Lőrincnek írt 1954. szeptember 3-i levelében két oldalon keresztül idéz belőle.²⁹⁴ A Fekete Istvánnak írt levél alapján úgy tűnik, Móricz ekkor kezdte gyűjteni az írók horoszkópjait: későbbi levelezésének ez lett az egyik fő célja az irodalmi eszmecsere mellett. Móricz egyúttal

²⁸² PIM Kézirattár, 1971. évi kéziratári szórvány, V. 3437, *Babits Mihály kéziratjai és levelezése. (Katalógus)* Összeáll. CSÉVE Anna – PAPP Mária. II. *Levelezés*, Budapest, Argumentum, PIM, 1993. (Klasszikus magyar írók kéziratának és levelezésének katalógusai; 3) 135., Uo. IV. *Levelezés*. 271.

²⁸³ PIM Kézirattár, 1971. évi kéziratári szórvány, V. 3427

²⁸⁴ PIM Kézirattár, 1971. évi kéziratári szórvány, V. 3428

²⁸⁵ Méhes Károly személyes közlése (2017. augusztus 9.).

²⁸⁶ Daniela Finzi, a bécsi Freud-múzeum kutatási igazgatója kérdésekre nem tudta megerősíteni a levelezés tényét. Daniela Finzi személyes közlése (2017. szeptember 4.).

²⁸⁷ MTA KIK Kézirattár, MS 4191/227

²⁸⁸ GÁSPÁR János: *Fekete István sorsa...*, Ajka, Fekete István Irodalmi Társaság, 2016, 8–10. Érdekes módon a születés ideje pontatlanul szerepel az anyakönyvben, ahol a délután fél kettő helyett délután három olvasható. Gölle 1900. évi születési anyakönyv 8. sz.

²⁸⁹ MTA KIK Kézirattár, MS 2281/143. („15 éve foglalkozom tudományosan asztrológiával és eredményeim nem a legrosszabbak.”)

²⁹⁰ MTA KIK Kézirattár, MS 4191/226 („Én már 23 éve foglalkozom tudományos alapon asztrológiával, külföldi szaklapokban is megjelentek tanulmányaim és Adyról hatalmas tanulmányvázlatom van készén.”)

²⁹¹ MTA KIK Kézirattár, MS 4191/227

²⁹² MTA KIK Kézirattár, MS 6330/141. A levél kiadása: *Németh László élete levelekben. 1949–1961.* [A levelet összegyűjt., szerk. NÉMETH Ágnes, a jegyzeteket és az utószót írta DOMOKOS Máttyás.] Budapest, Osiris, 2000. (Osiris klasszikusok) 870. (1658. sz.)

²⁹³ Méhes Károly személyes közlése (2017. augusztus 7.).

²⁹⁴ MTA KIK Kézirattár, MS 4684/295

taktikát is váltott: levelezésének második szakaszában, az 1950-es években már gyakran hivatkozott közös ismerősökre, amikor egy író ismeretlenül megkeresett (Szabó Lőrincnél Várady Szabolcsra, Kodolányinál Horváth Árpádra, Németh Lászlónál dr. Szalay Ferire). Ezt a harmincas években nyilván még nem tehette meg, mert huszónévesként nem rendelkezett megfelelő társadalmi kapcsolatokkal. Új módszere sikerre is vezetett: az ötvenes évek levelei lényegesen hosszabbak és tartalmasabbak, mint a harmincas években kapott rövid udvariassági köszönőlevelek.

Úgy tűnik, Móricz Emil 1954-ben vette fel újra az irodalmi levelezés fonalát, ekkor már a győri Bajcsy-Zsilinszky utca 3/a alól. 1954. január 15-én kelt Lyka Károly válasza.²⁹⁵ Két levél, egy február 24-i és egy március 17-i maradt fenn Tersánszky Józsi Jenőtől, aki kedvesen és hosszan válaszolt Móricznak.²⁹⁶

Egy fennmaradt 1954. április 28-i válasszal kezdődik Szabó Lőrinc és Móricz Emil hosszas levelezése.²⁹⁷ Móricz július 17-én írt Szabó Lőrincnek.²⁹⁸ Elkérte születési adatait, és a horoszkóp pontosságának ellenőrzéséhez ezt is kérte, írja meg, mikor volt komoly beteg.²⁹⁹ Szabó Lőrinc július 24-én válaszolt.³⁰⁰ Feleségének nem titkolt lenézéssel számolt be róla („Liptákéknak ma írok. A győri dr. Móricznak is, hadd játszsziék az asztrológiájával és velem.”).³⁰¹ Móricznak írott válaszában előrebojcsájtotta: „hitetlen kutya vagyok, sajnos, ebben a doktrínában is”, ám megírta a kért születési adatot, és részletezte eddigi betegségeit.³⁰² Móricz szeptember 3-án válaszolt,³⁰³ majd november 19-én írt újra.³⁰⁴ A következő levél 1955. október 8-i.³⁰⁵ Ebben Móricz az elkövetkezendő időszak bolygóhatásairól tájékoztatta Szabó Lőrincet, egészen 1956. februárig szólóan. Úgy tűnik, Móricz Emil a prognózisban kizárólag tranzitokkal dolgozott. Baktay valóban nem volt nagy véleményrel a direktiókról, a szolár felállításhoz pedig a tartózkodási hely ismeretére van szükség, így érthető, hogy Móricz a tranzitokat választotta. Szabó Lőrincnek október 18-án válaszolt.³⁰⁶ Ebben az asztro-

²⁹⁵ PIM Kézirattár, 1971. évi kéziratári szórvány, V. 3424

²⁹⁶ PIM Kézirattár, 1971. évi kéziratári szórvány, V. 3435/1–2

²⁹⁷ PIM Kézirattár, 1971. évi kéziratári szórvány, V. 3431

²⁹⁸ MTA KIK Kézirattár, MS 2281/143.

²⁹⁹ Móricz valóban pontosította is a horoszkópot. November 19-i levelében azt írja, hogy Szabó Lőrinc MC-je Rák 26°-on van. Ez kb. 18:55-ös születésnek felel meg, ami tíz perccel későbbi, mint a Szabó Lőrinc által megadott háromnegyed hét.

³⁰⁰ PIM Kézirattár, 1971. évi kéziratári szórvány, V. 3421

³⁰¹ KABDEBÓ Lóránt: i. m. II. 1945–1957. 429.

³⁰² A Szabó Lőrinc által közölt este háromnegyed hetes adat helyett az anyakönyvben a kerekített este hét órás időpontot találjuk. Miskolc 1900. évi születési anyakönyv 447. sz.

³⁰³ MTA KIK Kézirattár, MS 4684/295

³⁰⁴ A levél érdekes módon két példányban is megvan az MTA KIK Kézirattárában. Az MS 4684/296 jelzetűről hiányzik az aláírás. Az MS 2281/144 jelzetű viszont alá van írva, így minden bizonnyal ez volt az elküldött példány. A levél kiadása: *Szabó Lőrinc környezetének naplói*. [Vál., sajtó alá rend. és az utószót írta TÓTH Mariann.] [Miskolc], Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007. (Szabó Lőrinc füzetek; 8) 193–195.

³⁰⁵ MTA KIK Kézirattár, MS 2281/145

³⁰⁶ PIM Kézirattár, 1971. évi kéziratári szórvány, V. 3438

lógiaival szembeni szkepticizmusának finom iróniával adott hangot: „Az említett novemberközépe utáni időszak, egyéb dolgokból következtetem, csakugyan nyugtalan lesz köröttem; de majd szedek elég sok idegcsöndesítőt és sokat gondolok a Holdra, a Marsra, az Uránuszra meg a Napra és egyéb közös barátainkra.” Móricz november 17-én írt Szabó Lőrinc feleségének,³⁰⁷ melyben beharangozta a december második felében esedékes látogatásukat. (Ezt valószínűleg megelőzhette egy levél Szabó Lőrincné részéről, de arról nincs tudomásunk.) Az utolsó levél egy évvel későbbi: Móricz Emil 1956. december 31-én újévi jókívánságait küldte.³⁰⁸

Pór Bertalan³⁰⁹ és Ráth-Végh István³¹⁰ rövid válaszában (december 5. és 6.) kívül az 1955. évben a Kodolányi Jánossal folytatott levelezést találjuk. Ennek első darabja június 29-én kelt,³¹¹ melyben az író Móricz június 16-i levelére válaszol. Ebben Kodolányi kijelenti, hogy érdekli az asztrológia, azon belül is különösen az egyetemes, politikai asztrológia: eltette Eduard Lederer egy 1935-ös újságcikkét, melyben a német származású asztrológus megjósolta Magyarország későbbi sorsát – Kodolányi szerint minden be is következett.³¹² Kodolányi arra is utal, hogy olvasta ókori asztrológusok műveit, ám ő maga nem foglalkozik gyakorlati asztrológiával: a hosszadalmas számításokhoz nincs érzéke. Ugyanakkor kijelenti, hogy asztrológus barátai nézetei sok csalódást okoztak neki, és az egészet inkább tapogatózásnak tartja, semmint tudománynak. Mindezek után talán nem meglepő, hogy visszautasítja Móricz kérését, aki a születési adatait szeretne volna megtudni. Kodolányi részben azzal érvel, hogy nincs szüksége ilyen jellegű segítségre: „Megvan a saját horoszkópom, a gyermekeimé, az unokáimé.”³¹³ Móricz Emil megismételhette kérését, mert december 22-i levelében Kodolányi ismét elutasítja azt.³¹⁴ Ezt írja: „Évek óta figyelem az asztrológusok véleményét: csalódások sorozata.”³¹⁵ És hozzáteszi: „Egyébként szerintem az a leghelyesebb,

³⁰⁷ MTA KIK Kézirattár, MS 2285/347

³⁰⁸ MTA KIK Kézirattár, MS 2281/146–147

³⁰⁹ PIM Kézirattár, 1978. évi kéziratári szórvány, V. 4417/4

³¹⁰ PIM Kézirattár, 1978. évi kéziratári szórvány, V. 4417/3

³¹¹ PIM Kézirattár, 1971. évi kéziratári szórvány, V. 3422

³¹² Az említett cikk *Az Est* 1937-es vagy 1939-es riportja lehetett, ahol Lederer egy 1937-es előadását foglalta össze. „Egy asztrológus megcsinálta Csonka-Magyarország horoszkópját”. *Az Est*, 28. évf., 92. sz., 1937. április 24. 4; KENESSEY Péter: i. m.

³¹³ Borbély Ervin leírja: Kodolányi nem volt biztos benne, hogy este vagy reggel fél nyolckor született-e. Borbély szerint az anyakönyvi bejegyzésben este fél nyolc szerepelt, de ők az ehhez tartozó Mérleg aszcendenst nem fogadták el, és a Bika aszcendenssel járó reggel fél nyolc mellett tették le a voksukat. ÉKES Ákos (2001) 195.

³¹⁴ PIM Kézirattár, 1978. évi kéziratári szórvány, V. 4417/1. Kodolányi asztrológiához való hozzáállásának kérdését árnyalják irodalmi művei (különösen a *Vízöntő* című regény), melyek szintén tartalmaznak asztrológiai utalásokat, ám ezekkel ebben a tanulmányban terjedelmi okok miatt nem tudok foglalkozni. Köszönöm Horányi Károlynak, hogy felhívta a figyelmemet erre a szempontra. A kérdésre a teljesség igénye nélkül lásd: Tüskés Tibor: *Kodolányi János*, 2. kiad., [Pécs], Pro Pannonia, 1999, 206–212; HORÁNYI Károly: „Vízöntő küszöbén: Kodolányi János: Vízözön I. rész”. *Magyar Szemle*, XIII. évf., 2004, 106–121.

³¹⁵ Kodolányi itt minden bizonnyal barátjára, Borbély Ervinre utal. Borbély leírja, hogy sokat vitatkoztak az asztrológiáról Kodolányival, aki Borbély minden egyes, a jövőre utaló reményteli megjegyzé-

ha az ember nem törődik a horoszkópjával s ha van, úgy tesz, mintha nem lenne.” Móricz ezzel biztosan nem értett egyet.

Levelezőtársai közül Móricz egyértelműen Dutka Ákossal volt a legszívélyesebb viszonyban. Fennmaradt levelezésük 1954-ben kezdődik Dutka válaszával (1954. július 1.).³¹⁶ Móricz hosszú hallgatás után 1955. november 9-én írt újra.³¹⁷ Panaszkodik: racionalizálás miatt áprilisban elbocsájtották a munkahelyéről (nem írja, honnan), és csak a Temetkezési Vállalatnál kapott munkát anyagnyilvántartóként. „A munka sivár, unalmas, agyam kiszárad lassacskán és 430 forinttal kapok kevesebb fizetést, mint azelőtt.” Erre Dutka bizonyára válaszolt, ám az a levél nem került közgyűjteménybe. Móricz következő levele 1956. augusztus 4-i.³¹⁸ Ebben megemlíti Adyról szóló, készülő asztrológiai tanulmányát.³¹⁹ Mivel Móricz szerint az Uránusz kiemelt helyen állt Ady horoszkópjában, érdeklődik, hogy Dutka szerint a technikai újítások érdekelték-e Adyt (a modern technika az asztrológia szerint az Uránuszhoz tartozik). Dutka 1956. augusztus 13-i válaszában kijelenti, hogy ő is hisz a „kozmosz erők reflexében.”³²⁰ Érdeklődése főként az egyetemes, politikai asztrológiára irányult. Ezt írja: „Kedves Móricz Emil, ha már itt tartunk az asztrológiánál, engem is roppant érdekelne, a mai idők egyetemes horoszkópja.” Az égen fényesen ragyogó Mars aggodalommal tölti el őt, írja az asztrológusnak a háború és a véröntás ősi bolygójára utalva – mindezt 1956 augusztusában. Móricz azonban szeptember 11-i válaszában kijelentette: „Az úgynevezett mundán, vagy politikai horoszkópokban nem hiszek, még pedig azért, mert nem tudjuk, melyik időpontot vegyük egy-egy ország pontos születési idejének.”³²¹ Ellenben felajánlotta, hogy elkészíti Dutka horoszkópját, ha az megküldi születési adatait. Móricz december 30-i és 1957. június 21-i levelei lényeges eszmecsere már nem tartalmazzak.³²²

Móricz Emil fennmaradt irodalmi levelezésének egy utolsó, kései darabja a Németh Lászlónak 1961. április 26-án írt levél, melyben afelől érdeklődik, hogy *A két Bolyai*hoz végzett kutatások közben nem találkozott-e véletlenül Bolyai János születésének pontos idejével.³²³

Móricz Emil gyakorlati asztrológiájáról keveset tudunk: itthon soha nem publikált semmit a témában, bár Méhes Károly szerint voltak tanítványai, és szocializmus időszakában gyakran hívták nyugat-német asztrológiai kongresszusokra.³²⁴ Német nyelvű írása jelent meg a *Meridian* című német asztrológiai folyóirat 1979/1-es számá-

.....
sét jóslatnak tekintette. Kodolányinak az volt a véleménye, hogy az asztrológiai szimbólumok a 20. századra már elveszítették használhatóságukat. Ékes Ákos (2001) 193.

³¹⁶ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3432

³¹⁷ MTA KIK Kézirattár, MS 4191/225

³¹⁸ MTA KIK Kézirattár, MS 4191/226

³¹⁹ Tudomásom szerint soha nem jelent meg.

³²⁰ PIM Kézirattár, 1971. évi kézirattári szórvány, V. 3430

³²¹ MTA KIK Kézirattár, MS 4191/227

³²² MTA KIK Kézirattár, MS 4191/228–229

³²³ MTA KIK Kézirattár, MS 6330/141.

³²⁴ Méhes Károly személyes közlése (2017. augusztus 7.).

ban. Egyetlen könyve 1991-ben *Tattwa* címmel jelent meg.³²⁵ 1952 körül vette feleségül Suhayda Mária (1914–1995) zongoraművésznőt.³²⁶ Gyermekük nem született.³²⁷

BALOGH ENDRE jogász, pénzügyi szakember³²⁸ (Budapest, 1919. május 18. – 2012. december 27.)³²⁹

Édesapja a MÁV-nál dolgozott. Endrének két testvére volt, és ciszterci diák volt.³³⁰ Orvos akart lenni, de az apjának nem volt pénze a taníttatására. Ehelyett érettségi után állást talált neki a saját munkahelyén, az IBUSZ-nál.³³¹ Balogh Endre 1937–1956 között dolgozott itt, idővel a bankosztály vezetőjeként. 1942-ben végezte el a jogot a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1956-ban megválasztották a Forradalmi Bizottságba, ezért elveszítette állását.³³² Az 1957-es évet fogságban töltötte, és csak 1964-re jutott értelmiségi munkához.³³³ Az OTP-től ment nyugdíjba.³³⁴ Az 1950-es években kezdett asztrológiával foglalkozni. Alpáry Imrén keresztül ismerte meg Eduard Lederert. Az ezredforduló körül megjelent asztrológiakönyvei mellett ő a szerzője a budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium történetét feldolgozó 1994-es kiadványnak.³³⁵

Foglalkozási háttér

A fent bemutatott asztrológusok többsége katona, jogász vagy pedig mérnök volt. Ez utóbbi elméletileg könnyen magyarázható lenne: a mérnökök rendelkeztek az asztrológiai számítások megértéséhez szükséges matematikai ismeretekkel. Ugyanakkor a három mérnökből kettő, Eduard Lederer és Juhász-Schlatter Viktor a Vehlow-féle iskolát képviselték, ahol a házcsúcsok kiszámítása az ekliptikán történik, és nem az

³²⁵ MÓRICZ Emil: *Tattwa: a 24 percek mágijája: útmutató egy több ezer éves indiai módszer gyakorlati alkalmazásához a mindennapi életben*, Győr, Gordiusz, cop. 1991.

³²⁶ Született 1914. március 16., Eperjes. Meghalt 1995. február 3., Budapest. Halálhíre: *Magyar Nemzet*, 58. évf., 33. sz., 1995. február 8., 18; *Magyar Nemzet*, 58. évf., 36. sz., 1995. február 11. 22. Móricz Emil 1956. szeptember 11-én azt írta Dutka Ákosnak, hogy négy éve házas. MTA KIK Kézirattár, MS 4191/227

³²⁷ Méhes Károly személyes közlése (2017. augusztus 7.).

³²⁸ Dr. Balogh Gábor személyes közlése (2017. augusztus 17.). Ha másként nem jelzem, az életrajzban közölt adatok forrása az a Kalo Jenő által készített interjú, melynek két része meghallgatható: youtube.com/watch?v=LuefAaHN4d4, youtube.com/watch?v=38Oj_xE58os (2017. október 15.).

³²⁹ Dr. Balogh Gábor személyes közlése (2017. augusztus 17.).

³³⁰ Uő.

³³¹ Nevét megtaláljuk Magyarország 1942-es tisztí cím- és névtárában. *Magyarország tisztí cím- és névtára*, 49. évf., 1942. 405.

³³² Részletesebben lásd: VESZPRÉMY Márton (megjelenés alatt)

³³³ Dr. Balogh Gábor személyes közlése (2017. augusztus 17.).

³³⁴ Uő.

³³⁵ *A Ciszterci Rend budai Szent Imre Gimnáziumának története. Az alapítástól a szétszórhatóságig, és még azon túl is... 1912–1948–1958.* [Összeáll. ... BALOGH Endre], [Budapest], Ciszterci Cserkészek Baráti Köre Alapítvány, 1994.

egyenlítőn. Juhász-Schlatter Viktor a direkciókat is az ekliptikán számította, a fény-
szögeket pedig (az arabokkal ellentétben) az európai asztrológiában mindig is az ek-
liptikán mérték. Így ennek az iskolának a képviselői az asztrológiát megtisztították
minden olyan eljárástól, ami szférikus trigonometriai számításokat igényelt volna.

A fenti áttekintésből az is látszik, hogy a legtöbben csak nyugdíjba vonulásuk után
tudták teljes figyelmüket az asztrológiának szentelni.

Felekezeti megoszlás

Szembetűnő, hogy a fent bemutatott asztrológusok közül viszonylag sokan zsidó
származásúak vagy evangélikus vallásúak. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a ka-
tolikus egyház mindig is gyanakvóan szemlélte, a kora újkorban pedig kifejezetten
tiltotta az asztrológia gyakorlását. Ezzel szemben az evangélikus egyházban hosszú
távon nem az asztrológiát elítélő Luther, hanem a csillagjósást lelkesen támogató
Melanchthon véleménye érvényesült, aki a wittenbergi egyetemet az asztrológiai ta-
nulmányok új központjává tette. Amennyire megállapítható, a Horthy-kori katolikus
sajtó inkább ellenséges volt az asztrológiával szemben. (Az asztrológia marginális
hazai jelenléte koherens hozzáállást és aktív fellépést nem tett szükségessé.) Mind-
ez egy csapásra megváltozott a szocializmus időszakában, amikor a vallásgyakorlás
és az asztrológia ugyanúgy a rendszerrel szembeni ellenállás burkolt kifejezőjévé
vált. A spirituális irányzatok egy táborban találták magukat a materialista filozófiával
szemben. Balogh Endre például asztrológus létére igen közel állt a Ciszterci Rend-
hez. Dubravszky László és Előd István (1912–1990) piarista szerzetes 1955-től 33 éven
keresztül minden héten elkészítették a hívek horoszkópját az Előd István rendelkezé-
sére álló adatokból.³³⁶

A fenti oknyomozás ellen fel lehet hozni azt a véleményt, hogy az asztrológia el-
fogadása, az asztrológia iránti érdeklődés teljesen független vallási vagy foglalkozási
tényezőktől. Ilyen kisszámú példából valóban nem lehet messzemenő következteté-
seket levonni, így a kérdés további vizsgálatra vár.

Keleti érdeklődés, nyugati hatások

Az asztrológia 20. századi reneszánszának az oka a felvilágosodás utáni materialis-
ta világkép el-, illetve megvetésében keresendő.³³⁷ A 20. század elején az asztrológia
iránti érdeklődés jellemzően párosult a keleti tanok, a teozófia és az Rudolf Steiner-fé-

³³⁶ dubravszky.hu (2017. október 15.)

³³⁷ Mircea Eliade véleményét idézi: Hilary M. CAREY: *Courting Disaster: Astrology at the English Court and University in the Later Middle Ages*, Basingstoke, Macmillan, 1992, 165, 7. jegyzet. Györffy László 1935-ös asztrológia-tankönyvében „[a]z anyagiasságba süllyedt XIX. század világcsődjé”-ről ír. GYÖRFFY László (1935): 5.

le antropológia iránti érdeklődéssel. Ennek megfelelően számos asztrológus tekintett mesterének olyan misztikusokat, mint Helena Petrovna Blavatsky (1831–1891) vagy Alice A. Bailey (1880–1949). Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a Távol-Kelet felé irányuló élénk érdeklődés és utazások (Schwickert, Baktay, Buddhista Misszió) ellenére a korszak asztrológiája teljesen mentes maradt a keleti befolyásoktól. Baktay nem Indiában tanulta meg az asztrológiát, ahogy Schwickert sem Kelet-Ázsiában, hanem mindketten Európában. A nyugatitól markánsan különböző indiai vagy kínai asztrológia nem jutott el Európába. A magyar asztrológiai iskolák a legcsekélyebb keleti hatás nélkül a német nyelvterületen található iskolák filiáléjaként születtek meg. Eduard Lederer és tanítványai a berlini, Dubravszky László a bécsi hagyományokat vitte tovább. A teozófia, illetve az antropológia és a rózsakeresztesség iránti érdeklődés az osztrák irányzatra volt jellemző (Schwickert, Regenstreif). Ez kevésbé meglepő: maga Rudolf Steiner is osztrák volt. Hogy az angol vagy a francia asztrológusok helyett a német anyanyelvűek jutottak szóhoz, az egyrészt hazánk földrajzi fekvésével, másrészt az első világháború utáni politikai helyzet sajátos determináltságával magyarázható. Nyelvi akadályok nem voltak, mivel a Monarchia idején felnőtt hazai értelmiség láthatóan otthonosan mozgott a német nyelvben. A nyugati hatások terjedését segítette az a tény is, hogy a Hitler elől menekülő zsidók Magyarországot láthatóan biztonságos helynek tartották.³³⁸

Ugyanakkor a fenti áttekintésből nem csak az látszik, hogy a régió honnan importálta az asztrológiát, hanem az is, hogy hova exportálta: Dél-Amerikába.

Tűrt, tiltott

Az asztrológia reneszánsza az Egyesült Királyságból indult ki, ahol már az 1884–1914 közti harminc évben népszerűvé vált.³³⁹ Ehhez képest némi fáziskéséssel jelent meg a kontinensen. A francia újjászületés 1900 körül kezdődött.³⁴⁰ Ausztriában korán felütötte a fejét az asztrológia: Friedrich Schwickert 1904-ben kezdett el foglalkozni vele, Karl Brandler-Pracht 1908-ban alapította meg az Osztrák Asztrológiai Társaságot. Németországban, a 20. század első felének legjelentősebb európai asztrológiai központjában 1910 körül még nem lehetett asztrológiakönyvet kapni.³⁴¹

³³⁸ A menekülés másik lehetséges iránya természetesen az Egyesült Királyság volt. A magyar származású zsidó asztrológus, Ludwig von Wohl (1903–1961), aki Wohl Lajos néven született Berlinben, 1935-ben emigrált a szigetországba, ahol Louis de Wohl néven működött. A háború alatt jelentéktelen, ám annál komikusabb szerepet játszott a brit hírszerzésben (MI5), melynek vezetőit a németek elleni, asztrológiai eszközökkel történő pszichológiai hadviselés fontosságáról akarta meggyőzni. Ellic HOWE: i. m. 204–218. Könyvei révén Wohl a hazai asztrológiára is hatással volt: Györffy László hivatkozik rá. GYÖRFFY László (1935): 268, 1. jegyzet.

³³⁹ Ellic HOWE: i. m. 54, 80.

³⁴⁰ Uo. 76.

³⁴¹ Uo. 89.

A berlini Johannes Vehlow 1915-ben kezdett el asztrológiával foglalkozni, de az igazi fellendülés az 1920-as évekre tehető.³⁴²

Magyarországon először 1926–1928 körül hallunk olyanokról, akik fel tudnak állítani egy horoszkópot (Kürthy György, Györffy László), a kibontakozás azonban az 1930-as évekre tehető. Ekkor jelentek meg az újság-asztrológusok (Prof. Frank Rémy, 1932; Benkő Jenő, 1933–1936), a magukat apróhirdetésben reklámozók (B. F. van Reisner, 1934–1938; Sergius, 1936–1938; Schwimmer, 1938; Alberti Lajos 1938), és velük együtt a szélhámosok is (Ernst Oskar Fluss, 1935–1937). 1937-ben az asztrológiai szimbólumok még annyira nem mondtak senkinek semmit, hogy a *Színbázi Élet* Lederer 1938-ra szóló előrejelzésében mind a tizenkét állatövi jel szimbólumát fejfel lefele közölte le.³⁴³

A két háború között színes, aktív és szabad asztrológiai élet volt Magyarországon. Olyan vezető politikusok horoszkópja jelenhetett meg a sajtóban, mint Klebelsberg Kuno³⁴⁴ vagy Gömbös Gyula³⁴⁵ – igaz, hivatali idejük letelte után. (A kormányzó születésének vagy eskütételének horoszkópjával ugyanakkor senki nem mert próbálkozni.)³⁴⁶ A hatóságok csak nagyon ritkán léptek fel asztrológussal szemben – kizárólag olyan esetben, ha a lakosság panaszai egyértelműen csaló szélhámosra hívták fel a figyelmet.³⁴⁷ A sajtó élénk érdeklődést mutatott az asztrológia iránt, jóllehet főként a nagyobb népszerűsége számot tartó politikai jóslatok, és nem annyira az asztrológia technikai vagy filozófiai részletei iránt. Ugyanakkor – a kortárs német vagy osztrák tendenciával ellentétben – a magyarországi asztrológusoknak semmilyen szervezete, szövetsége vagy folyóirata nem volt. A 8,6 milliós országban működő hat asztrológusnak nem volt rá szüksége. Ezt a funkciót az 1906-ban alapított Magyar Teozófiai Társulat,³⁴⁸ illetve az 1932. október 17-én alakult Magyar Metapszichikai Tudományos Társaság töltötte be.³⁴⁹

³⁴² Uo. 66.

³⁴³ „Mit mond Önnek az asztrológia 1938-ra”. *Színbázi Élet*, 1937, 52. sz. 257–268.

³⁴⁴ „A Te csillagod...”. *Színbázi Élet*, 1932, 4. sz. 52–54, 52.

³⁴⁵ KONKOLY Kálmán: i. m.; GYÖRFFY László (1935): 269–276. Marc Edmund Jones (1888–1980) adata szerint Gömbös a december 25-ről 26-ra virradó éjszaka éjfélkor született. Györffy tehát kétszer is hibázott: először, amikor a horoszkópot 0:00 a.m. helyett 0:00 p.m.-re állította fel, majd másodszor, amikor „pontosítás” címén újabb bő 55 perccel toltta el az (amúgy is hibás) születési időt.

³⁴⁶ Legalább is nyilvánosan. Horthy születési adatait megtaláljuk Baktay Ervin hagyatékában egy cédulán, amely Eduard Lederertől származik. VESZPRÉMY Márton (2018): 21–22, 20. jegyzet.

³⁴⁷ Ilyen esetből olyan kevés volt, hogy a sajtónak kellett utángyártania őket. A *Budapesti Hírlap* 1911-ben, 1924-ben és 1933-ban is lehozta egy bizonyos Kádár Ferenc esetét. A Csalogány utcában működő asztrológus mindhárom évtizedben becsapta a hozzá forduló özvegy Sélinger Johannát. Nevük semmilyen más forrásban nem fordul elő: a szórakoztató történet kizárólag az újság hasábjain történt meg. *Budapesti Hírlap*, 31. évf., 101. sz., 1911. április 30. 52; *Budapesti Hírlap*, 44., évf. 64. sz., 1924. március 16. 13; –ázs: „Mit üzent a Jupiter?”. *Budapesti Hírlap*, 53. évf., 86. sz., 1933. április 16. 34.

³⁴⁸ Alapszabályát a belügyminiszter 1906. október 21-én hagyta jóvá. *Budapesti Közlöny*, 40. évf., 244. sz., 1906. október 21. 1.

³⁴⁹ *Ujság*, 8. évf., 234. sz., 1932. október 18. 7. Egy 1923-as interjú tanúsága szerint Torday Vilmos már korábban meg akarta alapítani a társaságot, de a belügyminiszter nem hagyta jóvá. F. m.: „Négyszem-

Az asztrológiai élet 1927–1947 közti fellendülésével szemben a szocializmus évei alatt csenddel találkozunk.³⁵⁰ A korábbi időszakot jellemző újságcikkek és nyilvános előadások csak a kádári enyhülés időszakában, az 1960-as évek második felében jelenhettek meg először. 1956-ban jöhetett létre – nem utolsó sorban Hetényi Ernő ÁVH-s kapcsolatainak köszönhetően – a Körösi Csoma Sándor Buddhológiai Intézet, az egyetlen hely, ahol a korban félig legálisan lehetett asztrológiát tanulni, igaz, „kozmiobiológiának” álcázva, hogy kompatibilis legyen a rendszer materialista világszemléletével. Mivel ezáltal a materialista értelmezés vált az asztrológia mainstream irányává, a korban az asztrológia legfőbb hazai ellenfelei a csillagászok voltak (Kulin György, Róka Gedeon, Csaba György Gábor, Taracsák Gábor), akik saját területük komolyságát és hitelességét érezték veszélyeztetve.³⁵¹ Míg az 1935–1944 közötti évtizedben ismert szerző által írt asztrológiakönyvből hét jelent meg (Györffy, Vági, Alpáry kétszer, Baktay háromszor), 1947 után egyetlen asztrológiakönyv sem látott napvilágot a rendszerváltásig. Az asztrológiakönyvek és jegyzetek gépelt példányokban, kézről kézre terjedtek. A vasfüggöny a korábban élénk osztrák-magyar asztrológiai kapcsolatoknak is véget vetett: Dubravszky László és Belcsák Sándor, az Osztrák Asztrológiai Társaság elnöke 1994-ben találkozott először.³⁵² Négy évtized után az első asztrológia-tankönyv 1989-ben jelent meg: *A csillagfejtés könyve* Baktaytól. Ezt követte a Dubravszky és Eörssy-féle *A tradicionális asztrológia tankönyve* 1992-ben. A politikai változások előszele elhozta a várva várt szabadságot; búvópatakként bukkanak fel az elmúlt évtizedekben elnyomott szellemi irányzatok. Az 1989. március 10-i alakuló közgyűlés elhatározta a Magyar Asztrológusok Szövetségének létrejöttét. A szervezetet április 19-én vették nyilvántartásba. 1989. július 27-én megalakult a Baktay Ervin Asztrológiai Egyesület, „minisztériumi hozzájárulással”.

Rezümé

Baktay Ervin egyike volt azoknak a komoly tudományos munkát végző személyeknek, akik a 20. században az asztrológiát figyelemre méltatták, így asztrológiai mun-

.....
 közt az élet titkának kutatójával. Beszélgetés Torday Vilmosmal, a magyar metapszichikusok vezérével”. *Pesti Napló*, 74. évf., 267. sz., 1923. november 25. 3.

³⁵⁰ Külön érdekes téma a szocialista állambiztonsági szervek hozzáállása az asztrológusokhoz és az asztrológiához. Ezt terjedelmi okok miatt külön tanulmányban vizsgálom. VESZPRÉMY Márton (megjelenés alatt)

³⁵¹ A vita írásos lenyomatát adják Csaba György (1948–) és Trentai Gábor (1926–) egymással vitatkozó könyvei. CSABA György: *Sorsunk és a csillagok*, [Budapest], TIT, [1979]; Uő: *Csillagjósolás: legenda vagy valóság*, [Budapest], Minerva, 1986; TRENTAI Gábor: *Beszéljünk másképp az asztrológiáról: tanulmány az asztrológia múltjáról, jelenéről és biztató jövőjéről*, Budapest, Trentai G., 1988; CSABA György Gábor: *Hazudnak-e a csillagok?: legenda és valóság a csillagjósolásról*, [Budapest], General Press, [2003]. Csaba György 2003-as könyvében végül odáig ment, hogy az asztrológiát bűncselekménynek nevezte. CSABA György Gábor (2003): 281.

³⁵² dubravszky.hu (2017. október 15.)

kássága méltán került a történeti kutatás érdeklődésének homlokterébe. Ugyanakkor Baktay kapcsán előkerült számos olyan asztrológus neve, akik a nyilvánosság számára teljesen ismeretlenek, és a mai asztrológusok szűk körének emlékezetében is csak mint legendás figurák élnek. Kit volt az a Györffy László, akitől Baktay tanulni arakart? Ki volt az az Eduard Lederer, akivel Baktay levelezett, és akinek az újságcikkeire Kodolányi János még 1955-ben is csodálattal gondolat vissza? Ki volt az az Alpáry Imre, aki Szabó Lőrincsel kávézott? Ki volt az a Móricz Emil, aki a magyar irodalom számos jelentős alakjaival állt levelezésben? Ha meg szeretnénk érteni azt a közeget, melyben Baktay Ervin elkezdett asztrológusként működni, és jobban meg szeretnénk ismerni egy évszázad magyar művelődéstörténetének ezt a különös szegletét, elengedhetetlen, hogy ismerjük a 20. századi magyar asztrológusok életrajzát.

Kulcsszavak

asztrológus, életrajz, asztrológiatörténet, okkultizmus, Osztrák-Magyar Monarchia, Magyarország, 20. század, szubkultúra, társadalomtörténet, művelődéstörténet, irodalomtörténet, sajtótörténet, Buddhista Misszió

Abstract

Márton Veszprémy: Astrologers in 20th Century Hungary up to 1989

The oeuvre and significance of Hungarian astrologer Ervin Baktay cannot properly be understood without knowing the intellectual milieu in which he lived and worked. He wished to learn astrology from László Györffy, and was acquainted with Eduard Lederer. He perhaps personally taught Károly John, influenced Sándor Raisz and Kurt Rechnitz, and many others – among them Ervin Borbély and Emil Móricz – through his textbook. Who were these persons? Where did they come from, and how did they become interested in astrology? How did astrology appear in Hungary in the first place? What was the attitude of the government towards astrology and its practitioners in the interwar period during Horthy's conservative regime, or during the decades of communist dictatorship? These are the questions I intend to answer by examining the biographies of twentieth-century Hungarian astrologers from the time of astrology's appearance in the 1920s up to the end of the communist era in 1989.

Keywords

astrologer, biography, history of astrology, occultism, Austria-Hungary, Hungary, 20th century, subculture, social history, cultural history, history of literature, history of journalism, Buddhist Mission

MŰHELY

TÜSKÉS ANNA

Rab Gusztáv *Patak rózsája* című regényéről

Rohoska József Gusztáv 1901. május 14-én született Sárospatakon.¹ Édesapja, Rohoska József (Kunhegyes, 1871 – Budapest, 1938) a sárospataki Református Kollégiumban vallásbölcsezetet és újszövetségi kánontörténetet tanított.² Édesanyja Peremartoni Nagy Borbála (Sárospatak, 1880 – Budapest, 1972). Gusztáv volt a legidősebb gyermekük, hat testvére született.

1920-ban Budapestre költözve jogot tanult, majd 1923-ban abbahagyta egyetemi tanulmányait. Ekkor vette fel a Rab Gusztáv írói, illetve újságírói nevet. Regényírással még Sárospatakon kezdett el foglalkozni: *Mocsárláz* című első regényét folytatásokban közölte a *Nyugat*, s 1922-ben megnyerte vele az Atheneum Kiadó első díját, már Rab Gusztáv néven.³

A számos önéletrajzi motívumot tartalmazó, *Patak rózsája* című, eddig kiadatlan regénye kéziratát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi, kiadása folyamatban van. Tartalma röviden a következő: 1957 tavaszán az ausztriai Burgenland fővárosában, az eisenstadti kórházban haldoklik egy nyolcvanhat éves magyar férfi, aki a magyar forradalom leverése napján, 1956. november 4-én egyedül vágott neki a határnak a menekültek áradatában. A férfi neves protestáns egyháztörténész, akit egyházellenes megnyilvánulásai miatt a két világháború között eltávolítottak tisztségéből, tagja lett a kommunista pártnak, ellensége a kereszténységnek, s mint szabadgondolkozó hirdeti meggyőződését. A férfit egy tizenöt éves, féllábú magyar kislány, Posta Erzsi, a kórház megtűrt lakója ápolja. Ő szüleivel együtt menekült el a kommunista rendőrség elől, a vasfüggöny átlépésekor egy akna apját is, anyját is megölte; egyedül ő maradt életben. Az aggastyán egy régi könyvön és egy fogkefén kívül

¹ Az életrajz adatainak fő forrása Rab Gusztáv 1962 decemberéből származó önéletrajza, valamint testvérének, Rohoska Ilonának 1969. szeptember 25-én írt feljegyzése. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték. Tüskés Anna: „»Gyermekei a könyvei voltak.« Rab Gusztáv élete és munkásságának második korszaka (1950–1963)”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, CXXII, 2018/3. 288–316.

² DIENES Dénes – UGRAI János: *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013, 137.; KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád (összeáll.): „A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) egyetemi tanárainak életrajzi adattára és életútleírása”. In *Hit – tudomány – közélet: A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014, 157.

³ BALASSA József: „Rab Gusztáv regénye”. *Világ* 14, 51. sz., 1923. márc. 4., 5.; *Révai Nagy Lexikona*, Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1927, 20:761; „Egy idegbeteg ember plágiumvádja a «Mocsárláz» szerzője ellen”, *Pesti Napló*, 1923. máj. 25., 2.

egy csomagot hozott magával keresztfia számára, aki már régebben elhagyta Magyarországot, és Svájcban él. Ez a keresztfiú korábban neves festőművész volt, de mivel nem akarta szolgálni a szocialista realizmust, sertések mázsálásával kereste a kenyerét a szovjet-magyar határon. A csomagban a fiú titkos naplója van, amelyben leírja, hogyan vesztette el keresztény hitét a keresztapja révén, aki arra tanította, hogy az ember Istent a saját képére teremtette. Naplójában elmondja, miképpen adta el keresztapja Szent Erzsébet „születési jogát” a katolikus Pozsonynak, hogy a protestantizmus fellegethessék, Sárospatakat, megszabadítsák ettől a nyomasztó teherrel. A napló, melynek tartalmát a menekült férfi sem ismeri, egy, a 20. század elején, Patakon lejátszódott történetet is tartalmaz: egy téli napon kinyílik „Szent Erzsébet rózsája” egy évek óta beteg asszony kertjében, és a beteg ettől meggyógyul. A város vezetői összefognak, hogy eltüntessék az összes bizonyítékot, amely Magyarországi Szent Erzsébet pataki születése mellett szól.

A hagyatékban a regénynek két gépiratos változata található. A korábbi, sok tinteírású autográf javítást tartalmazó, 242 lapos gépirat utolsó oldalán olvasható dátum: „1960. április 25.” (k₁). A későbbi, 157 lapos gépirat figyelembe veszi a korábbi gépirat javításait (k₂). A téma feltehetően még Magyarországon keltette fel Rab figyelmét, mert a gépiratok mellett található, „Forrásmunkák, jegyzetek” feliratú zacskó tartalmaz három újságkivágatot az *Új Ember* 1957. novemberi és decemberi számaiból, amelyek Szent Erzsébettel kapcsolatosak.⁴ A zacskó tartalmazza még Pozsony leírását a *Pallas Nagy Lexikon*ából kigépelve, valamint egy piros tintarajzot: Sárospatak vázlatos térképét a regényben említett helyszínekkel.

Erről a regényéről írta Rab 1961 novemberében Berki Erzsébetnek:

Összes írásaim közt legközelebb áll szívemhez, mert ugyanott születtem, ahol Szent Erzsébet: Patakon azaz Sárospatakon. [...] Három különböző stílus, három különböző hang egybeolvadása a regény. I. Az író elbeszélő hangja, tehát olyan, mint a „Voyage dans le Bleu”-ben: tárgyilagos, hideg, szigorú, mondhatnám flauberti. II. A Szent Erzsébetről szóló ifjúsági képeskönyv lelkes, naiv hangja. III. A keresztény hitéből kiábrándult, Isten létezését komoran tagadó, az abszurd-filozófiára hajló, tönkretett életű főszereplő hangja. Én igyekeztem három különböző hangot megütni, ez kívánatos a fordításban is. Látni fogja a regény bonyolultnak látszó, de lényegében egyszerű szerkezetét: „A” melléklet formájában a mesekönyv, „B” melléklet formájában a főhős naplója, első-személyben.⁵

⁴ KUNSZERY Gyula: „Szent Erzsébet szülővárosában”. *Új Ember*, 1957. nov. 17., 3.; „A Magyar Püspöki Kar közös körlevele: Amit Szent Erzsébettől tanulhatunk”. *Új Ember*, 1957. nov. 24., 1.; „Ünnepi szentmise Szent Erzsébet emlékeztetére”. *Új Ember*, 1957. dec. 1., 1.

⁵ Rab Gusztáv levele Berki Erzsébetnek, Dreux, 1961. nov. 22. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Rab Gusztáv: *Patak rózsája* Részlet a regényből

Pap volt ő is, mint az apám: református pap és tudós tanár a kollégiumban. Mondják, hogy keresztelésemkor látták utoljára fekete papi palástban. Többet nem vette fel, mert nem szerette az ilyen „ósvi cifraságot”. Egész korszó vizet zúdított rám, úgyhogy meg is fáztam a hideg szobában. Így hangzott el az ő ajkáról az Atya, Fiú és Szentlélek nevében a Zebulon név is harmadiknak. Ő ragaszkodott hozzá, mert nem tetszett neki a két szent: Mihály arkangyal és Keresztelő Szent János. Jákob fiát hívták Zebulonnak, és ez volt egy zsidó törzsnek is a neve Palesztinában. Annak a haladó irányzatú modern hittudománynak, amelyet keresztapám képviselt robbanékony szenvedéllyel Patakon, az Újszövetségi Szentírással szemben voltak inkább súlyos aggályai. Az Ó-Testamentum ellen ő nem hadakozott, a zsidók történetén nagyokat nevetett.

Így lettem én Mihály János Zebulon.

Kis városunkban a katolikusokat senki sem gyűlölte jobban, mint keresztapám. Talán azért, mert valamikor ő is katolikus volt. Anyám nem nagyon kedvelte őt és szerette feleleveníteni a történetet a „kiugrásáról”. Keresztapám ugyanis „kiugrott” a szerzetesi csuhából, kispap volt Pannonhalmán a bencéseknel. Anyám szerint ez úgy történt, hogy megszánt az utcán egy leányt, aki nehéz kosarat cipelt. Elvette tőle a kosarat, és nemcsak hogy hazakísérte, hanem segített is neki a konyhában: palacsintát sütöttek együtt. Többet nem ment vissza a kolostorba, a leányt feleségül vette, református pap és hittudós és családapa lett belőle, így kerültek Patakra.

„Szabad-gondolközőnek” nevezte magát, és mindenkit gúnykacajjal vagy átkokkal ostorozott, aki nem osztotta az ő nézeteit. Közel laktak a mi házunkhoz. Nyári estéken én szüleimmal és testvéreimmal együtt kertünkben énekelgettem, felváltva református zoltárokat és akkoriban divatos budapesti műdalokat, hol a „szép híves patakra” kívánczó szarvasról, hol a kávéházi „rossz lányról”, akit elhagyott a szőke fiú. Bodri kutyánk ott hevert körünkben és egyszerre ugatni kezdett. Nyílt a kapu és a haragos egek harci villáma becsapott: keresztapám érkezett kis családjával és vége volt az éneklésnek.

Vastag posztóból készült viharköpenyt viselt, bő „malaclopót”; nem sokban különbözött a levetett szerzetesi csuhától. Jött hallgatag feleségével és három leányával. Istállólámpát tartott a kezében, pislogó petróleum-lángot. Bodrit lecsillapítottuk, szaladtunk székekért, és megkezdődött az esti műsor második felvonása: keresztapám kezdte szidni az embereket.

Szidta egész este, kifogyhatatlan volt a szidalmazásban. És mi, gyerekek, némán hallgattunk. Elálmosodtunk és aludni mentünk.

Ebben az időben a „vaskalaposok” voltak szőnyegen, mégpedig a helybeliek. Azokat szidta minden erejével.

Én füleltem.

– Dogma! Dogma! Dogma!... – minduntalan ezt hallottam.

Hogy mi a „dogma”, nem nagyon voltam vele tisztában. De ezeken a nyári estéken azt hamarosan megtanultam, hogy az, aki a dogmákat vakon elfogadja, ostoba tökfilkó, sőt a rablógyilkosnál is elvetemedettebb gonosztevő, az emberiség ellensége. Ezek a „vaskalaposok”. Ezzel szemben azok, akik az értelmetlen dogmákat elvetik és helyettük megmondják az igazat: az emberiség jótevői, a haladás szent ügyének képviselői. Ezek vagyunk mi.

Apám időnként a maga szelíd módján ellentmondott neki. De félt, hogy a vitában alulmarad. Hiúságát oltalmazta, amikor ügyesen visszavonult és maga is a „szabad-gondolkozó” pártjára állt.

Malaclopójába burkolódzva a nyári csillagos ég alatt egy este kijelentette:

– Baltával vagy kalapáccsal agyonverem őket, ha kell!

Minthogy egyaránt szidta a pápista szenteket és a „dogmákat”, nem voltam egészen biztos benne, hogy kiket-miket is akar agyonverni keresztapám.

A „vaskalapos” szó értelmével sem voltam egészen tisztában. Patak legtiszteltabb alakját, az öreg Radosy Gyuri bácsit azzal bélyegezte meg, hogy ő a vaskalaposok törzsfőnöke.

Én Gyuri bácsit csak látásból ismertem és mindig tisztelettel köszöntöttem az utcán, mint minden kisdíák. Ettől fogva nem a hosszú ősz szakállát néztem, hanem a kalapját. Vajon csakugyan vasból van-e? Fekete keménykalapot viselt télen-nyáron. A század elején ez a kemény angol kalap volt a divat, eltorzított angol szóval nálunk „pincsek” nevezték. Csak később értettem meg, hogy nem a „pincs”, hanem lelkének keménykalapja van vasból, azaz ő, a kollégium tanári karának nagy többségével együtt, a dogmákat a leghatározottabban üdvöseknek tartotta, mégpedig úgy, ahogy azokat Calvin János fektette le Institúcióiban. A hittételek népszerűbb foglalata az úgynevezett Heidelbergi Káté volt. A kollégium élén Gyuri bácsi féltékenyen őrködött, hogy a Káté egyetlen szavát se merje senkise kétségbe vonni. A főiskolai rangú kollégiumban a gimnázium mellett két fakultás virágzott ebben az időben: a teológia, ahol az ország jövődő református lelkészeit nevelték, és a jogakadémia, amely a jogászok utánpótlásáról gondoskodott egyetemi színvonalon. A nagyszámú tanári karnak vallási kérdésekben illetl ugyanúgy gondolkodni, mint Radosy Gyuri bácsinak.

Délutáni szabadidőmet ebben az időben festegetéssel töltöttem. Volt olajfestésem is, mindenki bámulta, milyen ügyesen festettem le a Királyhegyet. Első nagyszabású kísérletem másolás volt. Vásznonra festettem a „Keresztrefeszítés”-t, Montorfano híres képét, amely olajnyomatban megtetszett nekem. Csodálói fényes jövőt jósoltak nekem. Nem értették, hogy ilyen is lehetséges. A kép nagyobb volt, mint én magam. A szomszédok ámuldoztak.

Keresztapám is bejött egyszer a szobába, amikor festettem. Láttam, ő is meglepődve áll a vászon előtt. Torzonborz szakállas arcából kicsillogott kíváncsi szeme. Sokáig nézte a képet. A szívem dobogott. Vártam, mit fog mondani, és belül resz-

kettem, mert ő még soha senkit és semmit nem dicsért. Becsvágyam és hiúságom érzékeny volt, mint a tavaszi gyöngö saláta.

Végre megszólalt és kijelentette, hogy egészen jó, amit csinálok.

– De Jézus feje köré ne fess glóriát – mondta. – Mert olyan nincs!

Aztán még parancsolóan rám kiáltott:

– Azokat a röpködő angyalokat pedig töröld le, mert olyanok sincsenek. Érted?

Én azonnal engedelmeskedtem. A felhőkön térdeplő négy angyalt, akik az Úr lelkét fogadják, barna festékekkel bemázoltam. Kijavítottam Montorfanót.

– Rendben van. Derék fiú vagy, Zebulon – mondta elégedetten.

Ő szólított egyedül Zebulonnak, a családban és a kollégiumban mindenki Misinek nevezett.

Középső nagy szobánk, melynek ablakai a Királyhegyre néznek, némely téli esteken megtelt vendégekkel. Apám legjobb borát hozta fel a pincéből, hiszen szőlőnk volt nekünk is, mint a legtöbb tanárnak, a bortermő Hegyalján. Feleségeikkel jöttek hozzánk a tanárok és víg pohárcsörgés közben beszélgettek, nevetgéltek, vitatkoztak. Anyám leült a cimbalom mellé, Sarló Sándor, a magyar alkotmánytörténet tanára, elhozta hegedűjét és vidáman zenéltek, mi meg énekelgettünk. Vató tanár úr, az egyházi zene és a kuruc dalok mestere, török síppal jelent meg és tárogatózott. A gyerekek közül csak nekem engedték meg, hogy a felnőttek közt maradjak. Mindenki kedvelt, dicsért. Pincégyerekként segítettem anyámnak, és ha a bor elfogyott az asztalon, apám rám szólt:

– Szaladj, Misi, a pincébe.

Míg odalent lopóval szívtam a hordóból a bort, lehallatszott Vató tanár úr török sípjának hangja és keresztapám szitkozódása.

Anyám jó háziasszony volt. Finom süteményeket tudott készíteni. Valamilyen régi családi mintát örökölt még a nagyanyjától, fából készült patront és ezzel nyomogatta ki a cukros csokoládétészta formáját. „Krisztus-lábának” neveztük. Ezen a vidám téli esteken mindig volt „Krisztus-lába”. Keresztapám nagyon kedvelte. Szidta Radosy Gyuri bácsi „vaskalapos klikkjét” és közben mohón falta a „Krisztus-lábát”.

– Ó, a gyalázatos vén farizeus! – ezt hajtogatta, és fekete szakállá tele volt cukros morzsával.

Egy nap megint megnézte a képet, Montorfano Golgotáját, amelyet szorgosan másoltam. Nem festettem Jézus feje köré glóriát, mert megértettem, hogy a szentek dicsőfénye csupán káprázat. A festő szeme pedig nem káprázhat.

Az egyik lator lábánál a római császár zászlaját festettem éppen. Ő közelhajolt a vászonhoz, mert rövidlátó volt, és úgy figyelte ecsetem mozgását. Egyszer csak felordított.

– Zebulon!

– Tessék?

– Apád is köztünk van.

Megmagyarázta, hogy Gyuri bácsi és klikkje hisz a szentek glóriájában, az angyalokban és a dogmákban.

- Ez igen nagy baj – mondta.
- Miért olyan nagy baj? – kérdeztem.
- Mert megakadályozzák az emberiség boldogságát.

Kitüntetett bizalmával és közölte, hogy apám is szívvel-lélekkel küzdeni fog az ártalmas kollégiumi klikk ellen.

Hamarosan észrevettem, hogy vannak tanári családok, amelyekkel mi nem érintkezünk, noha anyám kedves barátnői, régi leánypajtásai élnek bennük. Aztán rendes látogatóink is kezdtek elmaradozni. Félelmet vagy megbotránkozást keltett bennük keresztapám szitkozódása. Kényelmetlen volt nekik, hogy állandóan a dogmákat, Gyuri bácsit és a vaskalaposokat cseplülte. Akadt olyan, aki előmenetelét és talán állását is féltette, hiszen egyre nyíltabbá vált az ellenségeskedés keresztapám és Radosy Gyuri bácsi, azaz a hivatalos kollégium között. Nem mert már eljönni hozzánk Németh Cirill, a magyar irodalom tanára sem, mert híre terjedt, hogy Zala Bertalan minden este a mi házukban szidja Gyuri bácsit. Elmaradt a dalos kedvű Vató zenetanár is a tárogatójával. Az alkotmánytörténet tudós tanára, Sarló Sándor sem hozta el a hegedűjét. Horkay Béla, kollégiumi könyvtáros, aki egyben a gimnázium hittanára is volt, Gyuri bácsi sok lánya közül az egyiket vette feleségül. Mint az agg vezér veje, úgy kezdett félni tőlünk, hogy az utcán menekült anyám elől, ha találkozta.

Még a hórihorgas Pintér Vazul is feszélyezték keresztapám durva kitörései. Pedig ő, mint a filozófia tanára a teológián és a jogakadémián egyaránt, elég nyíltan rokonszenvezett keresztapám nézeteivel. Merev és félszeg ember volt. Sovány, hosszú nyakán ugrált az ádámcsutkája; járás közben a karja nem mozgott, mintha béna volna. A német Immanuel Kantnak volt lelkes híve, és bizalmas baráti körben maga is azt vallotta, hogy tiszta ésszel Isten gondolata csupán üres gondolat. A „tiszta ész” volt a vesszőparipája. Mindig németül köszönt, mikor érkezett:

– *Reine Vernunft!*

Azaz Kant nevében mindnyájunknak tiszta ész kívánt.

Néha vitába keveredett keresztapámmal, aki emiatt „szórszálhasogatónak” nevezte őt.

Szórszálhasogató!

Ez is a talányos dolgok közé tartozott és erősen foglalkoztatta képzeletemet, mint a „vaskalap” és a „dogma”. Sokat tűnődtem, hogyan is lehet felhasogatni egy szórszálát.

Egy ideje Pintér Vazul sem jött el többet hozzánk. De majdnem mindennapos volt nálunk a nemzetközi jog és a jogbölcselet tanára, Ferentz Áron. Agglegény volt, független ember, unta a kollégiumot és Patakot, Budapestre vágott. Nem félt Radosy Gyuri bácsi klikkjétől, nyíltan packázott vele.

Keresztapám Ferentz Áronnal szemben pihentette villámain. Hátrányban volt vele, mert Ferentz Áron világjárt ember volt, Amerikában is járt, négy-öt európai

nyelven beszélt. Társalgás közben Spinoza tanaiból latinul, Pierre Bayle művéből franciául idézett. Az angol David Hume volt viszont a kedvence: keresztapám mogorván hallgatott az angol szavak hallatára. Az akkoriban Európában mindinkább terjedő hindu filozófiáról egyedül ő tudott. A boldog megsemmisülés, a Nirvána hívének vallotta magát egy este. De másnap már a német Häckel „*Világrevjtvény*”-éért lelkesedett. Megrökönyödésemre borozgatás közben kijelentette:

– Isten van. Ő teremtette a világot. De aztán rútul cserbenhagyta.

Keresztapám tiltakozott.

– Világteremtő? Nem! Legfeljebb világépítő vagy világrendező!

Apám elgondolkozva szívta szivarját. Csak ennyit mondott, Ferentz Áron felé fordulva:

– Spinoza tanítványa vagy, és úgy beszélsz, mint egy deista.

De én ebből egy kukkot sem értettem. Csak éreztem, hogy lelkemből valami leválik és repedni kezd.

Anyám aggodalmaskodni kezdett, neki nem tetszett, hogy az emberek már nyíltan mondták rólunk:

– Ember Dezsőék külön úton járnak. Mint Zala Bertalan és Ferentz Áron...

Ebben az időben teljesnek látszott a szakadás a „vaskalaposok” és a „modernekek” közt. Ezek a modernekek mi voltunk. Súlyosbította a helyzetet, hogy az év végén apám kifizette dr. Hun Miklóst, az öreg iskolaorvost, aki házi orvosunk volt, és a kis zsidó doktorral húzatta ki három fogamat. Dr. Hun is Radosy Gyuri bácsi klikkjéhez tartozott.

Karácsony táján pedig megjelent egy névtelen röpirat, amely Gyuri bácsit versben és prózában „önfertőző farizeusnak” nevezte, sőt: azt állította a névtelen szerző, hogy Gyuri bácsi másoktól lopta legújabb tudományos művét, amelyben Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonynak, a kollégium hajdani pártfogójának nemes tetteit szedte csokorba.

„Ez a vén szoknyavadász – így szólt a röpirat – este a kollégiumkertben kis cseléd lányok idomait tapogatja. De miután egy felháborodott kispataki leányzó jól megcibálta tisztos farizeusi szakállát, bánatában írni kezdett, de a tudományos dolgozat alapelemeit összetéveszti a számbóboggással. És kürtöltet maga előtt, mint képmutatók teszik a zsinagógában és az utcán, hogy dicsérik őket. (Máté 6,2)”

Az evangéliumi idézet keresztapámra irányította Gyuri bácsi és népes atyafisága gyanúját.

– Csak Zala írhatta – mondták.

Gyuri bácsi nem akart perelni. Pedig megtehetette volna, hogy bepereli az újhelyi nyomdát, ahol a névtelen röplapot nyomtatták. Akkor kiderült volna a szerző neve.

Anyám nem kedvelte keresztapámat, mert mindig szidta Patakot és felfalta a „Krisztus-lábát”. De ezúttal megvédte őt.

– Nem ő írta, hanem Ferentz Áron. Hallottam a piacon.

A jeles jogbölcsész megneszelte, hogy a pataki közvélemény egy része őt gyanúsítja a röpirat szerzésével. Ezért a helybeli zsidó könyvkereskedő kis nyomdájában

saját nevével kiadott egy röpiratot. Ebben azt írta: neki semmi szüksége sincs a névtelenség védelmére és ezért nyíltan kijelenti, hogy Radosy György nagytiszteletű úr tudományos nulla és teológiai tökfilkó.

Ehhez még hozzáfűzte:

„Sibylla templomának tiburi romjaihoz nem kell jóslatért elfáradni, anélkül is előre megmondhatjuk, hogy ez a kártékony öregember szellemi pocsolyába fogja dönteni a kollégiumot, ha ezt a jó szándékú és felvilágosodott elmék meg nem akadályozzák”.

Ferentz Áronnak ez a „Nyílt levele” újév táján jelent meg és végleg elmérgesítette a viszonyt a két tábor közt.

A sértődött öreg iskolaorvos, dr. Hun pedig mindenfelé híresztelte:

– Már nem vagyok Ember Dezsőék háziorvosa.

Ekkor csapott be bombaként a nagy esemény, amely egyszeriben felforgatott mindent, ami eddig Patakon volt.

Kis városunk felvégén Felső-Hostát alatt, a Hécén, a Bodrog-könyökön túl, a régi zárda romjainak közelében egy szalmatetős ház hóval borított kertjében hideg januári napon kinyílt egy piros rózsa.

És az emberek azt beszélték, hogy a halálos beteg Korodáné, aki két év óta fel sem kelt az ágyból, egyszerre meggyógyult.

RECENZÍÓK

KÖŐ ARTÚR

A multietnikus Muraköz Trianon után – egy kettős kötődésű ügyvéd emlékiratában
(Dr. Sebestyén Mátyás: *Abogy én láttam...*, szerk.: Rokolya Zoltán, záró tanulmány: Makkai Béla, Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2016, 86 p.)

Egy közszereplő életútján keresztül szembesülni a történelem zaklatott eseményeivel mindig érdekes, s még inkább, ha az adott életútnak a „java” a két világháború közötti időszakra esik. Ha a kor tanúja – egy etnikailag vegyes lakosságú régióban – maga sem tudja pontosan, melyik náció uralma alatt, milyen karakterű országban volna érdemes folytatni további életútját. Esetünkben ez az ember dr. Sebestyén Mátyás perlaki ügyvéd, aki annak ellenére, hogy jogi doktorátusát a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte, 1921-ben úgy döntött, visszatér szülőföldjére, a trianoni békediktátum szerint a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt Muraközbe. *Abogy én láttam...* című emlékiratában elfogultságoktól mentes képet kap az olvasó – többek között – a szerb-horvát együttélés „nehézségeiről”, a politikai korrupcióról s mindazokról a problémákról, melyeket Muraköz magyar lakossága járomként a nyakába kapott 1920-ban, és kénytelen volt viselni az új rendszerben.

Ilyen nehézségekkel kellett megküzdenie Dr. Sebestyénnek is, aki hazatérte után „csökevényes” horvátudása miatt „magyarórnak”, azaz magyarofilnek minősült, és nem számíthatott állami állásra. Ügyvédi írnokként helyezkedhetett el, és később Újvidéken különbözeti vizsgát kellett tennie ahhoz, hogy elismerjék magyar ügyvédi diplomáját. Mivel a terület „új urai” bizalmatlanok voltak vele szemben, annak a Horvát Köztársasági Parasztpártnak lett a tagja, amely mögött nemcsak Muraköz és Horvátország parasztsága sorakozott fel, de számos más régió föderatív és demokratikus politikai berendezkedést követelő hívei is, akik nem tudtak megbárkozni a hamisítatlan balkáni despotizmussal. Így lett az emlékiró a perlaki járás párttitkára. Hogy milyen volt a fiatal magyar ügyvéd helyzete – s maga az SHS (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) igazságszolgáltatása – az 1920-as években, az egy bosnyák származású csáktornyai ügyvédkollégája nyilatkozatából kiolvasható: „Testvér, ha Franetović-csal, dr. Svobodával állok szemközt, nekik van igazuk, ha azonban magyar zsidó ügyvédekkel állok szemben, úgy nekem van igazam, s így meg lehet élni.” (A két nevezett ügyvéd dalmáciai származású volt, ahogy a legtöbb bíró is, és politikai befolyásuk is nagy volt.) A Horvát Köztársasági Parasztpártot, mely megmérettette ugyan magát a választásokon, de a belgrádi parlament munkájában nem vett rész, az 1925-ös országos választások előtt a Pašić–Pribečević-kormánynak köszönhetően törvényen kívül helyezték, s tagjait sorra letartóztatták.

Erre a sorsa jutott a párt vezetője is, Stjepán Radić is. Dr. Sebestyén nem tudta, hogy mi vezette a börtönbe került Radić-ot arra, hogy az ellenzék vezéréként a belgrádi kormányban miniszterséget vállaljon, csalódása azonban sokakkal együtt arra ösztönözte, hogy kilépjen a pártból, s visszaadja tartományi képviselői mandátumát.

A világ minden tájára kivándorolt muraköziek jogi képviselőjének köszönhetően családi házat épített, igaz, magyarsága miatt minden eredményért kétszeresen meg kellett dolgoznia. Közben Radić-ot 1928-ban párttársaival együtt meggyilkolták a belgrádi közös parlamentben, 1929. január 6-ával pedig Sándor királydiktatúrája következett. A szerző az uralkodó ezen lépését bátor tettként értékeli, melyet elsősorban az elcsatolt vidékek magyar lakossága üdvözölhetett, s amely az e vidékek lakosságával szemben hódítóként viselkedő horvátok számára kedvezőtlen volt. Uralma azonban tisztavirág életű volt, ugyanis nem sokkal később a marseilles-i kikötőben a király merénylet áldozata lett.

Sándor király temetésének, valamint a temetés utáni jugoszláv politikai helyzet leírásából nemcsak az derül ki, hogy a szerző rokonszenvezett a királlyal, hanem az is, hogy egy idegen ország fennhatósága alá került magyar abban reménykedett, hogy az etnikailag vegyes Balkánon szebb jövőt hozhat, ha teret nyer egy népek egyenlőségén alapuló „jugoszláv identitás”. A harmincas évek végére azonban – a gazdasági válságnak is köszönhetően – felszínre törtek az első világháborút lezáró békediktátumok felelőtlenségéből fakadó problémák. A horvát nép inkább saját országot akart. Az újabb háború kitörésével lehetőség kínálkozott e cél beteljesülésére. A háború ugyan a horvátok lakta területek szinte egészének egyesítését hozta, ám német és olasz protektorátus alatt. 1941 tavaszán teljesült Sebestyén Mátyás vágya is, amikor a németek elfoglalták a Muravidéket, majd 1941. április 16-án átadták a magyar hadseregnek. A szerző a magyar honvédség bevonulását megelőzően úgy gondolta, nem volna baj, ha a „trianoni ország a háború végére halasztaná területi igényeinek érvényesítését, mert ezzel önmagát és sok más is megkímélne az esetleg bekövetkező tragédiától”, az események azonban másképpen alakultak, s ehhez a kusza helyzethez kellett igazodnia az ügyvédnek. Ismét a vidék meghatározó politikusává emelkedett, igaz a „megszállókkal” való együttműködésükért az usztasák akasztással fenyegették a perlaki magyarokat. A város lakosságának nemcsak szélsőségesek vegzálását kellett elszenvednie, de abban sem bízhatott, hogy a rátermetség dönt a pozíciók elnyerésében. A magyar hatóságok ugyanis a helyi értelmiség tanácsait nem fogadták meg, a lakosság igényeit nem vették figyelembe. Intézkedéseik nagy része mind a magyar, mind a nem magyar emberek számára visszatetszőek voltak: olyan idegen tisztviselőket küldtek a muraközi szolgálatba, akik csak magyarul tudtak, s akik próbálták megtorolni azoknak a viselkedését, akik 1918-ban a „jugoszláv felszabadítást” segítették elő. Felszámolták azt a kormánybiztosságot, amelyet egy évtized alatt a helyiek helyiek megszoktak, s az ott élő magyar szakemberek szerint is tökéletesen látta el feladatát. Visszacsatolták Muraközt Zala megyéhez, nem fordítva figyelmet arra,

hogy két évtized alatt az „idegen impérium” jogi rendje jócskán beidegződött a környék lakosságába.

Dr. Sebestyénre mint helyi tapasztalatokkal bíró politikusra és ügyvédre számítottak a magyar időkben. A járásbíróság élére állították. Hogy milyen eredménnyel, azt politikai riválisa, a Muraköz elcsatolásában is fontos szerepet játszó Juraj Lajtman elismerése is tükrözi, aki állítása szerint tévedett, amikor előítéletesen azt gondolta, hogy az általa képviselt délszláv ügyfelek az új rendben csak hátrátételre és jogtiprásra számíthatnak.

1941 végén Sebestyént Perlak közjegyzőjének nevezték ki, ami kevesebb jövedelmet, de több munkát jelentett, és még több irigységet. A közügyektől némileg eltávolodva is szomorúan tapasztalta, hogy míg a jugoszláv időkben a törvénysértőket letöltendő szabadságvesztéssel sújtottak, most csúszópénzekkel a bűnözők megválthatják a szabadságukat. Az impériumváltás után a magyar tisztviselőknek is nehézséget okozott – igaz erről nem tehetek –, hogy dühöngött a háború, és sokasodtak a lakosság megpróbáltatásai. A köznapi emberek pedig érzelmi csalódásból minden rosszat az új rezsimnek és tisztviselőinek tulajdonítottak. 1943–44 fordulóján a rosszkedvű társadalmat az ellenséges propaganda is bomlasztotta. Dr. Sebestyén véleménye az volt, hogy „mindezt azoknak köszönhattük, akiket a trianoni ország küldött, akikben sem kellő tudás, sem élettapasztalat nem volt az elfoglalt posztokhoz, és sajnos igen sokszor hiányzott belőlük a szükséges erkölcsi erő is”. A partizántevékenység ekkor már számos ártatlan életet követelt, ami ránehezedett a közhangulatra a Muraközben. 1944 októberében szabályos pánikká fokozódott, amikor Horthy bejelentette a háborúból való kilépést, s az „ejtőernyősök” (így nevezték a kihelyezett magyar tisztviselőket) csomagolni és költözködni kezdtek. Szálasi hatalomra jutása azt eredményezte, hogy a helyi értelmiségnek még annyi beleszólása sem volt a közügyekbe, mint addig. Ennek ellenére – a gyűjtogatások és gyilkosságok megelőzése érdekében – megszerveződött a nemzetőrség, amely szavatolta a közbiztonságot. Ebben főszerepet játszott dr. Sebestyén Mátyás, akit azonban a Szálasi-kormány emberei, más muraköziekhez hasonlóan ágyútölteléknek kényszorosoztak. A közeledő front s a kommunisták fenyegetőzései ellenére az ügyvéd nem menekült el, ám egy nagykanizsai utazás alkalmával orosz hadifoglyok jövőről szőtt tervezgetéseit hallva mégis elhagyta szeretett szülőföldjét.

Az *Abogy én láttam...* című visszaemlékezés történelmi kontextusát, interetnikus és politikai viszonyainak összetettségét és lehetséges olvasatait Makkai Béla záró tanulmánya tárja fel és járja körül a történész szakavatottságával, miközben érzékeny képet alkot az emlékiró szakmai és politikai kötődéseiről, nemzeti azonosság-tudatának finom áthangolódásáról. A történész a politikai rezsimhez, szakmai lobbykhoz nem, de jogi-erkölcsi elvekhez mindenkor következetesen ragaszkodó ügyvéd megkérdőjelezhető döntései és tévedései mögött is érzékeli és hitelesen ábrázolja a (mély)lélektani vívódásokat és a megingathatatlan elvi helytállást. Délszláv és magyar ügyfelek tisztelete egyaránt övezte a kétlaki ügyvéd működést, aki hitt abban, hogy a jog az emberek kiegyensúlyozott életének kerete és garanciája,

származástól függetlenül, amit nem csorbíthatnak büntetlenül nacionalista hatalmi aspirációk vagy kicsinyes emberi szándékok. A „Történelmi gyepűvidék – etnikus átjárókkal” címen írt elemzés nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia és a frissen megalakult délszláv állam működéséről ad szakszerű eligazítást, de az emlékiró jellemfejlődésének és erkölcsi kötődéseinek ábrázolásával szemléletformáló megállapításokat is tesz. Nevezetesen, hogy a török kori millet-rendszer önkormányzati hagyományával és zadrugás-patriarchális szociológiai örökségével a délszláv népek elitjei nagyobb affinitást mutattak az átlagembert is boldogító társadalmi közeg kialakítására, mint az arisztokratikus hagyományú és dzsentriszemlélettel torzított magyar hivatalosság. A tanulmány külön értéke a plasztikus nyelvi megformáltság és az olykor drámai feszültséget teremtő, de a felold(oz)ással is szolgálni tudó ábrázoló-értelmező intellektus.

A könyv kitűnő példája annak, hogy egy fordulatokban bővelkedő korszakot és alig ismert mikrovilágot miként lehet érzékletesen, elkötelezetten, mégis elfogulatlanul bemutatni és „ismerőssé” tenni egy visszaemlékezés és egy „életszagú” szaktanulmány házasításával. Ennek az alig száz oldalas, bár nagy alakú és igen mutatós kiállítású kötetnek az elolvasása ezért nem okozhat csalódást a jogász és a történész szakma képviselőinek, de vélhetően a történelem iránt érdeklődő azon olvasóknak sem, akik számára nem közömbös a muraközi szórvány s a határon túli magyarság sorsa.

MÁTÉ BARBARA – STELLI GRÉTA – KRETZER RÉKA – KOVÁCS BOGLÁRKA

Bagdy Emőke: *Pszichológiai rejtelmek a művészetekben és életünkben*,
Athenaeum Kiadó, Budapest, 2016. 282 p.

Bagdy Emőke „szerelemgyereke” ez a könyv; elhivatottsága, igényessége tükröződik mind a tanulmányok tartalmán, mind óvatos, aprólékos nyelvezetükön. A szerző, akinek személyes életét és gyermekkorát egyaránt áthatotta a művészet iránti rajongás, odaadással tárja az olvasó elé művészetpszichológiai tanulmányait.

A könyv négy részre tagolódik. Az első rész József Attila Rorschach-tesztjének elemzésével kezdődik. Mit üzen egy ilyen dokumentáció a régmúltból? A vizsgálati körülményekről Illyés Gyuláné Flóra idézetének köszönhetően teljes képet kaphatunk. A Bagdy által közölt két szakvéleményben kiemelkedő szerepet kap a korai anya-gyermek kapcsolat sérülése. A füstös éjszakán félig felvett Rorschach-teszt kiegészítésének módszere nagyszerű ötlet a pszichológus szerzőtől. A tesztválaszokkal társított versrészletek felkavaróak, hol istenítik, hol szégyenítik a női létet. A mindössze öt tábla releváns képei gazdag részleteket tárnak fel abból, hogy a költő hogyan elaborálja élete szenvedéseit, hogyan gyúrja közkinccsé terheit, kilátástalan frusztráltságát. Képet kapunk arról is, hogy e lelki sebeket semmiféle földi szerelem nem gyógyíthatja; amint a költő elkezd kötődni, mohóság, és reménytelen szerelemféltség tör fel belőle, ami megmérgezi kapcsolatait. A tapasztalt klinikus szerző szavainak köszönhetően szinte „tapinthatóvá” válik József Attila fájdalma; a pszichológiai elemzés gondolatai pedig inspirálóan hathatnak további kutatások, elemzések számára.

A következő, második fejezetben Bagdy Emőke a szárnyalás-zuhanás („ikaroszi sebzettség”) motívumait tanulmányozza Kondor Béla műveiben. Kondor verseiben a jelzők összeférhetetlenek a tartalommal, gyakori a közvetlen szembeállítás, párosítás (pl. száll is, de barlangból jött; a magasság „sötét”). Bagdy bemutatásában átitatódunk a verssorok nyújtotta érzelmvilággal, a bipoláris képek sugallta káoszszal és lelki gyötrődéssel. A szerző a művészetet gyógyító erőként látja, azt sugallva: Kondor munkásságában feloldhatatlan belső konfliktusának adott teret, így igyekezett világát elviselhetőbbé, rendezettebbé tenni. A – táblázatokkal is szemléltetett – elemzésekben Kondor életművének három időszakából kiválasztott alkotások vizsgálata vár ránk: 1956-ban jelenik meg először képein az angyalszimbólum, 1963-ra alkotásai több mint felét átszövik az ikarionista motívumok, 1970-re pedig az arányuk 88%-ra nő. „Jelet hagyni, hogy voltunk és elbuktunk” (Kondor: *Angyal, ördög, költő*). Bagdy együttesen, összekapcsolva elemzi Kondor verseit, illetve festményeit; Murray pszichoanalitikus módszerét is felhasználva.

A harmadik részben Bagdy Emőke Bálint Endre *Népfá* című könyve alapján elemzi a művész-polihisztor életútját, személyiségét. A lelki magánytól szenvedő

művész egyaránt fél élettől, haláltól. A szerző párhuzamot állít a művész alkotásai – a kacatokból való teremtés – és Bálint élete – elhagyatott emberből „valakivé válni” – között. A kallódó dolgok értékessé válhatnak, üzeni reményteljesen.

Végül e rész utolsó, negyedik fejezetében az autogén tréning tipikus hatásait ismerhetjük meg betegcsoportoknál és egészséges személyeknél. Tanulságos a felsorakoztatott példákon keresztül megfigyelni a belső képek érzelmmegformáló tulajdonságait. A módosult tudatállapot megváltozott testképélménnyel és térábrázolással jár, regresszív folyamatok indulhatnak be az öngyógyítás esélyével.

A „Testünk szimbólumai” című fejezet fő gondolata: önkifejezésünk és kommunikációnk különböző nyelvi szimbólumok által, de „testünk nyelvén” is megvalósulhat. Bagdy az első alfejezetben („Szimbólumalkotás, szimbólumfejtés, út a test-szimbolikához”) a két „kifejezőmód” összefonódását szemlélteti: szimbólumaink a testünkön keresztül, önmagunkhoz való hasonlítóssal képezik le a birtokba vehető világot. Az így létrejövő nyelvi képek az emberiség őstapasztalatait hordozzák, és testbeszédünkkel együttesen tudattalanul kerülnek kifejeződésre. A jobb megértés érdekében a szerző irodalmi (hazai és külföldi) és festészeti példákat sorol fel. Salvador Dalí szürrealista alkotásai például testszimbolikára épülnek, értelmezésükön keresztül könnyen fellelhető a párhuzam az építészet és emberi test részletei között. A továbbiakban Kondor Béla, Van Gogh, Egon Schiele, Bálint Endre képszimbolikáját mutatja be.

A testi képek szimbolikus nyelvi elemként való használata egyfajta „köznyelvi pszichoszomatika”. Ha a nyelvi jelekre kellő figyelmet fordítunk, és tudatosan analizáljuk őket, érzékenyebbé válhatunk irántuk. De ha nem vesszük észre az ilyen „jelképeket”, könnyen áldozatul eshetünk a média manipulációinak. Bagdy kiemeli, hogy a segítő szakmát végző személyek körében nagy jelentősége van a szimbólumfejtés (szüntelen jelentés keresés) elsajátításának és használatának.

A következő alfejezetekben a szimbólumok pszichológiai értelmezéséről érzék-szervek szerinti tagolásban olvashatunk. Elsőként a szem szimbolikáját ismerhetjük meg. Közismert, hogy a szem és a tekintet a testbeszéd elsődleges megnyilvánulási formái, és szoros kapcsolatban állnak érzelmeinkkel. A szem a fizikai érzékelés elsődleges szerve, valamint „a lélek tükre”, közvetítő szerv a külvilág és a belsőnk között. Ugyanakkor szoláris jelképként is funkcionál, a Nap és Hold képében. A mitológiában szó esik egy harmadik, teremtő erővel bíró szemről is, „Hórusz szeméről”. A fizikai látás szorosan összefügg a lelki vakság, illetve lelki tisztánlátás jelenségével. A szerző Oidipusz király történetét hozza példaként, aki önbüntetésként magát vakította meg: fizikailag látó ugyan, ám lelkében vak.

Ezután az orr szimbolikája tárul elénk. Bagdy egy mániás beteg versének elemzésével mutatja be az orrhoz fűződő szexuális analógiákat. A formájával kapcsolatban kialakult benyomások és következtetések kivetülnek a nemi szervekre, a férfi és női különbségek felfogására. Egy német szerző, Kletschner eltérő testalkatokkal különféle karakterű orrformákat hozott összefüggésbe. A szagok és humán ízlésminták másrészt kor és nem szerinti is eltérhetnek. Ismerünk „babaiatott”, mely az

újszülötteket és csecsemőket jellemzi, más illatot társítunk férfiakhoz és nőkhöz, mint fiatalokhoz vagy idősebbekhez. A szaglás mint primitív érzékelési mód a megkapaszkodási ösztön egyik alapja, egyik elsődleges meghatározója az anya-gyermek kapcsolatnak is. A természetes, általánosan jellemző undorreakció viszont az elfojtásos elhárítás egyik módja.

A szaglószervezet kötődő hiedelmek nemcsak a valóságban és a tudomány világában léteznek, hanem mesei elemek is. Az orr az erő, potencia metaforája lehet, a torz orr a gonosz ábrázolásait színesíti; Benedek Elek meséiben a destruktív konstruktív formálásának eszköze. A klinikai pszichológia esettára további támpontot is kínál az orrszimbolika terén. A paranoid pszichotikus regresszió „szaglászásra” ösztönöz, a beteg gyanakvása átvitt értelemben azt érzékeli, hogy „valamilyen mérreg van a levegőben”.

A következő alfejezet tárgya a bőr szimbolikája. A bőr határvonalat képez belsők és a külvilág között, melynek eredménye az identitásképzés. Egyes kultúrákban a sámán az identitás átvétele érdekében öltözik állati bőrbe – ezzel az adott állat erényeit is szimbolikusan magára öltve. A Gilgames-eposzban a vedlés képe az újjászületést imitálja. A bőr továbbá kommunikációs szerv is, melynek jelentős szerepe lehet az emóciók kiváltásában és fogadásában. Számos kutatás bizonyította, hogy a testi kontaktus egészségindikátor. Kisgyermeknél a kutyák simogatásának hatására szembetűnő szociális fejlődés következhet be; a házi kedvencekkel való fizikai kontaktus rossz egészségi állapotban lévő személyek gyógyulását segítheti elő. A kutyák simogatása során a bőr érintése növeli az immunrendszer védekezőképességét. Annak érdekében, hogy az érintés pozitív élményt adó legyen, Bagdy kiemeli az ölelés jelentőségét, utalva annak mozgásmintájára és időtartamára. A témakör szemléltetésére a bibliai gyógyítókról szóló idézetek mellett saját kutatási adatait is közli. Végül az érintésnek nem csupán pozitív hatásai lehetnek, de hamis érintéspótlékok és játsszámok során negatív jelentéstartalommal is felruházódhat: gyakran eltorzult szeretetkifejezés.

A lelkiállapotot legerőteljesebben kifejező szerv, a szív a keresztény építészetben, festőművészetben és képzőművészetben egyaránt fontos szimbólum. A templomépítészetben központi helyet kapó oltár köztudottan Jézus szívét jelképezi. A testmező energiahálózatában a szívnek fontosabb szerep jut, mint az agynak – ezért is fontos például a distressz érzések csökkentése. Bagdy a szívről szóló alfejezetben a szomatikus agnózia és az A-típusú személyiség jegyeit elemzi a szív szimbolikája mentén.

„A belső képek – külső képek, jelentéstükröződések” című fejezet első része („Állapotképek a lelki gyógyításban”) egy pszichoterápiás módszert ismertet: az állapotképek festésének jelentőségét és szerepét mutatja be terápiás példákon keresztül. Gyermekként még felszabadultan, gátlások nélkül alkotunk, érzelmek vezérelnek bennünket, felnőttként azonban minden munkánkat befolyásolja a kritikától való félelem. Az állapotképfestéshez nincs szükség ügyességre, csak a fantázia szabad áramlása és az érzelmek alapján történő szimbólumképzés szá-

mít. A módszer instrukciója: „Fesd meg az érzéseidnek, jelen állapotodnak a képét olyan színekkel, méretben, formában, ahogy a legjobban kifejezi, mi van benned!” A képnek ezt követően címet kell adni. Az érzelmek a kifejeződés és megbeszélés során objektívalódnak, a kliensek lehetőséget kapnak rá, hogy kívülről, távolabbról szemléljék problémáikat, ezáltal pedig új belátásokhoz jutnak, új megoldási lehetőségeket kaphatnak. A „festés” hatására akár maguktól is ráébredhetnek problémáik eredetére. Bagdy esetpéldái között migrénes nő, pszichovegetatív légzési betegségtől szenvedő, sikeres üzletember és egy régen vágyott terhessége miatt aggódó asszony is szerepel. Szó esik még egy matematikatanárról, aki hosszú ideje gyászolja az édesanyját, egy látszólag kiegyensúlyozott kliensről, aki a barátnője esküvőjére menet pánikrohamot kap egy vonaton, továbbá egy háromgyerekes édesanya esetéről, aki képtelen kezelni a középső gyermekét. A pszichoterápia elakadásának időszakaiban esetenként éppen az állapotképfestés képes átsegíteni a klienst (és a terapeutát) a nehéz időszakokon. Az egyik közölt eset egy férfit, aki már régóta jár pszichoterápiára, amikor számára kifejezhetetlen állapotba került; majd nagy küzdelem árán sikerült „kirajzolni” a benne tomboló érzéseket.

A számítógép- és televízió-használat életünk szerves részévé vált, nagy hatással van a gyermekek érzélemlésvilágára és viselkedéskultúrájára. Iskoláskorban évente nő a televíziózással töltött idő, sőt a jelenség sajnálatos módon betegséget is eredményezhet, televízió- vagy számítógép-megvonás esetén indulatkezelési problémák alakulhatnak ki. „A televízió képi világának hatóereje” című fejezet a televíziós műsorok, illetve a reklámok negatív hatásait mutatja be. Több jeles kutatás (Vet-rő, Végh, Vekerdy, Spock, Gerbner, Gross, Morgan, Bandura, Huesmann, Centerwall) foglalkozott ezzel a témával, és bebizonyították, hogy a hosszabb ideig tévéző gyerekek agresszívebben viselkednek, akik pedig 8–10 éves koruk között sok erőszakos filmet néznek, erőszakos bűnelkövetővé válhatnak. A források modellkövető öngyilkosságokról is beszámolnak, amelyeket egy, a média által bálványá emelt személy öngyilkos viselkedése válthat ki.

A fejezet utolsó részében Bagdy kifejti a reklámokra jellemző öt pszichológiai vonást; például erősíti a befogadóban, hogy amit hirdetnek, az feltétlenül jó (gyorsétermek, Coca-Cola); orális és érzéki csatornán közvetítenek üzenetet. A reklám álszimbólumokat teremt, és azt hangsúlyozza, hogy ha az emberek lemondanak ezekről, akkor nem lehetnek maradéktalanul boldogok. A külső kényszerhatás a befogadót észrevétlenül fogyasztásra ösztönzi, esetenként kényszeres fogyasztóvá teszi. A reklám általi manipulálhatóságot saját felelősségünk tudatos felismerésével kerülhetjük el.

A „Hangokban a lélek” című fejezetben Bagdy a hangok, a zene és a ritmus szerepét boncolgatja. A mozgás, ritmus éshangzás a pszichikum szerveződésének alapját képezik. Az első alfejezet („Mozgás és ritmus: a méhen belüli élet jelenségei”) a méhen belüli fejlődés folyamatát a ritmus fogalmával vonja párhuzamba; utóbbi a mozgás és a nyugalom közötti váltakozást jelenti. A magzat nem csupán reflexes mozgásokat képes végezni, hanem már a 7. héten képes helyváltoztatásra.

A mozgás viszont kapcsolatban áll a magzati izomtónussal, az elemi hallással; Bagdy ebből arra következtet, hogy a hallás és a mozgásérzékelés, mozgásosság már a méhen belül kialakulhat. Arduinit idézi, aki a magzat „reflexfölöttiségéből” azt a következtetést vonta le, hogy a magzat kis ember, aki még a pszichikum létrejötte előtt kialakíthatja a rá jellemző életritmust. Bár a biológiai óra, ritmus kapcsolatban áll a fényszakaszok alakulásával is, az anya hormonális és idegrendszeri jelzései erőteljesen befolyásolják. A szerző szerint a fejlődési zavarok kialakulásának okai a méhen belüli viselkedéses rendszer „szétesésében” is kereshetők.

„Az újszülöttek muzikálisak” című alfejezet e gondolatot folytatja; felsorakoztatja a magzati muzikalitásról szóló kutatások fontosabb eredményeit. Kiemeli az egyensúlyi rendszer szerepét a zeneiség kialakulásában, valamint a zene jótékony hatását a későbbi hallásérzékelésre és beszédfejlődésre. A magzat már a 8. héten képes akusztikus ingerekre reagálni. Kísérletek során kimutatható, hogy emlékszik édesanyja szívhangjaira, képes megnyugodni annak ritmusára. A koraszülöttek és légzési problémákkal küzdő csecsemők számára a zene „gyógyír”, az édesanyjuk éneklése, dúdolása még az idegsejtek közötti kapcsolat fejlődését is segíti, gyorsítja. A csecsemő gögicselésében fellelhető „dallam” ezzel együtt improvizatív beszédként is felfogható.

Az „Úton a zene és az ember lelke felé...” című fejezet azt sugallja, a zene valójában nonverbális kommunikációként fogható fel, miután örömet, bánatot és egyéb minőségeket fejez ki. Bagdy kiemeli a zene megindító erejét, amely képes felidézni olyan emlékeket, amelyekre már csak a „testünk emlékszik”; módot ad a tudattalan átélésére, alkalmas arra, hogy egyidejűleg ellentétes dolgokat fejezzen ki, sebeket nyisson fel, mélységeket, spirituális dimenziókat villantson fel; így az emlékek újraélhetőkké és korrigálhatókká válhatnak. A zene fejleszti az érzékenységet, ritmusa által fenntartja az élmények folytonosságát. A gyermekeknek átmeneti tárgy lehet, a hiányzó személyt, kapcsolatot szimbolizálhatja. Napjaink populáris zenevilágában identitásukat kereső fiatalok vágyai szólalnak meg; a zene átmenetileg betöltheti a lelkükben lakozó belső űrt.

Az utolsó, Euritmiáról szóló fejezetben Bagdy az ember gnózis, bölcsesség iránti univerzális vágyából kiindulva bemutatja a módszer elméleti alapját, a hozzá kapcsolódó filozófiát, áttekinti Rudolf Steiner antropozófiájának alapját, ismertetve a steineri emberképet; szól a „látható zenéről”, a hangzás-euritmiáról, a gyógyászati és a pedagógiai alkalmazási lehetőségekről.

Összegezve: Bagdy számos külföldi és hazai, többézer éves vagy éppen kortárs művészeti alkotáson keresztül példázza és támasztja alá állításait, amihez a klinikumból is társít jellegzetes eseteket. Érvei és észrevételei jól megalapozottak, könnyen átláthatók, érthetők. Ezt fokozza az árnyalt, szakmai, mégis világos kifejezőmód, melynek köszönhetően a szöveg jól követhető, és megfelelően tükrözi az olvasónak átadni kívánt szakmai tudást. A szerző kitér a hétköznapjainkban is fellelhető médiahatásokra, ezzel átfogó perspektívát nyújt.

BAKOS ÁRON

Gereben Ferenc: „Most minden valamirevaló férfinak itt a helye!” Egy első világháborús családi dokumentumegyüttes vallomásai (1914–1918). Gondolat, Budapest, 2017. 212 p.

Az első világháború centenáriuma nagy lökést adott a különböző kéziratos anyagok, frontnaplók, levelek, visszaemlékezések kiadásának. A szöveggözlések választott formája eltérő, de a legtöbb esetben a szerkesztők a korpusz változatlan közlése mellett döntenek, melyet egy elő- vagy utószó kísér. A közreadásnak e formája mellett számos érv szól, ugyanakkor az olvasót az e módon közölt írások sokszor nem tudják kellőképpen megszólítani, a feltáratlan kontextusok pedig megnehezítik a szövegben való tájékozódást. E szempontból örvendetes kivételt jelent Gereben Ferenc kötete, mely a családi irattárban nemrég fellelt háborús levelezést adja közre. A korpusz érdekessége, hogy a történeti korszakon túl a szövegeket nem a feladó, hanem a címzett, Gereben Ferenc nagyanyjának személye kapcsolja össze.

A fennmaradt levelezésből tizenkét fiatal katona háborús szerepvállalásának, valamint a leveleket fogadó Keszler Aranka életútjának részletei rajzolódnak ki előttünk. A felbukkanó, majd időlegesen vagy végleg elhallgató levélszerzők nyomán különösen a háború első három évének megéléséről nyerhetünk képet. A szerző a levelek alapján, a különböző vizuális és levéltári források, a had- és makrotörténeti kiadványok, valamint a családtörténeti iratok és szóbeli közlések nyomán önálló narratívát állít fel. A szerző ezzel vállalja a válogatás kockázatát, amennyiben a levelek szövegét hosszabban vagy rövidebben idézi, de az anyagot teljes egészében feldolgozza, amennyiben minden egyes küldeményről – hosszabb-rövidebb összefoglalásokon keresztül – képet ad az olvasónak. Ennek ellenére az olvasó többet kap, mintha a kötetben minden írás szerepelne: a szöveg jóval feszesebb, elmaradnak a kevésbé fontos, ismétlődő, klisészerű elemek, kidomborodnak az érdekességek, követhetőbbek a leveleken átívelő szálak. Ahelyett tehát, hogy dokumentációs értékű fényképet kapnánk a korról és a levélírókról, kontúrokkal megrajzolt portrékat láthatunk. Az arcvonások a fellelt dokumentumok mennyiségének és milyenségének tükrében helyenként vázlatosabbak, bizonyos részletek elnagyoltak, míg mások egészen aprólékosan kidolgozottak. A szerző ugyanakkor minden esetben értően, néhol szimpátiába hajló empátiával idézi meg a múlt alakjait.

A szövegek alapján felrajzolható arcvonások mellett a kötetben fontos szerep jut a fennmaradt fényképeknek és a különböző tárgyakról, különösen levelezőlapokról, érdemrendekről, jelvényekről készült felvételeknek. Más kiadványokkal szemben, melyek e forrásokat nem feltétlenül tudják megszólaltatni, addig itt ezek a levelek nyomán felállított narratívába illeszkednek, kiegészítik a múlt szakadozottá vált szövetét. Ugyanezt a célt szolgálják a levéltári források, más visszaemlékezések, és a ritkábban beemelt szóbeli közlések, családtörténeti emlékek is.

A kötet nyomán elsősorban a háború ábrázolásának, a tapasztalatok közlésének személyenként és időben változó *modusairól*, a levélírás gyakorlatairól, körülményeiről, áttételesebben a háború egyes eseményeiről, a katonák és a foglyok körülményeiről nyerhetünk képet. Ezen összegzéssel ellentétben azonban a kötetben mindez egyéni szinten, az egyszerű általánosításoknak ellenállva, a felsejlő portrék kontextusában jelenik meg. Ugyanakkor az egyéni szubjektív nézőpontokat a szerző sok esetben ütközteti más szubjektív beszámolókkal vagy a hadtörténeti munkák nagyobb léptékű, objektívabb látószögével. E két nézőpont vagy szint egymás mellé állítása ugyanakkor sosem a szövegek valóságshorizontjának korrigálását szolgálja, a kronologikus tárgyalásmód ellenére a levelek elsősorban nem eseménytörténeti dokumentumokként, hanem mentalitástörténeti kontextusban tárulnak elénk. Vagyis a szerző a kötetrel nem az események, de még nem is feltétlenül az események megélésének szintjét próbálja rekonstruálni, hanem ezek eltérő megjelenítésmódjainak értelmezésére fókuszál. A narratív szintek ütköztetése így elsősorban az önreprezentációnak, a nemek közötti viszonyoknak, valamint a férfi szerep- és viselkedéskészletnek a háború történeti, a polgárság társadalmi és a levél kommunikációs közegében való aktualizálódását és módosulását engedi láttatni.

Gereben Ferenc egy megjelenésében, kialakításában is nagyon igényes, minimális számú elütést vagy hibát tartalmazó kötetben tárja fel ezt a szövegvilágot. A világégés mindent felülíró és mindent elfedni látszó közegében emberi portrékat és életutakat, egy átalakuló társadalmi közeg képeit vetíti elénk. A könyv ezeken keresztül nemcsak intellektuálisan, de érzelmileg is bevonja olvasóját. Együtt nyomozunk levélíróink után, várjuk sorsuk jobbra fordulását, lelkesedve, olykor leselkedve, de változatlan érdeklődéssel követjük történetüket, forgatjuk a könyv lapjait.

STRÓBL ERZSÉBET

Reuss Gabriella. *Shakespeare Londonban és Pest-Budán: Színházi előadások emlékezete*, Budapest: L'Harmattan, 2017. 219 p.

A Shakespeare-kutatás Magyarországon a tizenkilencedik század elejéig nyúlik vissza, és szorosan összeforr a magyar színháztörténetével. A Shakespeare-drámáknak nem csupán irodalom- és fordítástörténeti aspektusait kísérte mindig is nagy érdeklődés, hanem az előadások történetét is, amelyben szorosan összefonódik a shakespeare-i szöveg és színpadi alkalmazásának kérdése. Hazánkban az előadás-kritika (*performance criticism*) egyre szélesebb körben elismert, és ennek egyik jeles művelője Reuss Gabriella, aki ebben a könyvében egyetlen drámának, a *Lear királynak* két évszázados adaptáció-történetét mutatja be.

A *Shakespeare Londonban és Pest-Budán* nem egyszerű irodalomtörténeti munka, hanem komplex képet nyújt London színháztörténetéről és az előadott szövegvariánsokról a tizenhetedik század végétől a tizenkilencedik század közepéig. E korszakban Shakespeare neve és tisztelete már kulturális jelenség Angliában. A könyv kiindulópontja William Charles Macreadynek a *Lear király* 1834-es előadásához készített sugópéldánya, ennek nyomába eredve fejti fel a szerző a korabeli színpadtechnika (díszlet, jelmez, világítás), előadásmód és karakterértelmezés különböző aspektusait. A könyv egyszerre tudományos alaposággal és bő forráshivatkozással megírt tanulmány, illetve könnyű, ismeretterjesztő olvasmány. A kutatási folyamatot mint detektív munkát mutatja be, amelyben az oxfordi Bodleian könyvtárban talált kézirat azonosítása és értelmezése kapcsán fényt derít arra az előadásra, amelyhez a sugópéldány készült, és megvizsgálja a *Lear király* korábbi és későbbi előadás-tradícióit.

A könyv szerkezetileg tizenkét fejezetre tagolódik, de a szerző ezeket nem számokkal jelzi, hanem inkább figyelemfelkeltő címeket használ, ezzel is hangsúlyozva, hogy az angol kultúra iránt érdeklődő nagyközönség figyelmére is számot tarthat. A könyv, a címét kicsit meghazudtolva, a fejezetek nagy részében a londoni színpadi életet és annak kritikai visszhangját mutatja be, ennek pest-budai párhuzamával csak a bevezető és a két utolsó fejezet foglalkozik.

Ez a magyar „kerettörténet” ugyanakkor rendkívül izgalmas, hiszen a magyar színháztörténet egy nagyon korai szakaszának kulisszatitkaiba enged bepillantást. Nem csak Gaál József *A peleskei nótárius* (1838) című vígjátékának a korbéli színháztörténeti gyakorlatot és a műveletlen közönséget kritizáló részleteiről olvashatunk, hanem Egressy Gábor törekvéseiről, akinek nyomán a vándorszínészek ún. síró-deklamáló előadásmódját a tudatos szerepformálás és a természetes játékmód váltotta fel. A Macready-féle előadást a szerző nagyon frappánsan Egressy 1838-as *Lear*-előadásával veti össze, amelynek szerepkönyve és sugópéldánya szintén fennmaradt. Míg Macready az eredeti shakespeare-i szöveg helyreállításával tűnik ki, addig Egressy újítása az angol szöveg alapján történő előadás elkészítése, amely szakít a korábbi né-

met fordításokat alapul vevő hagyománnyal, és több ponton követi a Macready nyomán Európa-szerte népszerűvé vált színészi előadói gyakorlatot.

Az első fejezet a kutatás alapjául szolgáló 1834-es Macready-féle sűgópéldány részletes bemutatásával foglalkozik. Egyben kitér a korabeli színjátszás módjára is, ahol még nincs rendező, hanem egy sztárszínész színigazgató felelőssége a darab teljes színpadra állítása, beleértve a szöveg előadáshoz történő átszabását, azaz adaptálását. A Shakespeare-i drámaszövegek egyik nehézsége, hogy az utókor nem rendelkezik egy megbízható „eredeti” verzióval, hanem több szövegváltozat is fennmaradt ugyanabból a drámából. A *Lear* kapcsán is két szövegvariáns létezik, egy 1608-as kvartó formájú (nyolcadrét hajtott) kiadás és az 1623-as fólió méretű ún. *Shakespeare összesbe illesztett szöveg*, amelyek mintegy háromszáz sorban különböznek egymástól. A fejezet részletesen járja körül e problémakört, amely napjainkig érezteti hatását, hiszen a jelen kiadások között ma is vannak kvartó-párti kiadások, és a két szöveg összedolgozásán alapuló szövegkiadások. Míg mind Macready, mind Egressy ez utóbbi szöveget vette alapul az előadásához, Macready 1834-es kiadása forradalmi jelentőségű volt, mert szembeszállt az addigra több mint százötven éve tartó színpadi gyakorlattal, amely a tragédiát a színházban *happy end*del zárta, életben hagyva Lear királyt és lányát, Cordeliát.

A második és harmadik fejezet ez utóbbi, az 1681-es színházi bemutató kapcsán létrejött szövegvariánsnak ered nyomába. A második fejezet a Shakespeare korához képest megváltozott színházi előadásmódot mutatja be, amely igazodott az új közizléshez és a kor elvárásaihoz. A restauráció idején a közönség új és jelentős igénye a nők színpadi szerepeltetése – Shakespeare korában csak férfítársulatok léteztek – és a valódi „női” természetük érvényre juttatása, ami a női bájt megjelenítő, érzéki jelenetek és szövegrészek beszúrását eredményezte. Itt tárgyalja a szerző az adaptációkutatás egyik kulcsfontosságú kérdését is: meddig tekinthető egy mű Shakespeare-inek, illetve hol kell már az átdolgozás kapcsán új múról beszélni. A harmadik fejezet a Nahum Tate által 1681-ben elkészített *happy endes* szövegvariánst elemzi, jelenetről jelenetre ismerteti a megváltoztatott, átrendezett, illetve betoldott sorokat, és rávilágít további rendezési problémákra, mint például a gyors jelenetváltások nehézségére a korabeli díszletek mozgatása kapcsán – Shakespeare korában nem volt se díszlet se függöny –, és hogy ez mennyiben járult hozzá a szövegmódosításokhoz.

A Nahum Tate (1681) és Macready (1834) által bemutatott *Lear*-előadások közötti időszak ismertetésében a könyv kronologikusan halad: egy-egy neves színész személye által fémjelzett korszakokat mutatja be. Itt is minden esetben a *Lear*-bemutatók kapcsán kaphat az olvasó képet a tágabb színházi közegről, a színészi gyakorlatról és előadásmódról, valamint a korabeli kritikusok véleményéről. George Colman, a Covent Garden Színház társigazgatója 1768-ban készített egy új átiratot a *Lear király*-hoz – ennek sűgópéldánya szintén fennmaradt, így rekonstruálható a bemutató –, és ebből kiviláglik a színházi szakember elképzeléseinek és a közönség igényeinek konfliktusa. Colman a darabot megszabadította a betoldott melodramatikus szerelmi szálaktól, de előadása nem aratott sikert, hiába hagyta meg a Nahum Tate-féle

„jó véget”. Így amikor David Garrick a Drury Lane Színházban a régebbi verzió egy átíratával jelentkezett, Colman helyreállítási kísérletei feledésbe merültek.

Garrick személyének említése megkerülhetetlen a Shakespeare-kutatásban, hiszen egyrészt ő kezdeményezte 1769-ben az első Shakespeare-jubileum megünneplését, másrészt, mint színigazgató és sztárszínész, harmincnégy éves pályafutásának „elementáris hatása [...] generációkra bebetonozódott a közönség emlékezetébe” (83. o.). Színészi karrierje alatt háromféle *Lear*-szövegváltozatot is játszhatott, fiatalon a Tate-félet, majd később két saját átíratát (az elsőt 1773-ban publikálták, a másodikat 1786-ban). Őt tekintették a kor egyik meghatározó Shakespeare-szakértőjének, így érdekes, hogy előadásaiiban milyen korlátozottan tesz csak lépéseket a shakespeare-i szöveg helyreállítására: például Edmund alakját újragondolja – és ebben felhasználja az eredeti szöveget –, de meghagyja a *happy end* végkifejletet. Garrick kapcsán kaphatunk képet a tizennyolcadik századi előadásmódról is, amely nagyban hasonlított a korabeli operákéhoz, ahol az áriák központi szerepe mellett eltörpült a cselekményt tartalmazó recitativo. A színházi gyakorlatban az előadás egésze és folyamata ugyan csak háttérbe szorult az egy-egy nagyobb színészi alakítást központba helyező csúcscsúcs-jelenetekkel szemben (ezek az ún. *pointok*), és a darab többi részét kitöltésként kezelték. Ennek megfelelően a szöveget is úgy kellett rendezni, hogy a nagymonológokat függöny és taps zárhassa, hiszen az utána elhangzó sorokat úgysem hallotta volna a közönség.

Garrick 1776-os visszavonulása után John Philip Kemble játszotta legtöbbet a *Leart*. 1788-ban már övé lett a címszerep, és a szövegben a régi, restauráció-korabeli Tate verziót használta. Előadásmódjában nem követte Garricket, újítása egy klasszikusnak nevezett modor kialakítása volt, melyben „a hatalmas patetikus érzések, a fenséges és melankolikus hangulatok kifejezése” (93. o.) került középpontba. Míg III. György mentális leépülése miatt a darabot 1810–1820 között nem lehetett bemutatni, a király halála után a két – Shakespeare-darabok bemutatásának monopóliumával bíró – színház, a Drury Lane és a Covent Garden között verseny kezdődött a darab színrevitelének elsőbbségéért. A rivalizálás egyben Kemble és az új csillag Edmund Kean alakításának sikeréért is folyt. Kean ekkorra már a korabeli romantika irodalomkritikusainak kedvencévé vált, Coleridge szerint „Kean játékát látni olyan volt, mint villámlások fényénél olvasni Shakespeare-t” (109. o.). Kean irodalmi érzékenységét jól jelezte, hogy a Tate-féle szövegváltozatot nem szerette, megkísérelte 1823-ban visszaállítani a darab eredeti tragikus végkifejletét, és csak a közönség nemtetszése láttán adta alább ezt az elképzelését. További izgalmas részletekbe enged még betekintést ez a fejezet, mint például Kean újító színpadtechnikájának működésébe, a „szárazföldi vihar” megrendezésébe vagy az *eidophusikon* által színpadra vetített díszletek hatásába.

A következő nagy színigazgató és újító, akit a könyv említ, Macready, akinek az 1834-es *Lear*-előadása a kutatás alapjául szolgált. Ezzel a bemutatóval két fejezet is foglalkozik, az egyik az előadáshoz készült szerepkönyvvel – amely *Lear* szerepéhez készült és személyes, néha több nyelven írott bejegyzéseket tartalmaz –, míg a

másik fejezet az előadás teljes letisztázott sűgőkönvvet mutatja be. Ez utóbbi forrás mindmáig szakmai körökben is alig ismert, habár színpadi vonatkozásában forradalmi változást hozott. Itt állította vissza Macready az eredeti Shakespeare-szöveget és tisztította meg az 1681-es betoldásoktól. Ennek ellenére az 1838-as előadást tartják úgy számon, mint az első shakespeare-i szöveg-rekonstrukciót. Reuss Gabriella érdeme, hogy rátalált erre az 1834-es sűgőpéldányra, amelyből kiderül, hogy már itt a helyreállított szövegváltozatot játszották, igaz, még a bohóc alakjának kihagyásával. Ez a szöveg Macready jutalomjátékához készült, tehát egy olyan alkalomra, amelynél a színészt illette az est bevétele, tehát érdemes volt a legnépszerűbb szereppel és a sikert szem előtt tartva megalkotni az előadást. Talán emiatt döntött úgy a színész, hogy ebben az előadásban a bohóc alakját még nem szerepelteti, viszont 1838-ban, amikor Macready már mint színházigazgató állította színpadra a művet, a bohóc is bekerült a darabba.

Az egyik leghosszabb fejezet tárgyalja Macreadynek a shakespeare-i szöveg-helyreállításokban és színházi újítások terén betöltött kulcsfontosságú szerepét. Nagyon érdekes, hogyan hatott a Shakespeare-játszás monopóliumának 1843-as megszüntetése új játéktílusok megteremtődésére, hogyan került előtérbe a repertoár-rendszer a korábbi hosszú szériában játszott produkciókkal szemben, hogyan helyeződött a sztárszínészek egyedi sikerjeleneteiről a hangsúly az előadás egységességére és belső kohéziójára, és miképp terjedt el a realizmus igénye által a látvány egyre központibb szerepe. E fejezet részletezi Macready hatását a tizenkilencedik század második felére is, amelyben személyét már kritikusan szemlélik, mint aki hozzájárult a századvégi monumentális, több száz statisztát felvonultató előadások iránti közönségigény kialakításához. Izgalmas az itt idézett korabeli vélemény a bencés Rónay Jácint tollából, aki szerint „a mindinkább terjedő érzéki élvezet nyomása alatt Macready a Drury Lane-ben, hogy a drámát vonzóvá tegye, külfényhez fordult, s a költészetet egyesíté a jelmezek és díszítmények ragyogásával” (170. o.). A fejezet e késői rendezői attitűdöt Charles Kean és Henry Irving munkásságán keresztül ismerteti, majd kitér Irving további jelentőségére az egyes karakterek pszichológiai indítékainak vizsgálatában.

A könyv különlegessége, hogy bepillantást enged a kutatói munka kihívásaiba és objektív feltételeibe. A járatlan olvasó elé tárja azt az izgalmas, de aprólékos és sokszor zsákutcákkal teli munkát, amely egy tudományos munka háttérében áll. A forrásokat egyben mint történelmi tárgyakat vizsgálja, és bemutatja, mennyi információt rejt az eredeti forrás, margójegyzeteivel, kivágott és beragasztott szöveghelyeivel, méreteivel és kötéstechnikájával, és mennyi kulturális adat törlődhet, mikor egy forrást más adathordozóra „helyeznek át”, például, mikor a papírformából mikrofilm készül.

A *Shakespeare Londonban és Pest-Budán: Színházi előadások emlékezete* című könyv az adaptáció-elméleti és az előadás-kritikai eszköztárat felhasználó, nemzetközileg is elismert kutatás kimagasló eredménye. Ugyanakkor olvasmányos szellemi csemege, amelynek különleges értéke a számos korabeli színkritika, levél- és naplóbejegyzés, valamint a hazai és külföldi szakirodalomra támaszkodó lenyűgöző ismeretanyag.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

SZEGEDI MÓNIKA

A buddhizmus metafizikája. Az abhidharma alapfogalmai

PAJOR SÁNDOR

A korai njája istenképe

KÖRTVÉLYESI TIBOR

Az út másik széle. Tantrikus nyomok a páli kánonban

KELÉNYI BÉLA

„Furcsa magyar vágy” – Baktay Ervin nyugat-tibeti útja

GELLE ZSÓKA

A bódhnáthi nagy sztúpa története (tibeti szövegek alapján)

BANGHA IMRE

Indiai napló 2019. I. rész